

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie

Obor: Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

Jak se žije Čechům v Bruselu aneb nahlédnutí do života českých euroúředníků

Autorka práce: Bc. Lucie Králíčková

Vedoucí práce: PhDr. Dana Bittnerová, CSc.

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval/a samostatně a použil/a jsem pouze literární zdroje uvedené v seznamu literatury.

V Praze dne:

Poděkování

Na tomto místě bych si především dovolila poděkovat vedoucí práce Daně Bittnerové za více než odbornou pomoc při vzniku mé práce, nasměrování a hlavně trpělivost. Dále bych ráda poděkovala Sandře Bitušikové, za poskytnutí cenných rad. Samozřejmě můj velký dík patří informátorům, kteří neváhali se se mnou podělit o své zkušenosti, zážitky a myšlenky, a kteří mi vyšli vstříc. Mé rodině a přátelům, kteří se mnou měli velkou trpělivost a za jejich nedocenitelnou podporu. Především pak Hance Slepíčkové.

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ	2
ABSTRAKT	5
I. ČÁST	7
1. ÚVOD	7
1.1. Brusel - multikulturní město	8
1.2. Historie Čechů v Bruselu a v Belgii	10
1.2.1. Imigrace Čechů do roku 2004	10
1.2.2. Imigrace v souvislosti s členstvím v EU	11
1.2.3. Režim pobývání, typy příchozích s ohledem na pracovní pozici a rodinný stav	12
1.2.4. Symbolické organizace české menšiny a jejich činnost	13
1.3. Teoretický a metodologický rámec	14
1.3.1. Transnacionalismus a transnacionální migrace	14
1.3.2. Dočasnost a domov v transnacionálních podmínkách a jejich promítání se do materiální kultury	20
1.4. Sběr dat	26
1.4.1. Terén	26
1.4.2. Nezbytnost reflexe	28
1.4.3. Pozorování	28
1.4.4. Neformální rozhovory aneb "tlachání" v kantýně	30
1.4.5. Rozhovory	30
1.4.6. Analýza dat	32

II. ČÁST	34
2. JAK SE ŽIJE ČECHŮM V BRUSELU	34
2.1. Češi v institucích jako transnacionální migranti	34
2.2. Brusel očima informátorů	36
2.3. "Bublina"	40
2.4. Kde je domov?	46
2.5. Spojení s domovem	50
2.6. Cesty domů	53
2.7. Noclehárna, či domov?	56
Pavla	57
Honza	59
Marta	61
Jana	64
3. STRATEGIE ZABYDLOVÁNÍ	65
3.1. IKEA	65
3.2. Kousíčky domova	67
3.3. Tatranka a spol.	70
3.4. "Housewarmingy"	75
3.5. Proti dočasnosti	76
4. ZÁVĚR	80
BIBLIOGRAFIE	85

ABSTRAKT

Práce nahlíží do života Čechů pracujících v institucích EU. Teoretickým základem je koncept transnacionalismu, jakožto v současné době převažující přístup k mezinárodní migraci. Práce se zaměřuje na skupinu migrantů, které charakterizuje výrazná mobilita a vysoká kvalifikace, klíčové pro moderní znalostní společnost. Jedná se o migranty, jejichž život se odehrává ve dvou i více státech a udržují si úzký kontakt se svou zemí původu. Vynořuje se pojem dočasnosti jakožto rozměr, který ovlivňuje nejen strategie a životní styl, ale i postoje a hodnoty českých transnacionálních migrantů v Bruselu. Závěry prezentované v práci jsou založené na kvalitativním výzkumu vycházejícího nejen z dlouhodobého zúčastněného pozorování, ale i formálních polostrukturovaných a neformálních rozhovorů. Cílem práce je odkrýt klíčový rozměr dočasnosti skrze materiální kulturu spojenou se strategií bydlení a spotřeby, a to, jak jsou dotyční ovlivněni vysoce specifickým prostředím institucí. Zjistit, zda je možné o Čechích pracujících v Bruselu hovořit jako o transnacionálních migrantech vzhledem k teoretickému vymezení transnacionalismu, především pak s ohledem na vztahy k České republice a Belgii, na kontakty s domovem.

KLÍČOVÁ SLOVA: transnárodní migrace, materiální kultura, Češi, Brusel, Evropské instituce, dočasnost, "bublina"

ABSTRACT

The thesis provides a glimpse into lives of the Czechs working in the EU institutions. Accent is on the theory of transnationalism as contemporary approach to international migration. The paper focuses on group of migrants for which mobility and high qualification is characteristic as important elements within the current knowledge based society. It deals with migrants who are living their lives in two or more countries at once and who stay in close touch with the country of their origin. Focus of the work is aimed at the concept of temporarity as a key dimension that has influence on strategy, lifestyle and values of the Czech transnational migrants in Brussels. Conclusions are based on qualitative research composed of longterm participant observation, formal semi-structured and informal interviews. The aim of the work is to show the dimension of temporarity by

using material culture as a method on strategies of living and consumption and also how are the Czechs in Brussels biased by a specific environment of the EU institutions. Further to find out whether it is possible to consider Czech migrants as transnational migrants with regards to the definition of transnational migration and following the relationship to the Czech Republic and Belgium, contacts with home.

KEY WORDS: transnational migration, material culture, Czechs, Brussels, European Institutions, temporarity, "bubble"

Poznámka

V případě citací z anglických textů, není-li výslovně uveden zdroj překladu, jedná se o můj vlastní překlad. V takovém případě uvádím i původní znění citované pasáže.

I. ČÁST

1. ÚVOD

Do Belgie jsem poprvé přijela v červnu roku 2007 na stáž do kanceláře českého europoslance. Po prvních náročných týdnech, kdy jsem se snažila zorientovat jak v novém městě, tak v labyrintu Evropského parlamentu, jsem si uvědomila, že bych ráda v Bruselu zůstala na delší dobu. To se mi také podařilo, v srpnu téhož roku jsem se do Bruselu již vracela nastálo. Práce v kanceláři europoslance je nejen časově náročná, ale také poměrně vyčerpávající, a tak jsem prvních pár týdnů svůj volný čas věnovala spíše odpočinku a zabydlování, namísto poznávání města a jeho života. Pobyt v Bruselu byl mým prvním dlouhodobým pobytem v zahraničí, čímž je možné vysvětlit můj počáteční iracionální strach z nového místa, lidí a odlišného každodenního rytmu, ke kterému přispívala i jazyková bariéra.

Jak čas běžel a vše se postupně zajižďelo do svých kolejí, práce se díky praxi stávala zvládnutelnější a počáteční strach opadal. Život v Bruselu mě samozřejmě začal velmi zajímat a snažila jsem se jej, pokud čas dovolil, objevovat. Velký podíl však na tom měli "mazáci", kteří již v Bruselu žili delší dobu a rádi se o své dosavadní zážitky, zkušenosti a tipy podělili. Díky jedné mé známé, která mě představila dalším lidem, jsem získala nové přátele a hlavně neocenitelnou oporu v těžkých začátcích. Počínaje radami, kde a jak shánět byt, na co si dávat pozor a co je třeba si ohlídat, až po rady, v kterých kavárnách a hospůdkách se dá příjemně posedět, či co stojí za vidění. Bezesporu mi nesmírně pomohli, za což jsem jim stále velmi vděčná. Zvláštní solidarita, která i přes vysoce konkurenční prostředí poukázala na soudržnost "nás Čechů" v prostředí nejen institučním, ale především také bruselském, vychází hlavně z toho, že si všichni dobře pamatují své začátky - každý kdysi potřeboval pomoc, a proto rád nabídne pomocnou ruku nově příchozím. Postupem času jsem si však také všimla, že tato soudržnost má specifickou povahu, což rozvedu dále ve své práci.

Nyní jsem já sama po téměř dvou a půl letech strávených v Bruselu a v Evropském parlamentu nejspíš také takovým "mazákem" a díky rytmu určenému institucemi, zejména volbami do Evropského parlamentu v roce 2009, a s přílivem "nováčků" v souvislosti s novým legislativním obdobím jsem se já sama ocitla v pozici, kdy mohu částečně

srovnávat. Právě při pohledu zpět na mé vlastní začátky, ale i můj celý dosavadní pobyt v Bruselu, mě napadla myšlenka rozvést specifické prostředí Čechů pracujících v Evropském prostředí jako téma mé práce. Původně jsem dlouho plánovala zpracovat téma odlišné, přesto jsem již brzy po svém příjezdu začala nevědomky pozorovat své okolí, mimořádné události, ale i běžný každodenní koloběh očima člověka ovlivněného studiem antropologie.

Ve své práci bych ráda ukázala pohled do tohoto zvláštního, do jisté míry izolovaného světa Čechů daleko od domova. Zejména bych chtěla poukázat na jeho klíčový rozměr, který již vyplývá z principu práce v institucích EU, a to jeho *dočasnosti*. Neustále se proměňující společenství přicházejících a odcházejících Čechů, ale samozřejmě i těch, co plánují pobyt na mnohem delší dobu, tvoří zajímavý příklad transnacionálních migrantů, kteří jsou kromě tradičních podmínek spojovaných s představou transnacionality navíc ještě ovlivněni vysoce specifickým prostředím evropských institucí a jejich fungováním. Můj pohled se tak bude opírat o kontext transnacionality a zároveň využiji metody materiální kultury. V rámci těchto teoreticko-metodologických východisek si pak kladu otázku: Jak se ona dočasnost promítá do strategií spojených se zacházením s materiálem, především pak s bydlením a předměty sentimentu, kterými mohou být potraviny, individuální a kolektivní konzumace české kultury obecně? Samotné byty či domy zprostředkují sondu do světa lidí, kteří jsou různou měrou pod vlivem neustále přítomného fenoménu dočasnosti a pozice transnacionálního migranta, což rozvedu dále ve své práci.

1.1. Brusel - multikulturní město

Brusel samotný, ať už se zeptáte kohokoli, nepatří mezi turistickými destinacemi Evropy právě k těm nejatraktivnějším. Velký podíl na tom nejspíš také bude mít počasí. Relativně stálé a mírné klima narušuje častý déšť a mrholení, a počasí je proto každodenním předmětem debat a nespokojenosti. Postupně přestanete počítat, kolik deštníků vám silný vítr s deštěm zničil, a pochopíte, proč poučení Bruselané chodí zásadně v nepromokavých bundách a deštníky nenosí. Nepříliš slunečné prostředí tak nezasahuje jen do každodenního života, ale i do nálady všech v něm žijících, kteří nejsou místní a nejsou na toto počasí zvyklí.

Brusel, respektive Bruselský region,¹ jakožto hlavní město Belgie, se skládá z 19 obcí – komun (*communes*). Brusel je také jméno jedné z komun, která zahrnuje historické centrum se slavným Velkým náměstím (Grand Place) a obecně známým atributem města "čůrajícím chlapečkem" (*Manneken Pis*). Bruselský region má, podobně jako Praha, něco málo přes jeden milion obyvatel. Belgie byla v minulosti častým cílem migrantů, zejména pak ze zemí bývalých frankofonních kolonií, například Maroka, Konga a dalších².

"Brusel, hlavní město Evropy" - toto dnes již otřepané označení si získal díky institucím, respektive díky tomu, že se v roce 1958 stal sídlem Evropského hospodářského společenství a později v roce 1967 centrálním sídlem Severoatlantické aliance NATO v Evropě. Takzvaná "Evropská čtvrť" (*Le Quartier Européen*) je sídlem převážné většiny institucí. Jsou zde budovy Evropské komise, Rady a Evropského parlamentu, Výboru regionů, Evropského hospodářského a sociálního výboru (EHSV) a mnoha dalších orgánů. Detašované budovy institucí EU³ lze nalézt v dalších čtvrtích, stejně jako sídlo NATO, které se nachází mimo širší centrum. Brusel si však postupně získal i další konotaci, především v Čechách, jako "místo, kde se rozhoduje o nás bez nás". Tento motiv se často opakuje i v médiích a debatách - "oni v Bruselu" a podobně - a odráží se to na tom, jak lidé Brusel v Čechách vnímají.

Již zmiňovaná "Evropská čtvrť" (*Le Quartier Européen*), což je neoficiální název oblasti Bruselu ležící mimo hlavní centrum, je sídlem převážné většiny institucí. Je typická vysokými skleněnými budovami úřadů a institucí, kterých postupně přibývalo tak, aby byly schopny pojmout rozšiřující se úřední aparát Unie. Budova Komise je přes ulici od budovy Rady, obě jsou pak vzdálené pár kroků od budovy Evropského parlamentu a budov Výboru regionů a EHSV. Uprostřed toho všeho se stále čile buduje. Staví se nejen nové kancelářské budovy, ale také bytové domy, protože developeři již dávno pochopili, že velká poptávka po bytech v těsné blízkosti institucí bude vždy. Evropská čtvrť, v níž také velká část euroúředníků bydlí, z čistě prozaického důvodu, že to mají blízko do práce, má zvláštní atmosféru. Přes týden je to místo velmi rušné, plné spěchajících lidí, setkávajících

¹ Roku 1970 byl do belgické ústavy vložen článek, který stanovuje, že se Belgie skládá ze tří regionů - Vlámského, Valonského a Bruselského. Bruselský region je územně zasazen do regionu Vlámského a i když byl v minulosti Brusel vlámsky hovořící, je díky silnému vlivu francouzštiny v 19. a 20. století dvojjazyčný.

² V roce 2007 se do Belgie přistěhovalo (zaregistrovalo se) 146 409 osob a zároveň z ní odešlo (bylo odepsáno z registru) 91 052 osob. To znamená zvýšení populace o řádově 55 tisíc. V Belgii v roce 2007 žilo 971 448 cizinců. Zdroj: http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/evropa/belgie/

³ Dalšími sídly institucí EU jsou Lucemburk a Štrasburk. Ve Štrasburku, který je hlavním sídlem Evropského parlamentu, má dle zakládajících smluv Parlament povinnost zasedat alespoň dvanáct týdnů v roce. Nákladný proces kočování mezi Brusel a Štrasburkem je oprávněně kritizován, bohužel dle zakládajících smluv je třeba změnu odsouhlasit jednomyslně, což kontinuálně blokuje Francie a Lucembursko.

se nejen pracovně, ale také jako přátelé, o víkendu však připomíná město duchů. Pro spoustu pracovníků institucí je totiž Brusel právě jen pracovním místem. Ne všichni se tu zabydlují natrvalo, velká část z nich pravidelně jezdí domů, pokud jim to časové možnosti dovolí. Velmi často se tak pozorovateli může naskytnout obrázek pánů v oblecích či dam v kostýmcích, jak s kufříkem o velikosti palubního zavazadla spěchají v pátek na vlak či autobus na letiště, v neděli či v pondělí pak z letiště do práce. Velmi lukrativním místem pro bary a restaurace je Lucemburské náměstí (Place de Luxembourg) nacházející se přímo u budovy Parlamentu, avšak jen čtyři dni v týdnu. Ve středu a ve čtvrtek se kolem barů takřka nedá projít, jak se z nedostatku kapacity podniků společenský život často přesouvá i na ulici, v pátek a zejména pak přes víkend je náměstí úplně prázdné, podniky zavřené.

1. 2. Historie Čechů v Bruselu a Belgii

1.2.1. Imigrace Čechů do roku 2004

Historie české emigrace do Belgického království sahá samozřejmě dále do minulosti, než jen k okamžiku vstupu České republiky do Evropské unie. Jelikož mě však zajímá současná migrace do Belgie, historii české, respektive migraci Čechů a Slováků se na tomto místě věnovat podrobněji nebudu. Jen pro představu, významnější migrace do Belgie začala až na počátku 20. století, kdy přicházeli Češi a Slováci ve skupinách především za prací do uhelných pánví, což jim zprostředkovávala Česká kolonizační společnost. Do té doby jen malá skupina Čechů a Slováků, jejichž počet se odhadoval kolem jednoho tisíce, se tak rozrostla o 10 tisíc československých příslušníků. Polovinu z toho tvořili Češi, třetinu Slováci a zbytek pak další národnosti, které se hlásily k československé státní příslušnosti. S tímto obdobím souvisí i vznik prvních krajanských spolků. "Beseda Volnost" vznikla v roce 1904 díky Antonínu Trojanovi, který byl členem České besedy v Kolíně nad Rýnem, a počet členů se postupně v dalších letech zvyšoval. První světová válka krajanský život pozastavila, ale po válce se kolonie Čechů v Bruselu začala scházet znovu a v roce 1922 byla dokonce otevřena česká doplňovací škola. Kulturní a společenský život krajanů v meziválečném období jen kvetl a spolky vznikaly nejen v Bruselu, ale i v Antverpách. Některé spolky dokonce usilovaly o integraci dalších členů z hornických oblastí nejen na území Belgie, ale i Holandska a severní Francie.

Spolky se scházely v hostincích a angažovaly se v četných divadelních představeních, přednáškách, půjčování knih a organizace dalších rozmanitých kulturních aktivit. S počátkem druhé světové války se někteří krajané přidali k odbojové činnosti, někteří se po válce vrátili zpátky do Československa. Poválečné období až do revolučního roku 1989 není příliš bohaté na zprávy o působení krajanů v Belgii, zlom však přichází po roce 1990, kdy se Češi v Belgii aktivně začali zapojovat do různých projektů v Čechách, zejména charitativního charakteru.⁴

1.2.2. Imigrace v souvislosti s členstvím v EU

Další větší zlom, který zasáhl do podoby české migrace, pak přirozeně nastal v okamžiku, kdy Česká republika po dlouholetých jednáních vstoupila do Evropské unie, tedy 1. května 2004. Mise České republiky při Evropských společenstvích v Bruselu vznikla 1. ledna 1993 a ve své činnosti navazovala na činnost bývalé československé mise, která vznikla 15. března 1989. Dnem vstupu České republiky do Evropské unie se změnil název Mise na Stálé zastoupení České republiky při Evropské unii. Důležitým mezníkem pak také v neposlední řadě bylo plné zapojení České republiky do schengenské spolupráce dne 21. prosince 2007.

V současné době se dle údajů Stálého zastoupení z listopadu roku 2009 celkově v Belgii nachází okolo 4 tisíc Čechů. Dle posledních neoficiálních odhadů by snad počet mohl dosahovat až k 5 tisícům. V unijních institucích z toho pracuje celkem okolo 800 osob. Odhaduje se, že v rámci institucí a dalších organizací přidružených k Evropské unii dosahuje počet Čechů v Bruselu 2 tisíc. Dále je třeba připočítat partnery, či celé rodiny těch, kteří do Bruselu za prací přicházejí. Při posledních krajských volbách v roce 2008 se při Stálém zastoupení České republiky při EU registrovalo pro volby v Belgii na 2000 osob. Statistiky bohužel nejsou oficiální a nejen v rámci institucí panuje vysoká fluktuace pracovníků a lidí žijících v Belgii. Ne všechny údaje jsou přesné či dostupné, ale pro příklad v roce 2008 bylo v Evropské komisi zaměstnáno 447 Čechů a stálá delegace České republiky při NATO v současnosti čítá okolo 60 pracovníků. Kromě pracovníků institucí a

⁴ Zdroje: <http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=1844>
http://www.mzv.cz/brussels/cz/krajanska_komunita/cesky_krajansky_spolek_beseda/krajane_v_belgii.html
http://www.mzv.cz/brussels/cz/krajanska_komunita/index.html
http://www.mzv.cz/brussels/cz/krajanska_komunita/ceske_listy_na_internetu.html
http://www.mzv.cz/public/1b/d3/2a/127602_14883_Stoleti_Besedy_Volnost_v_Belgii.pdf

zaměstnanců vyslaných vládou je třeba v rámci Bruselu ještě připočítat pracovníky různých zde působících agentur, například CzechTrade, CzeichInvest, CzechTourism, větších firem jako ČSA, ČEZ, ČED, lobbistů, ale i novinářů, a v neposlední řadě Čechy, kteří pracují v soukromém sektoru.

1.2.3. Režim pobývání, typy příchozích s ohledem na pracovní pozici a rodinný stav

V kontextu struktur Evropských institucí je pro každého směrodatné, zda je zaměstnán na dobu určitou, tedy buď jako "*temporary agent*" či "*contract agent*", případně jako *stážista* nebo *národní expert* ("*national expert*"). Dalším typem zaměstnanců jsou takzvaní "*officials*", neboli "*fonctionnaires*", kteří jsou zaměstnáni na smlouvu na dobu neurčitou (jsou úředníky jmenováni), což skýtá dotyčným velkou míru jistoty a dlouhodobou perspektivu. Převážnou většinu pak spojuje to, že úspěšně prošli konkurzem EPSO⁵. "*Eurokraty*" v institucích doplňují takzvaní "*expats*"⁶, tedy expatriovaní pracovníci, kteří se usídlují dočasně či nastálo v Bruselu a působí v rozmanitých sférách.

Od podoby a délky kontraktu, ale také pracovního zařazení, se tak odvíjí další život unijních pracovníků v Bruselu. Ti, kteří spadají do druhé kategorie smluvního poměru, předpokládají, že v Belgii budou pracovat a pobývat delší dobu, často tak do Belgie odjíždějí i s partnerem, ten si tu také případně hledá práci. Bydlení pak hledají dlouhodobější, případně si dokonce kupují nemovitosti na hypotéku, zkrátka se v Bruselu zabydlují. Přesto jak dále v práci rozvedu, spadají také pod definici transnacionálních migrantů. Ti, kteří přicházejí do Bruselu na konkrétní časově omezenou dobu, však volí poněkud odlišné strategie. V rámci této práce nebudu zohledňovat stážisty, jejichž přítomnost v institucích je jasně ohraničena na několik týdnů, měsíců, či půl roku. Jsou samozřejmě případy, kdy stáž může být odrazovým můstkem pro další kariéru a tím i

⁵ Zaměstnanci jsou vybíráni na základě veřejného konkurzu. Konkurzy, jejichž účelem je vybrat personál pro různé úrovně pracovního zařazení a pro různé pracovní oblasti, organizuje pro všechny orgány Evropský úřad pro výběr personálu (EPSO). Podmínkou je, aby měl kandidát občanství v EU. Nezbytná je důkladná znalost alespoň jednoho úředního jazyka EU a dostatečná znalost jiného úředního jazyka EU. Konkurz má několik kol, v prvním musí účastník úspěšně složit písemné testy, skládající se z unijních reálií a obecných předpokladů. Uspěje-li v několika kolech, je vyzván k ústním pohovorům. Požadavky na minimální vzdělání se liší dle pozice, ale většina pozic vyžaduje ukončené vysokoškolské vzdělání. Výběr akreditovaných asistentů EP se řídí odlišnými kritérii. Zdroj: <http://europa.eu/epso/>

⁶ V Belgii vychází periodikum "The Bulletin", jehož cílovou skupinou jsou právě "expats". Přináší přehled kulturních událostí, články, které souvisí s životem v Bruselu, rady a tipy, jak se v Bruselu zabydlet a další. Zdroj: <http://www.xpats.com/home>

pobyt v Bruselu, ale často se dotýční po této pracovní zkušenosti v Bruselu skutečně vrací domů či pokračují ve své kariéře v jiných zemích. I přesto, že jsou nepochybně jejich zážitky a názory zajímavé, ve své práci zohledňují ty Čechy, kteří v Bruselu pobývají či plánují pobývat déle než jen půl roku.

1.2.4. Symbolické organizace české menšiny a jejich činnost

Každý Čech má v Bruselu možnost se různou formou zapojit do společenského a kulturního dění. Například společenské akce, které pořádá Stálé zastoupení, například dnes již tradiční Czech Street Party, jejíž první ročník v říjnu 2007 provázal slavnostní otevření Českého domu, který byl centrem českého předsednictví (1. 1. - 30. 6. 2009). Třetí ročník Czech Street Party pak předsednictví slavnostně zakončoval. V Bruselu se také již poněkoličtější letos představil filmový festival "Jeden svět". Možnosti navštívit různé výstavy, které se konají pod záštitou nejen Stálého zastoupení, ale i regionálních zastoupení a dalších institucí, jsou nepřehledné. Také nesmím zapomenout na Český ples, prestižní událost společenské sezóny pořádanou Stálým zastoupením. Jistě jsem ve svém výčtu neuvěděla všechny společenské a kulturní příležitosti. Dále je nezbytné doplnit události kulturního a společenského rázu pořádané přímo městem Brusel, které nabízejí nepřehledné možnosti vyžití, a to včetně mnoha dalších událostí pořádaných dalšími národy a institucemi sídlícími v Bruselu.

V Bruselu také funguje dobrovolný pěvecký spolek "Brussings", či ochotnický divadelní spolek "Jen tak"⁷, ale i český skaut⁸ neboli "Bruskové" - český a slovenský skaut v Bruselu. V lednu 2009 byla též otevřena "Česká škola bez hranic", která nabízí rodičům a dětem víkendovou školu, kde se vyučuje čeština a české reálie. Jedná se o projekt krajských sdružení podporovaný Českými centry v zahraničí. Projekt začal před sedmi lety v Paříži a další školy vznikly v Německu, Švýcarsku a dokonce v australském Sydney. Nejen Beseda, ale i Stálé zastoupení organizují různé akce pro rodiny s dětmi, jakými jsou například maškarní plesy či další tematické besídky pro děti, kupříkladu mikulášská besídka. Česká restaurace Golem, založená potomky českých emigrantů po roce 1968 měla v Bruselu dlouhou tradici, ale nedávno byla bohužel uzavřena. Co se náboženského života

⁷ Zdroj: <http://www.divadlojentak.eu/divadelnici>

⁸ Zdroj: <http://www.brusk.eu>

týče, funguje zde od roku 2005 Slovenská katolícká mília⁹, která nabízí Slovákům, ale i Čechům pastorační a duchovní péči, a to nejen v Bruselu, ale i ve Štrasburku a Lucemburku.

Leckteré kulturní a společenské akce však vycházejí i z iniciativ jednotlivců. Jedna česká tlumočnice pořádá pravidelné večery v malé kavárničce v centru města. Na programu je příjemné posezení se zajímavým hostem. Pozvaní z Čech jsou různorodé osobnosti z mnoha oblastí působnosti. Ve svém úvodním slovu pohovoří o tématech spojených s jejich profesí či zájmy, a poté následuje debata všech zúčastněných. Výsledkem iniciativy jednotlivců jsou i internetové stránky www.ceslobe.org sloužící vysloveně české a slovenské komunitě v Belgii. Na stránkách lze nalézt různé inzeráty, takzvaná "drbárna" pak slouží jako prostor, kde si lidé navzájem předávají různé tipy a informují se o akcích pořádaných v Belgii, které by Čechy a Slováky mohly zajímat. Stránky také slouží jako "cestovka", díky níž se mohou ti, co se chystají autem do Čech či na Slovensko a zpět do Belgie spojit s dalšími pro případnou spolujízdu, nebo zde nabízejí letenky k odkoupení a podobně¹⁰.

Dále v Bruselu funguje již přes sto let, přesněji 106 let, krajanský spolek Česká beseda.¹¹ V původních stanovách spolku, které prošly úpravami v 50. letech minulého století, stojí doslova: „*Účelem spolku jest: Podporovati snahy svých členů ku vzdělání všeobecnému a odbornému, pěstovati ušlechtilou zábavu přednáškami, hudbou, zpěvem, divadelními představeními, zřízením a používáním knihovny.*“ Beseda se angažuje při pořádání rozmanitých společenských akcí, od česko-slovenské diskotéky či besed až po burzy knih a časopisů a mnohé další.

1.3. Teoretický a metodologický rámec

1.3.1. Transnacionalismus a transnacionální migrace

Má práce se zaměřuje na část české emigrace v Belgii, respektive v Bruselu, úzce napojenou na práci v Evropských institucích. Práce nemá ambice postihnout celou českou

⁹Zdroj: <http://www.sknbrussels.be/>

¹⁰ Další užitečné informace a zajímavosti může český "expat" nalézt na webových stránkách pro krajany po celém světě - www.krajane.net

¹¹ Zdroj: www.beseda.be

imigraci proudící do Bruselu a Belgie, věnuje se pouze zástupcům této jedné její části. Mnou sledovaná skupina migrantů je charakteristická tím, že se jedná o relativně mladé profesionály v převážné většině s vysokoškolským vzděláním, pracující v institucích Evropské unie. Do kategorie transnacionálních profesionálů¹² patří dle Alexandry Bitušíkové (2007) „politici, diplomati, akademičtí a výzkumní pracovníci, představitelé nadnárodních ekonomických korporací, novináři a reprezentanti globálně působících mimovládních organizací a nadnárodních politicko-ekonomických seskupení (např. OSN, NATO, Světová banka, OECD či Evropská unie)“. Ty lze charakterizovat jako mobilní, vysoce kvalifikované pracovníky, kteří disponují znalostmi (Bitušíková, 2007:405). Pohyb vysoce kvalifikovaných pracovníků úzce souvisí s poptávkou nadnárodních firem a dalších institucí, ale především souvisí s globalizující se ekonomikou, která staví na znalostech (Scott, 2007). Mým ústředním teoretickým východiskem tak nezbytně bude teorie transnacionalismu, respektive transnacionální migrace.

„Vzdálenosti a hranice již nejsou to, co bývaly“ (Hannerz, 1996:3). Tradiční přístupy zabývající se migrací vycházely často z premisy, že migranti poté co opustí svou zemi, zpretrhají všechna svá pouta k zemi původu a asimilují se do nové společnosti. Impulsy a motivy k migraci pak dřívější teoretické přístupy hledaly především v ekonomických faktorech. Dle Glick-Schillerové a Baschové (1995) byla v minulosti dnešní podoba migrace, při níž se imigranti natrvalo usidlují v nové zemi, avšak paralelně zachovávají vazby na svou zemi původu, nepředstavitelná.¹³

Jak jsem již naznačila, mnozí autoři, mezi prvními to byly Nina Glick-Schillerová a Linda Baschová, pokládali za nezbytné změnit pohled na fenomén migrace v současném kontextu modernity a její klíčové součásti globalizace (1994). Dle Arjuna Appaduraie (Henig, 2007) nelze v současné globální kulturní ekonomii chápat migraci v tradičních termínech, hovoří proto o prouděch v rámci studia pohybu lidí, myšlenek i věcí. Appadurai (1996:33) rozlišuje pět dimenzí kulturních proudů – a) *ethnoscapes*, b) *mediascapes*, c) *technoscapes*, d) *financescapes*, e) *ideoscapes*, (proud etnický, technologický, finanční, ideační a mediační) (Henig, 2007¹⁴), které tvoří základní prvky Appaduraiových *imagined worlds* (představované světy) (Henig, 2007), tedy nespočet historicky vytvářených a

¹² Ribeiro (1994) hovoří v kontextu transnacionálních migrantů, kteří se přesouvají mezi státy v závislosti na práci o "work-site animal".

¹³ Ve svém příspěvku „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration“. In: *Anthropological Quarterly*, Leden 1995, Vol. 68 Číslo 1, str. 48-93, autorky představují tuto podobu migrace na svém výzkumu migrantů z Filipín a Karibské oblasti, kteří se usídlili v New Yorku.

¹⁴ Henig (2007) užívá ve svém příspěvku překlad pojmu "scape" jako "prostor".

situovaných představ osob a skupin rozestých po celém světě. Klíčový je pak v kontextu transnacionální migrace proud etnický, tedy proud osob, které tvoří měnicí se svět, v němž žijeme, turisté, migranti, uprchlíci, exulanti, gastarbeiteři a další skupiny osob a jednotlivci, kteří se pohybují v rámci různých států a území. Proudny, (viz *landscapes*, Appadurai, 1996) skupinové identity již nejsou pevně spjaté s konkrétním územím, nejsou prostorově omezené, či kulturně homogenní, a co je hlavní, jednotlivé *ethnoscapes* jsou mezi sebou významně interaktivní.

S ohledem na relativně nový globální kontext, v němž se sociální interakce přetvářejí, je tak zcela legitimní zájem vědců sledovat nové směry kulturních a populačních proudů, plynoucích bez ohledu na hranice národních států (Appadurai, 1996). Hannerz (1996) v současném kontextu hovoří o *globální ekumene*, která je specifická vysokou vzájemnou propojeností. Globální svět dle něj přináší novum v tom ohledu, že se společnosti, často i velmi vzdálené, navzájem významně ovlivňují, a je tak těžké identifikovat jednotlivé izolované vlivy v rámci tohoto propojeného světa. Jednotlivý, hranicemi omezený stát v globalizovaném světě, není již déle možné chápat jako izolovanou jednotku, jako pole výzkumu, které by nám bylo schopné podat ucelené vysvětlení na výzkumné otázky.

Naopak je třeba vlivy, které formovaly zkoumanou oblast, hledat za jeho hranicemi a plynoucí z oné propojenosti. Hannerz (in Uherek, 2002) užívá pojmu *sítě*, jakožto metafory pro postihnutí kontaktů v rámci globálního světa a vztahů mezi centry a periferiemi. Benedict Anderson (2006) mluví v souvislosti s národy o *představovaných komunitách (imagined communities)*, které jsou ohraničené a suverénní. Představované, protože členové i těch nejmenších národů s největší pravděpodobností nikdy nepoznají většinu členů jejich národa, přesto v myslí každého z nich žije představa jejich sounáležitosti, společenství (*communion*) (Anderson, 2006:6).

Na přelomu 80. a 90. let tak do zkoumání migrace vstupuje nová perspektiva, díky níž se zájem nejen antropologů obrací přímo k samotnému procesu migrace, zahrnující i výzkum původního prostředí přistěhovalců. Zájem autorů se orientuje k vlivu globalizace a s tím souvisejících směrů migračních proudů. Důležitým zjištěním bylo, že migranti poté, co odejdou ze své země původu, nepřetrhávají vazby na svou původní domovinu, ale naopak jak již bylo řečeno, „vytvářejí a udržují přeshraniční ekonomické, politické a kulturní vazby, které propojují jejich původní a nové domovy“ (Szaló, 2007).

Objevuje se teorie *transnacionální migrace*. *Transnacionální migrace* a *transnacionalismus* jsou pojmy, jež od začátku devadesátých let dvacátého století

nepochybně sehrály zásadní roli při krystalizaci nových interpretačních strategií¹⁵. Vychází právě z myšlenky, že se migrant podílí na sociálních vztazích a praktikách, které překračují hranice a jsou součástí každodenního života. Pak lze říci, že dotyčný vykazuje *transnacionální formu existence* (Glick-Schiller, Basch, 1995:1; Levitt, Glick-Schiller, 2004), přičemž je možné hovořit o různých *formách transnacionálního života* (Vertovec, 2003). V této souvislosti Nina Glick-Schillerová a Linda Baschová (1995) mezi prvními argumentovali tím, že dnešní migranty nemůžeme charakterizovat jako vykořeněné. „Velkou část z nich tvoří transmigranti, kteří se pevně usazují v nové zemi, ale zároveň udržují četné vazby na svou zemi původu“ (Glick-Schiller, Basch, 1995: 1).¹⁶

Propojení původních a nových míst pobytu přistěhovalců je východiskem pro utváření *transnacionálních sociálních polí* (Szaló, 2007). Nesmíme zapomínat na to, že se jedná o pouhý koncept, ne empirický fakt. Účast na transnacionálních sociálních polích není to samé jako přináležitost k zemi původu. Je možné mít sociální kontakty s lidmi ve své zemi původu, zároveň však dotyčný nemusí nutně mít pocit přináležitosti k této zemi. Transnacionální migranti se angažují v transnacionálních formách existence (*being*), ale ne přináležitosti (*belonging*) (Levitt, Glick-Schiller, 2004).

Transnacionální migranti však netvoří uzavřené společnosti, které by se izolovaly před asimilací do nové země. Naopak, rozvíjejí paralelní strategie, kterými usilují jak o začlenění se do země současného pobytu, tak o rozvíjení vztahů a vazeb na svou zemi původu. Jak říká Szaló (2007), budují si tak dva domovy. Spojení a vazby na domovskou zemi a společnost, které překračují státní hranice, zcela jasně ovlivňují každodenní život a aktivity migrantů¹⁷. Ulf Hannerz užívá jiného výrazu pro tento jev a to *život v různorodých prostředích významů* (*habitats of meanings*)¹⁸. Identity¹⁹ a vztahy transnacionálních migrantů jsou tak současně strukturovány ve dvou zemích, státech, transnacionální migranti

¹⁵ Přesné definice transnacionalismu zatím nebylo dosaženo. Na čem se teoretikové transnacionalismu minimálně dle Cana (2005) shodnou je to, že transnacionalismus je proces, či soubor procesů. Další konsensus pak vyvstává, pokusíme-li se tento proces odlišit od dalších procesů, jimiž imigranti v historii procházeli a také se nějakým způsobem vztahovali ke svému domovskému státu. Poukazuje na již tradiční definici transnacionalismu, kterou etabloují ve svém díle „Nations Unbound“ Baschová, Glick-Schillerová a Szanton-Blancová v roce 1994 (Cano, 2005).

¹⁶ Původní znění textu: „Many are trans-migrants, becoming firmly rooted in their new country but maintaining multiple linkages to their homeland“. Autorky ve svém příspěvku používají termín *transnacionální existence*.

¹⁷ Websterův slovník definuje pojem *transnacionální* jako „extending or going beyond national boundaries“. V tomto tradičním smyslu byl pojem používán v akademických debatách v kontextu jako rozvoj idejí či politických institucí, který překlenuje národní hranice.

¹⁸ Překlad výrazu použit z Szaló, C., 2007, Hannerz, U., *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge, 1996.

¹⁹ Ley (2004) hovoří v rámci globální každodennosti, v níž je globální a lokální vzájemně propletené a navzájem na sebe působí, o *hybridní identitě diasporické postavy*.

jsou dle Vertovce (2004) bifokálně orientováni. Takové zakotvení ve dvou a více různých společnostech nespočívá jen v častých cestách mezi oběma státy, ale především v intenzivních kontaktech se zemí původu. Ty jsou možné díky moderním informačním technologiím. Kontakty také mohou mít podobu intenzivní výměny materiálních statků proudících oběma směry.²⁰

Proč transnacionální migranti udržují kontakty s domovem? Glick-Schillerová a Baschová (1995) na to odpovídají takto: není to ani tak díky rozvoji komunikačních technologií, spíše se jedná o výsledek nemožnosti či neochoty migrantů se zcela a úplně zapojit do hostitelské společnosti. Na případech svých výzkumů ukazují, jak jsou migranti v rámci svých transnacionálních sítí schopni ovlivňovat i politické²¹ ²² dění ve svých domovských zemích.

Ne všichni autoři zabývající se transnacionalismem, se bez výhrad shodují na jeho přesné definici. Jeho ústřední ideu však mimo jiné tvoří předpoklad rozměňujících se národních hranic a jejich významu v rámci produkce a distribuce předmětů, myšlenek a osob (Glick-Schiller, Basch, 1995). „Migrace se stala velmi důležitým transnacionálním procesem, který přispívá k současné politické konfiguraci vynořující se globální ekonomiky a odráží ji.“ (Glick-Schiller, Basch, 1995:1)²³. Jak ale Schillerová a Baschová upozorňují, je třeba nahlížet koncept transnacionalismu tak, že „budeme-li studovat migraci, a ne abstraktní proudy kulturních vlivů či reprezentací, bude nám zřejmé, že transnacionální procesy jsou součástí životní zkušenosti jednotlivců a rodin, splétají

²⁰ Alternativně lze také říci, že je transnacionalismus efektivním způsobem, jak předávat znalosti, vědomosti a bohatství z národů v centru, jádru, směrem k národům na periferii (Patterson, 2006).

²¹ Například mohou mimořádné události v zemi původu mobilizovat politickou angažovanost transnacionálních migrantů v hostitelské zemi. Obecně většina teoretiků vychází z toho, že se migranti v hostitelské zemi snaží buď zlepšit své vlastní postavení jakožto migrantů, případně využít své pozice v diaspoře k ovlivňování dění doma, případně zlepšení situace na domácí scéně (Østergaard-Nielsen, 2003).

²² Guarnizo, Portes a Haller (2003) ukazují, že existuje významné transnacionální pole, které spojuje imigranty s politickým zřízením domovských států. Jejich studie politické aktivity mezi migranty z Kolumbie, Dominikánské republiky a Salvádoru ve Spojených státech ukázala, že taková transnacionální politická pole však nejsou rozsáhlá, jak se teoretici domnívali a nejsou rovnoměrně rozložena. Dále se jasně ukázalo, že je míra politické aktivity ovlivněna především genderem, ale i věkem, a lidským a sociálním kapitálem. Oproti tradičním migračním teoriím, které se opíraly o asimilaci migrantů do nové společnosti, studie ukázala, že přímou úměrou se zvyšuje politická aktivita vůči domovské zemi s délkou pobytu na území Spojených států amerických. Transnacionální politické pole tedy dle výsledků studie, jak je autoři prezentují, rozhodně není sociálně nevázané a deterritorializované, jak dřívější přístupy navrhovaly.

²³ Původní znění textu: „Migration proves to be an important transnational process that reflects and contributes to the current political configurations of the emerging global economy“.

základní osnovy každodenních aktivit, starostí, obav a skutků“ (Glick-Schiller, Basch, 1995:1).^{24 25}

O národním státě se v akademických kruzích hovoří jako o oslabovaném *shora*, tedy transnacionálním kapitálem, globálními médii a vznikem nadnárodních politických institucí. *Zdola* pak národní stát čelí "místním" odporům černé ekonomiky, etnickému nacionalismu a grassroot aktivitám (Smith, Guarnizo, 1998:3). Dle Smithe a Guarniza (1998) národní stát není vyloženě oslabován, současné státy pouze hledají svou novou podobu v rámci nově nastavených podmínek. Oficiálně zahrnují své občany do nově konfigurovaného trans-teritoriálního státu i přesto, že žijí mimo území státu. Tuto situaci zcela vystihuje pojem Lindy Baschové *deteritorializované národní státy* (Glick-Schiller, Basch, 1995), který definuje státní hranice v mezích sociálních pojmů spíše než geografických. Dle této definice jsou pak hranice států rozprostřené po celém světě tak, aby do sebe obsáhly všechny migranty a jejich potomky, kdekoli se usadí. Vysílací země reagují na transnacionální migraci a vytvářejí koncept *duálního občanství* (Glick-Schiller, 2005). Glick-Schillerová (2005) v tomto ohledu dokonce formuluje pojem *přeshraničního občanství*, který přesahuje přímé politické působení. Takový občan může volit mezi různými sociálními, kulturními a v neposlední řadě i právními normami zemí, v nichž se pohybuje.

Smith a Guarniza (1998) však Glick-Schillerové a Baschové oponují. Zpochybňují jejich předpoklad, že by transnacionální migranti měli být neohrazení a nespoutaní (viz *Nations Unbound*, 1994). Smith a Guarniza (1998) naopak vnášejí do debaty ideu zakotvujícího transnacionalismu - transnacionální migranti si nelze představovat jako osoby volně se vznášející v nějakém virtuálním prostoru, "ani tam, ani zde". Naopak jsou zakotvení v konkrétních sociálních vztazích mezi konkrétními lidmi, v rámci určitých území, v určitém čase. Lokální místa, na nichž se odehrávají globální procesy, jsou

²⁴ Původní znění textu: „When we study migration rather than abstract cultural flows or representations, we see that transnational processes are located within the life experience of individuals and families, making up the warp and woof of daily activities, concerns, fears, and achievements“.

²⁵ Důvody pro transnacionální migraci jsou podle Glick-Schillerové a Baschové (1995) v současné globální ekonomice tři. Za prvé, globální přerozdělení kapitálů, díky měnícím se formám akumulace kapitálu vedla k deteritorializaci sociálních a ekonomických podmínek v zemích, které pracovníky přijímají i vysílají. Za druhé rasismus jak ve Spojených státech amerických tak v Evropě přispívá ekonomické a politické nejistotě nově příchozích a jejich potomků a za třetí, projekty budování národních států jak v domácí tak nové společnosti vytvářejí politickou lojalitu imigrantů ke každému národnímu státu, k němuž mají sociální vazby. Autorky popisují fenomén transnacionální migrace na příkladu Spojených států, které považovaly za stále ještě platné centrum akumulace kapitálu, tedy žádanou destinaci pro mnoho migrantů. Ti se pak často bohužel po svém příchodu setkávali s marginalizací či rasismem ze strany domácí společnosti.

důležitá. Současně má ale transnacionální kontext rozměr *trans-lokální*, tedy z místa na místo. Tedy tvoří *transnacionální sociální* pole (Smith, Guarniza, 1998).

Transnacionální sociální pole jsou budována skrze rodiny, ekonomickou sféru a vztahy organizačního a politického charakteru, dále skrze obchodní vazby a média (Basch et al., 1994). Zkušenost transnacionality pak zpětně ovlivňuje podobu rodiny. Rodina zároveň funguje jako velmi silný transnacionální sociální vztah. Jak upozorňuje Fonerová (1997), rodinný a příbuzenský vzorec se v rámci procesu migrace mění. Tyto změny jsou ovlivněny kulturními významy a sociálním jednáním, které si s sebou imigranti přinášejí ze země původu a zároveň jsou ovlivněny sociálními, ekonomickými a kulturními silami v nové zemi, v případě příspěvku Fonerové ve Spojených státech amerických. Kulturní vlivy domova, které si s sebou přinášejí, jsou však pod vlivem nového prostředí redefinovány, restrukturovány. Transnacionální sítě, úzký kontakt s domovinou pak často posilují vazby imigrantů na rodinné hodnoty, zároveň ale přeměně tradičních vzorců dávají další dynamiku. Vzpomínky a paměť spojená se zemí původu tvoří filtr, skrze nějž imigranti nahlíží nové zážitky a zkušenosti (Foner, 1997). V kontextu transnacionality nelze opomenout pojem *diaspory*. „Diaspora²⁶ v původním významu značí negativní až katastrofický stav způsobený násilným odtržením jisté populace od jejího původního usídlení a její rozptýlení v prostorově vzdálených lokalitách“ (Hanuš, 2009:13). Význam pojmu postupně v akademických kruzích získává nový náboj, přestává být chápán jako násilné rozptýlení. Začíná být spojován s etnickou příslušností, jejíž nositelé jsou rozptýleni z původního centra, a kteří uchovávají paměť, obraz a mýty o jejich domovině a svou zemi vidí jako místo návratu, nastane-li vhodný čas. Důležitý je také rozměr společné solidarity a skupinového vědomí přesahující národní hranice (Hanuš, 2009).

1.3.2. Dočasnost a domov v transnacionálních podmínkách a jejich promítání se do materiální kultury

Dočasnost je důležitým rozměrem zkušenosti transnacionálních migrantů. Velká část z nich je především ze zemí třetího světa. Nejčastěji tito migranti odcházejí za prací do jiných států, migrací řeší svou aktuální ekonomickou situaci. Návrat domů je pro ně reálným cílem, či v něj alespoň doufají. Prosperující migranti posílají domů svým

²⁶ Diasporu je možné chápat jako proces (*process*), a také jako podmínku (*condition*), skutečnost. Jakožto proces je neustále tvořena a přetvářena díky mobilitě, migraci a cestování, a stejně tak je tvořena myšlenkou, kulturní produkcí a politickým bojem (Patterson, Kelly, 2000).

příbuzným peníze (Guarnizo, 2003) a další prostředky, a i když ne vždy se jim podaří vrátit se domů, návrat pro ně nepřestává být důležitý a výchovou a vzděláním připravují své děti na život v rámci transnacionálních polí. Kupříkladu v rámci Sylhétské, bengálské kultury (Szaló, 2007:30) jak ji prezentuje Kathy Gardnerová (1993) se ukazuje, jak je nakládáno s kategorií dočasnosti neboli dočasného ustanovení domova uprostřed ciziny. Dočasný domov čerpá sílu z věcí, lidí a kulturních praktik původního domova. Udržování kontaktu s původním domovem proto nabývá zásadní důležitost (Szaló, 2007). Jinak řečeno, domov může být chápán především jako sociální prostor, jako místo rozvoje sociálních vztahů a kulturních praktik, které se dají znovuvytvořit kdekoli pomocí přítomností lidí pocházejících se Sylhet.²⁷

Co je ale domov? Domov míváme tendenci vnímat jako fyzicky ohraničený prostor, ale jeho význam ale spočívá více v symbolické rovině²⁸. Dvoudimenziálnost domova (místo x význam) se pak stává klíčovou v případě tvorby obsahu tohoto pojmu ze strany transnacionálních migrantů. Z perspektivy transnacionality a vysoké mobility lidí se definice domova jako fyzického prostoru jeví jako neudržitelná. V tomto momentě je tedy nezbytné zaměřit se na dynamičnost procesu, v němž každodenní jednání propůjčuje obyvatelům domova jeho smysl (Petridou in Miller, 2001).

Bylo konstatováno, že „home is a kind of space“ (Douglas, 1991:289). V tomto pojetí je domov vždy místem, které lze nějak lokalizovat. Nemusí být ovšem vázán na jedno konkrétní, v čase a prostoru fixně dané místo. Domov zároveň nelze zaměnit s domácností, ani s přístřeším. Domov má kromě prostorové také časovou strukturu (Douglas, 1991). Je to vysoce komplexní síť, která má svůj vlastní rytmus, zhmotňuje vzpomínky. Domov jako proces a jednání umožňuje jeho obyvatelům utvářet pocit historicity a identity (Petridou in Miller, 2001).

²⁷ Kathy Gardnerová (1993) se zajímala o podobu migrace a představy s ní spojené z vesnice Sylhet v Bangladéši, nejen směřující do Anglie. *Bidesh* je termín, který místní užívají pro daleké cizí země, *desh* naopak představuje aspekty domova. *Bidesh* je asociován s úspěchem a mocí, které *desh* nemůže nabídnout. Jisté komodity jsou v rámci migrace asociovány s domovem a se zahraničím, často proudí mezi oběma místy, nejčastěji v podobě darů (Gardner 1993:2). *Desh* však není jen fyzickým místem, je to spíše místem usídlení sociální skupiny, komplexní představa o domovu, která zahrnuje mnoho prvků a obrazů. Jedinec je vázán ke svému *desh* a stejně tak ke svému společenství. Mezi Sylhéty je směna darů a konkrétních věcí důležitým momentem reprodukování pákistánské identity v Británii, reprodukce kultury migrace. Důležitá je i směna konkrétních obrazů idejí o místech. Věci a představy, které o nich lidé mají, produkují a reprodukují obrazy o *desh* a *bidesh*.

²⁸ Pojmy dům a domov, rodinu za domácnost nelze zaměňovat. Přesto je mezi nimi úzce propojený vztah. Domov implikuje kulturní konstrukt, zatímco dům v představách vyvolá ideu fyzické struktury, přístřeší. Domov je často pocíťován jako místo původu, místo kam se člověk může vrátit (Birdwell-Pheasant, Lawrence-Zuniga, 1999).

Na tomto místě se tedy dostávám ke svému druhému teoreticko-metodologickému východisku - *material culture*, které by mělo nabídnout rámec pro výzkum a uchopení výzkumu českých transnacionálních migrantů v Bruselu.

Studium materiální kultury²⁹ nabírá nový směr v okamžiku, kdy je předmětům přiznán významnější podíl na vytváření sociálních vztahů (Miller, 1995:148;1998). Celý život se obklopujeme věcmi, které pro nás mají nějaký význam. Daniel Miller (2001) zdůrazňuje, že se domov stal v současném kontextu místem, kde se jeho obyvatel setkává se světem díky televizi a internetu. Ty nabývají v situaci transnacionální migrace ještě většího významu vzhledem ke komunikaci s domovinou a získávání informací o aktuálním dění "doma".

Při stěhování bývá klíčové rozhodnutí, které věci s sebou odvezeme, které věci si tedy ponecháme i do budoucna a kterých se zbavíme, vyhodíme, či je dáme někomu jinému. Jean-Sébastien Marcoux (in Miller, 2001) vyzdvihuje stěhování jako moment, kdy dochází k novému klasifikování věcí. Škála klasifikace se pak pohybuje od obyčejných věcí, které bereme jako samozřejmé a jsou nahraditelné, po věci, které pro nás mají nějaký důležitý význam, až po cenné věci, ve smyslu toho, že slouží jako upomínka na něco nebo někoho důležitého. Češi, kteří své domovy nechávají v Čechách, nebývají nuceni přestěhovat celou svou původní domácnost. Často do Belgie přicestovali "nalehko", což ale neznamená, že by věci nebyly pro ně důležité. Ty předměty, které jsou součástí domova, jsou často upomínkou na naši minulost a biografie věcí a člověka se propojuje. Pro člověka, který opouští svůj domov na delší dobu, je velmi důležité si s sebou vzít „přenosný koncept svého domova“ (Búriková, 2006), tedy věci, které mohou cestovat s ním a na novém místě, v novém bydlišti mu pomohou znovu artikulovat jeho identitu. Předměty, kterých si v rámci domova ceníme, které slouží jako osobní i veřejné symboly identity jednotlivce, mohou být také vysoce mobilní, proto je lze použít pro rituální přeměnu *nového domu či bytu ve starý domov*. (Cuba, Hummon, 1993: 550) Mezi člověkem a domovem je vysoce komplexní vztah, domov a jeho obyvatel se navzájem

²⁹ Věci tu vždy nějak "byly" kolem nás, definují fyzický svět, skrze objekty můžeme určovat hranice, či věci jako nábytek, které jsou všudypřítomné. (Attfield, 2000). Judy Attfieldová (1999) upozorňuje na důležité propojení perspektivy materiální kultury a oblasti historie designu, která v akademickém přístupu nebyla donedávna zcela samozřejmá. Vstup perspektivy materiální kultury do historie designu je důležitým okamžikem, posouvá metodologický přístup za hranice debaty produkce-spotřeba. Materiální kultura stejně jako historie designu jsou pak dle Attfieldové charakteristické svou disciplinární hybriditou (1999:373) Dále upozorňuje na to, že přestože je móda ze své podstaty pomíjivá, současný akademický svět ji uznává za významnou část spotřeby.

ovlivňují (Miller, 2001). I z tohoto důvodu je třeba chápat domácnost ne jako fyzickou entitu, ale jako entitu sociální. Praktiky související s úpravou domovů nejsou pouhou expresivní formou, jejímž cílem je prezentace navenek, ale mají významnější přesah, přesahují k významům spojených s vlastní identitou (Garvey in Miller, 2001). Důležitým rozměrem domova je jeho specifická prostorovost, která se reprodukuje každodenními aktivitami (Gregson, Lowe, 1995).

Současné teorie věnující se materiální kultuře rozlišují v duchu Appaduraie a Kopytoffy (Appadurai, 1986) dva typy věcí, předmětů - *komodity* a *singularity*. Komodita je v teorii něco, co má užitnou či jinou hodnotu a může být předmětem směny. Směna probíhající mezi partnery implikuje to, že pro protistranu směny má stejnou hodnotu. Směna může být přímá či nepřímá. A v určitý moment je vše, co je směnitelné za peníze komoditou. Povaha komodity jako komodity není však podmíněna směnou, v níž figurují peníze, ale právě moment směny je tím, co dává komoditě její podobu. Cílem směny komodit je získat protihodnotu. Důležitým rysem komodit je to, že mají hodnotu, která je do jisté míry obecně známá, respektive má něco společného s řadou dalších komodit tak, aby bylo možné směňovat komodity podobné hodnoty. Nezbytným předpokladem je společně sdílené povědomí o jejich hodnotách. Naopak předměty, které jsou unikátní, nevšední, neporovnatelné, singulární, jsou současně i nesměnitelné. Přesto i tyto singulární předměty mají společensky určenou nějakou hodnotu tak, aby se případně mohly stát předmětem směny. Získávají jakousi kategorii hodnoty společně s dalšími předměty, které mají singulární povahu pro to, aby bylo možné se orientovat, jaké hodnoty lze směňovat (Kopytoff in Appadurai, 1986).

V souvislosti s komoditami pak Appadurai (1986:15) volí termín *regimes of value*, stupeň koherence hodnoty při směně se může významně lišit situací od situace, či od komodity ke komoditě. Stejně tak se může hodnota a význam komodity lišit kontextuálně. V kapitalistických společnostech se výrazně více věcí stává, alespoň na čas za svou existenci, komoditou. Dle Appaduraie (1986) můžeme hovořit o komodifikovaných společnostech. Lze rozlišit několik typů komodit dle několika kritérií. Například dle určení, tedy zda jsou přímo určené ke směně, či komodity, které mají svůj primární účel zpočátku jiný, než který později získají, či komodity, jež jsou primárně určené k tomu, aby měly jiný než profánní význam, v neposlední řadě komodity, které byly z oběhu komodit vyňaty, a byl jim přiřčen jiný status.³⁰ Na základě jiného principu můžeme rozdělit komodity na

³⁰ Appadurai, A., 1986 – rozdělení, které použil Jacques Maquet.

primární a sekundární, tedy nezbytnosti a luxusní komodity. Appadurai (1986) však navrhuje, že je třeba chápat je ne jako protiklady, ale jako součást oblasti mimořádné spotřeby. Hranice mezi předměty každodenní spotřeby³¹ a luxusním zbožím se v běhu dějin mění a posouvá (Appadurai, 1986). Appadurai a další teoretikové materiální kultury vychází ze Simmelovy (2006) teze, že právě směna je tím, co dává předmětům hodnotu a ne naopak.

Dle Appaduraje (1986) je rozdíl mezi kulturní biografií a sociální historií věcí. Kulturní biografie věcí je tvořena tím, jak konkrétní předměty obíhají mezi majiteli, různými kontexty a způsoby užívání, vytváří si tak konkrétní biografii (Kopytoff in Appadurai, 1986). V komplexních společnostech se tak biografie předmětu stává příběhem o tom, jak jsou předměty v různých momentech a kontextech singularizovány, klasifikovány a opětovně klasifikovány ve světě nejistých kategorií, jejichž význam se posouvá ruku v ruce s každou změnou kontextu. Sociální historie věcí má však přesah přes existenci jedné konkrétní věci. Formuje její význam v dlouhodobém měřítku a na různých úrovních sociálního života (Kopytoff in Appadurai, 1986:90). Z kulturní perspektivy jsou komodity produktem výroby, ale také jako takové musí být kulturně označeny.

Všechny věci nejsou a nemohou být komoditami. Komoditou v očích společnosti či aktérů nemusí být po celou dobu své existence, ale třeba jen dočasně. Ne každý člověk konkrétní předmět považuje za komoditu, zatímco jiný jej za komoditu považovat může (Kopytoff in Appadurai, 1986). Kopytoff poukazuje na důležitý charakter věcí, mají totiž vlastní příběh, vlastní minulost, přítomnost i budoucnost. Je však třeba upozornit na to, že komodita je fází v celé délce existence nějaké věci, důležité je, čím se předmět stává. Proces, při němž se z věci stává komodita tak má vysoce temporální rozměr. Z biografické perspektivy tak předměty mohou stejně jako lidé mít více biografií. Lidé mohou mít biografii osobní, profesionální, psychologickou, rodinnou a tak dále. Předměty zase ekonomickou, technickou, sociální...

³¹ Peter Jackson (1999) poukazuje na to, že náš vztah (tedy v moderních, západních společnostech) ke světu věcí a zboží je mnohem komplexnější, než aby ho pojmy jako „konzumerismus“ či „síla trhu“ mohly zcela vystihnout. (1999:96) V kontextu globalizovaného světa tuto komplexitu ilustruje na aspektu komodifikace kulturních rozdílů, tedy něčeho, co nebylo dosud považováno za součást oblasti komodit, například oblíbenosti exotických jídel a kuchyní, která je součástí vědomé volby v rámci životního stylu, mající za cíl distingvovat aktéry od zbytku společnosti, dodat rozměr exkluzivity. Dalším příkladem takové komodifikace může být dle Jacksona domorodé umění, či „černošská“ hudba.

V tomto kontextu je také třeba zmínit směnu darů³², která se odehrává mimo svět komodit. Dary nemají v okamžiku směny povahu komodit i přesto, že dary mohou být předměty, které v každodenním životě chápeme jako komodity. Pro účely darování jsou však z toho každodenního oběhu vyňaty a dostávají zcela odlišný význam. Směna darů má vyvolat závazek dar opětovat, čímž vzniká nikdy nekončící řetězec obdarovávání. Různé sféry směny jsou vytvářeny kulturně. Kopytoff (Appadurai, 1986) vysvětluje proces singularizace takto, zatímco komodifikace homogenizuje hodnotu, proces komodifikace se zároveň staví proti kultuře. Naopak kultura zajišťuje, že zůstává oblast předmětů, které jsou vyňaté z oblasti komodit a mají singulární povahu, ve smyslu Durkheima povahu sakrální. Stejně tak může docházet k tomu, že i některé a priori komodity jsou singularizovány, tedy vyjmuty ze sféry komodit. Singularizace komodit je možná i tak, že je směna komodit zřetelně omezená, ohraničená, směna se omezí pouze na několik typů předmětů, jako je tomu například v rámci *kuly* na Trobriandských ostrovech, kdy jsou v rámci rituální směny směňovány pouze předem určené předměty, které mají vysoce symbolickou a prestižní povahu *vaygu'a* (předměty mající hodnotu). Jedná se buď o *mwali* (náramky z mušlí) či *soulava* (náhrdelníky z mušlí).³³

Daniel Miller (1987) pak v kontextu významu předmětů používá termín *artefakt*. Z běžné komodity v Appaduraiově smyslu (Appadurai 1996) se asociací s konkrétní osobou v určitém kontextu může velmi rychle stát artefakt tak, jak jej chápe Miller (1987). Dle Levyho-Bruhla (Miller, 1987) je zcela zřejmý fenomén předmětů běžného užívání, které se díky tak úzkému propojení s konkrétním jedincem stávají jeho doslovným prodloužením, určité oblečení, šperky, či jiné předměty osobního užití. Takový předmět je považován za jeho integrální součást a dokonce může v nepřítomnosti dané osoby do jisté míry zastoupit její místo. Toto těsné propojení osoby a věcí lze ilustrovat i na zvyku Manušů, romského etnika žijícího na území Francie, jak jej popsal Patrick Williams (2003). Po smrti člena společenství se jeho blízcí či celá společnost, na nějakou dobu vzdávají pochutin či potravin, které měl zesnulý v oblibě, případně přestanou používat nějaký předmět, který je s ním úzce spojený. Můžou ale přestat zpívat i jeho oblíbenou píseň, používat pro něj typickou průjovídku, či dokonce přestanou vyslovovat jeho jméno. Předměty, které se touto cestou ocitnou mimo oběh a užívání označují Manušové jako *mullo*.

³² Současným teoriím spojeným se symbolickou směnou a teorií daru se věnuje například Karen Sykesová (2005), Friedrich Rost (Theorien des Schenkens, 1994) pohlíží na směnu darů z multidisciplinárního hlediska, či Maurice Godelier (1999).

³³ Viz Marcel Mauss. MAUSS, M. (1999), *Esej o daru*. Praha: Slon.

Rozpor však může nastat mezi kulturně danou hodnotou komodity a momentem, kdy jí jednotlivec přidává novou hodnotu, další rozměr, který má význam pro něj osobně. V západních vysoce komplexních společnostech je současně přítomno hned několik sfér směny. Vedle té nejveřejnější, tedy směny za peníze, společnost neodmítá další soukromé sféry směny, jako například směna darů, směny pozorností, večeří. Společně sdílená kultura zapovídá zpoplatnění takových sfér, kterým byla přiřčena singulární a sakrální povaha, odlišení na stejném principu však nemusí být plošné napříč celou společností, ale mohou jej dodržovat i menší skupiny, jakými jsou třeba okruhy profesní. Taková skupina sdílí společný kulturní kód a specificky zaměřenou morálku, vytváří síť mechanické solidarity. (Kopytoff in Appadurai, 1986) Klasifikační systém celé kultury vztahující se na komodity může být tedy často v napětí s klasifikačním systémem jednotlivců či menších skupin. Kopytoff (Appadurai, 1986) argumentuje tak, že v komercializovaných, heterogenních a liberálních společnostech je onen větší veřejný rámec méně striktní, nabízí spíše vodítka a dává větší prostor individuální interpretaci. V tom se dle něj skrývá rozdíl mezi komplexními a menšími společnostmi.

Ve své práci se pokusím ukázat, jak jsem již zmiňovala, jak se transnacionalita a především rozměr dočasnosti odráží na materiální kultuře, respektive ve strategiích českých transnacionálních migrantů v Bruselu spojených s bydlením, s jejich dočasným domovem. Data jsem sbírala z větší části s ohledem na jejich následnou interpretaci v rámci metodologického přístupu materiální kultury. Domov z perspektivy materiální kultury tak vnímám jako prostředek a cestu k analýze již zmiňované dočasnosti.

1.4. Sběr dat

1.4.1. Terén

Jak jsem již naznačila v úvodu, téma mé práce se zrodilo až díky pobytu v terénu, do kterého jsem původně jela za prací, ostatně jako většina mých informátorů, tedy Čechů zaměstnaných v institucích. Toto téma mě přitahovalo především díky vlastnímu poznatku, že se Češi většinu času pohybují v uměle vytvořeném světě institucí, který je do jisté míry izolovaný od běžného života v Belgii. Jak trefně podotkl můj informátor Honza (30): *„Kdyby zítra padla belgická vláda a tahle země se rozpadla, my o tom pravděpodobně ani*

nebudeme vědět“. Lidé do Bruselu nepřicházejí proto, že chtějí pracovat a žít právě v Belgii, jak tomu mohlo být u zbytku české emigrace do Belgie či těch, kteří odcházejí za prací do jiných států, ale proto, že touží po tom, pracovat v institucích. Zástupnost Belgie v tom smyslu, že kdyby instituce sídlily třeba v Německu, tak lidé pracující v institucích by zkrátka žili a pracovali v Německu, se do jisté míry odráží na vztahu českých eurokratů k Belgii a Bruselu. Ve své práci se tak budu snažit popsat toto zvláštní prostředí a specifický vztah Čechů k němu.

Jak vyplývá z mé vlastní pozice v terénu, okruh, v němž se nejvíce pohybují, je prostředí pracovníků Evropského parlamentu a dalších institucí. Ne všechny vrstvy terénu mi ale byly zcela přístupné. Jelikož jsem sama svobodná a bezdětná, neměla jsem úplně možnost přímo proniknout mezi rodiny s dětmi. Například společenské a kulturní události pořádané pro rodiny a obecně každodenní život Čechů, kteří v Bruselu žijí i s rodinami mi tak byly dostupné nepřímo, zprostředkovaně. Má vlastní životní situace mě opakovaně vracela zpět mezi vrstevníky, svobodné a bezdětné. Dalším omezením terénu pro mě samozřejmě představuje i to, že jsem zaměstnána na plný úvazek a velké množství interakcí se tak omezuje na pracovní prostředí. Což je ovšem ústřední náplní dne všech asistentů, zaměstnanců institucí, zkrátka všech takzvaných euroúředníků. Volný čas a aktivity s ním spojené jsou pak přirozeně záležitostí večerů a víkendů. Díky své práci jsem se však také dostala do široké sociální sítě Čechů v institucích a poznala mnoho zajímavých lidí.

V souvislosti s povahou terénu jsem se nakonec rozhodla kombinovat metody sběru dat. Vycházím ze zúčastněného pozorování, neformálních rozhovorů, které se odehrávaly při běžné komunikaci, při účasti na různých společenských událostech, narozeninových oslavách, "housewarmingových" tedy kolaudačních party či "raclette" večírcích, také ale večírcích na rozloučenou pro ty, co jejich práce a život v Bruselu končil a vraceli se domů, či se chystali pokračovat ve své kariéře v jiných zemích. Byla jsem svědkem a přímým účastníkem každodenního života v Bruselu po dobu dvou a půl let. Doplnujícím zdrojem pro mě byly nezbytné formální rozhovory, které mi měly pomoci poodkrýt hlubší významy, názory a hodnoty vybraných informátorů o bruselském životním stylu Čechů, jejich motivacích, bydlení a především pak prožívání světa institucí a jeho dočasné povahy.

1.4.2. Nezbytnost reflexe

Moje pozice v terénu se komplikovala tím, že jsem byla sama jeho přímým účastníkem. Musela jsem si často tuto skutečnost připomínat, činit odstup a nepodsouvat do popisu a analýzy své vlastní zážitky a názory, které jsou přirozeně vysoce subjektivní a nelze je generalizovat na ostatní. Má vlastní zkušenost s životem a prací v Bruselu je jen má, i když jak jsem vyznívala, má zkušenost se poměrně často se zkušeností informátorů shodovala. Vždy jsem ale nikdy nesměla přestat myslet na to, že každý stejnou situaci může prožívat a přistupovat k ní jinak. Svě vlastní představy a předsudky vůči zkoumanému tématu jsem se snažila ponechat stranou a nechat promluvit informátory v plné síle. Nicméně se nejspíš nelze ubránit jisté subjektivitě, která můj pohled na život v Bruselu emocionálně zabarvovala. Na druhou stranu bylo pro mě velmi zajímavé nejen v rámci běžné interakce, ale také formou rozhovorů s vybranými informátory konfrontovat své vlastní představy a několik let budované konstrukty v souvislosti se životem a zkušeností v Bruselu. Na počátku, musím se přiznat, jsem naivně očekávala, že se zkušenost ostatních nebude tolik lišit od té mé. To jsem se však mylila. Různorodost výpovědí mnou dotazovaných Čechů byly pro mou práci přínosné stejně jako jejich upozornění na momenty či detaily, které mi do té doby unikaly, či jsem neměla příležitost se s nimi setkat. I když je má přímá účast v prostředí, které popisují a analyzují z hlediska objektivity sporná, domnívám se, že své míře účasti a zkušenosti vděčím za to, že se mi podařilo téma uchopit hlouběji a získat poznatky, které by pozorovateli zvnějšku nebyly zcela přístupné.

1.4.3. Pozorování

Velká část mých dat pochází z pozorování, účasti na událostech mimořádných, ale i běžných v rámci každodenního života. Z přítomnosti, aktivní účasti na neformálních rozhovorech a v pozdější fázi často i jejich účelovém rozdmýchávání, či směřování k tématům a otázkám, které mě zajímaly. Samotná povaha interakce mi ve většině případů nedovolovala dělat si poznámky z terénu přímo, ale často až po příchodu domů. Snažila jsem se proto si klíčové momenty a výpovědi co nejlépe zapamatovat pro pozdější zápis. Díky moderní technice jsem si však poměrně často mohla alespoň krátké úseky výpovědí

heslovitě zapisovat do poznámek v mobilu, čímž jsem nevypadala "podezřele". Kdekdo si mohl domýšlet, že píšu třeba zprávu.

Moje identita výzkumníka nebyla při zúčastněném pozorování skrývaná. Klíčové informátory jsem vždy se svým cílem seznámila a i pro potenciální informátory byla moje pozice výzkumníka záhy a opakovaně odhalována v rámci situace, která nebyla nijak násilná ani vůči mně ani vůči zúčastněným. Popíši, o jaké situace šlo. Na různých večírcích se může každý setkat kromě těch, které možná až chronicky často na akcích podobného charakteru potkává, i s novými tvářemi. Takové seznamování se odehrává většinou v rámci tradičního scénáře: „kdo jsi, jak dlouho jsi v Bruselu, v jaké instituci pracuješ (pokud někdo není zaměstnancem institucí a pracuje například v soukromém sektoru, bývá na těchto "institucionálních" sedánkách středem pozornosti jako něco neobvyklého), co máš za školu“. Sdělila jsem jim, že ještě školu dokončuji. Logicky následovala otázka „a na co píšeš diplomku“. V momentě kdy jsem se rozhodla pro toto téma, neměla jsem v úmyslu dotyčným, kteří se na ně ptali, lhát. Proto jsem musela s pravdou ven a sama jsem byla zvědavá na jejich reakce. Obávala jsem se, že budou spíše negativní, ale byla jsem vesměs příjemně překvapená. Většině, která o mém tématu věděla, se ten nápad líbil, a nejdnou jsem se dozvěděla, což mohlo být také motivováno spíše zdvořilostí, že by si práci rádi přečetli. Dokonce mi jedna kolegyně řekla, že je ráda, že to někdo popíše, protože jak podotkla „*tu žijeme tak nějak jinak než doma*“.

Hlavní část pozorování se pak přirozeně odehrávala v doméně, která mě nejvíce zajímala, tedy v bytech Čechů žijících v Bruselu. Za svůj pobyt v Bruselu jsem byla nespočetněkrát pozvána na návštěvu, či na večírek, což mi skýtalo možnost si prohlédnout to, jak kdo bydlí, co je pro něj v rámci jeho dočasného domova důležité a případně se i vyptat na některé konkrétní momenty, s nimiž jsem se setkala. Také v rámci domluvených rozhovorů jsem se snažila zajistit si pozvání do bytu, abych měla možnost zjistit, jak dotyční bydlí a zahrnout tyto poznatky do analýzy. Jelikož je ale domov výsostně soukromou sférou, nepočítala jsem s tím, že se mi to vždy podaří. Což se potvrdilo ve dvou případech a oba rozhovory jsem prováděla v kavárně. Jedna informátorka, Dana (36), se mi omlouvala, že u nich (žije s přítelem) to není možné, protože se čerstvě přestěhovali a ještě malují a zařizují. To pro mě byla důležitá informace, mohla jsem se tak vyptávat na podrobnosti dotýkající se jak starého, tak nového bytu, na důvody pro přestěhování a podobně. V druhém případě, informátorky Lenky (38), jsem se podřizovala jejím časovým možnostem a výběru místa pro rozhovor.

1.4.4. Neformální rozhovory aneb "tlachání" v kantýně

Je až neuvěřitelné, kolik informací jsem se dozvěděla jen při obyčejném tlachání nad obědem v jídelně. Uspěchaný rytmus Evropského parlamentu je jasně patrný na tom, že většina společenských kontaktů se rozvíjí v rámci pauzy na oběd. Takřka všichni mají domluvené obědy na delší dobu dopředu. Zaměstnanecká kantýna je velmi rušné místo, je oblíbená nejen zaměstnanci Parlamentu, ale i pracovníky dalších institucí. Bývá tak místem častých setkání a diskuzí, nezdědka i nad nepoživatelností belgické kuchyně servírované v kantýně. Zpočátku pro mě interakce v rámci obědů byla neocenitelnou studnicí rad a informací. Byla to možnost zeptat se na rady ohledně bydlení, belgické byrokracie a mnoha dalších neocenitelných informací. Byla jsem velmi vděčná přátelům, kteří mě představovali svým dalším přátelům a tak jsem postupně pronikala hlouběji do komunity. Při obědě lze stihnout probrat nejen aktuální drby, které jsou samozřejmě nedílnou součástí prostředí institucí, ale také co se kde děje. Nezdědka se debatuje o tom, co je nového doma, co bylo v televizi, „*viděla jsi posledního Krause?*“. Bohužel k tomu také patří "dolování informací", které není ve vysoce konkurenčním a citlivém světě politiky neobvyklé. Všechny tyto každodenní rozmluvy nejen v kantýně, ale na kávě, večer v hospodě, na večírcích pro mne byly neocenitelným zdrojem informací. Práce a život v Bruselu je takřka povinným tématem, každý rád probírá své zkušenosti, postěžuje si a také je to vděčným tématem pro ty, co se zatím příliš neznají.

1.4.5. Rozhovory

Ač jsem využila jako svůj primární zdroj dat pozorování a neformální nestrukturované rozhovory, formální rozhovoru byly neméně důležitou součástí získávání dat. Dopředu jsem se rozhodla zaměřit na skupinu Čechů pracujících především v institucích. V této vyhraněné skupině jsem se však snažila získat rozmanitou perspektivu, pokud možno nejen věkovou, ale také s ohledem na pracovní zařazení³⁴, z hlediska délky dosavadního pobytu a práce v Bruselu. Cíleně jsem hledala možnost promluvit si s těmi informátory, kteří by mohli naplňovat předpoklad *deviantního vzorku* (Mason, 2002).

³⁴ Pracovní rytmus, náplň práce a do jisté míry i status se může lišit v závislosti na pracovním zařazení do jednotlivých institucí. Práce zaměstnance Stálého zastoupení se z principu liší od práce zaměstnance Evropského parlamentu a tak dále.

Nesourodost vzorku informátorů mi umožnila zajímavé porovnání výpovědí, například těch, kdo v Bruselu žijí již několik let s těmi, kteří do Bruselu za práci přišli v rámci nového legislativního období, tedy v srpnu 2009. Každý do Bruselu přicházel v odlišné životní pozici a s vlastními očekáváními.

Informátory jsem vybírala zpočátku v rámci své vlastní sociální sítě a v průběhu rozhovoru či na jeho konci jsem informátory požádala, aby se zamysleli, zda je někdo z jejich okolí nenapadá jako kandidát pro rozhovor, či spíše zda by s rozhovorem dle jejich mínění souhlasil. To mi pomohlo rozšířit okruh informátorů. Díky sociálním sítím mých primárních informátorů se vzorek utěšeně rozšiřoval metodou "sněhové koule". Když jsem se náhodou přes kontakt s někým mně neznámým propracovala ke svému známému, nebylo možné se ubránit úsměvu a nevzpomenout si na mezi Čechy v Bruselu okřídlené rčení „*jak je Brusel malý*“.

V rámci výzkumu jsem oslovila více potencionálních informátorů, než kolik rozhovorů se mi nakonec podařilo realizovat. V závěru se mi podařilo uskutečnit 14 formálních rozhovorů. Jeden oslovený pracovník Parlamentu mi pokaždé, když jsem se mu připomínala ohledně rozhovoru, neustále sliboval, že se určitě brzy potkáme, nakonec však rozhovor neproběhl. Bohužel nevím, zda za tím stála jeho vytíženost, jak mi vysvětloval, či se mu do rozhovoru nechtělo a byla to pouhá výmluva.

Všechny účastníky rozhovorů jsem seznámila s tím, čeho se má práce v hrubých obrysech týká a jak bude rozhovor probíhat. Záměrně jsem se vyhýbala tomu, abych jim dopředu sdělovala konkrétní momenty, které mě zajímají a případně i specifické výzkumné otázky. Snažila jsem se co nejvíce omezit možnost, aby mi informátoři v dobré víře sdělovali to, co bych dle nich chtěla slyšet. Obezámila jsem je s tím, že se jedná o diplomovou práci na Katedře obecné antropologie Univerzity Karlovy, a že nepoužiji do práce nic, co by si nepřáli. Všichni bez výjimky využili nabízenou anonymitu, většina dokonce trvala na tom, abych rozhodně neuváděla specifičtější údaje o jejich pracovním zařazení. Motivem bylo, jak mi často opakovali, že „*v Bruselu se zná každý s každým a bůhví kdo si to kdy přečte*“. S tím musím z vlastní zkušenosti naprosto souhlasit, a proto plně respektuji požadavek informátorů na anonymitu. Změnila jsem proto všechna křestní jména. Detaily, které by mohly vést k identifikování konkrétních osob. Ty buď v práci nepoužívám či je pozměňuji tak, aby ztratily svou identifikační hodnotu a přesto mohly být zdrojem pro mou analýzu. Poté, co oslovení informátoři souhlasili s rozhovorem, nezbývalo nic jiného, než se do rozhovoru pustit.

Pro účely rozhovorů jsem si nevytvářela žádný pevně daný soubor otázek, nicméně jsem si vytvořila seznam okruhů, konkrétních momentů z bruselského života, na které jsem se hodlala v rozhovoru zaměřit. Měla jsem tak k dispozici návod na rozhovor, *interview guide* (Bernard, 2005), který mi byl často velmi užitečný. Dva rozhovory jsem byla nucena provést telefonicky, protože obě informátorky se již vrátily do Čech, kde nyní nastalo žijí a shodou okolností obě v nedávné době založily rodinu. Uspořádat rozhovory v Praze u příležitosti mé cesty domů se mi nepodařilo, o jejich výpovědi jsem se však hodně zajímala, protože obě byly v Bruselu od počátku, se zahájením prvního legislativního období v Parlamentu po přistoupení ČR do EU. Jejich výpovědi mi tak sloužily pro srovnání se současnou situací, ale také proto, že byly součástí první "pionýrské" vlny, která do Bruselu přijela a neměla se v podstatě na koho obrátit o pomoc či radu. Jejich výchozí pozice tak byla těžší a triky a tipy, které se dnes zcela samozřejmě předávají, musely objevit a vyzkoušet na vlastní kůži.

Zajímal mě nejen život informátorů v Bruselu, ale i jejich motivy pro odchod do Bruselu, jak se odehrávaly, a jak pociťovali svůj příchod do Bruselu a prostředí institucí. Zda měli představu, na jak dlouhou dobu se do Bruselu stěhují, zda se to změnilo, zda by byli ochotní v Bruselu zůstat déle. Také mě zajímalo, jak si hledali bydlení, jak navazovali nové kontakty a přátelství. Stejně zajímavé pro mě bylo to, jak pohlíží na život české komunity a zda jim tento životní styl vyhovuje.

Rozhovory probíhaly od září 2009 do konce února 2010. Jejich průběh jsem nahrávala na diktafon. Vzhledem k objemu získaných dat jsem se rozhodla pro selektivní přepis rozhovorů. S ohledem na anonymitu informátorů jejich přepisy k práci nepřipojuji. Pokud budu v textu hovořit o informátorech, mám na mysli jak informátory, kteří byli ochotní spolupracovat na rozhovorech, tak informátory, jež se jimi stali díky neformálním rozhovorům a podílení se na debatách, které mne také dovedly k mým závěrům, což však budu dále v práci jasně rozlišovat.

1.4.6 Analýza dat

Výše popsanými metodami se mi podařilo shromáždit velký objem dat. Využila jsem prostředků otevřeného tématického kódování, z nichž mi vykrytalizovalo několik

tématických okruhů, z nichž jsem vybrala několik pro mou práci ústředních, které dále načrtávám v práci.

V první řadě se tak jednalo o analýzu rozhovorů a pozorování. Využila jsem však i vizuálního materiálu - tedy bytů, do nichž se mi v rámci výzkumu podařilo vstoupit. Po prohlédnutí bytu bylo možné díky konkrétním detailům a předmětům možné stočit rozhovor k tomu, co mě v rámci bytu pro mou práci zaujalo. Často mi je informátoři ochotně předvedli, případně k nim připojili podrobnější výklad o jejich původu a významu, které pro ně ta dotyčná věc má. Pozorování v bytech dokonce vyústilo v původně nezamýšlenou kapitolu s názvem "Tatranky a spol.", neboť jak se ukázalo je jídlo, především pak tradiční české potraviny, důležitou součástí materiální kultury Čechů v Bruselu.

Původně jsem u vzorku svých informátorů předpokládala vyšší homogenitu ve strategiích a postojích, při analýze rozhovorů a pozorování se však ukázalo, jak byl tento předpoklad mylný. Naopak mě různorodost výpovědí přivedla k rozlišení několika modelů, dle nichž se sledovaná skupina v Bruselu odlišně zabydluje. Míry dle níž se do nové společnosti integruje. Svě závěry prezentuji v další části práce.

II. ČÁST

2. JAK SE ŽIJE ČECHŮM V BRUSELU?

2.1. Češi v institucích jako transnacionální migranti

V této práci se zaměřuji na české transnacionální migranty v rámci kontextu Bruselu, tedy kontextu hlavního města Belgie, ale také města mnoha kultur, jehož každý třetí obyvatel je cizinec. K výjimečnosti prostředí, v němž se mnou zkoumaní Češi v Bruselu pohybují, patří také vysoce specifické prostředí institucí. V kontextu teorií Glick-Schillerová a Caglar vyzývají ke zkoumání dynamického vztahu mezi migranty a místy, která opustili, a místy, ve kterých se usídlili. (2008:178; Glick-Schiller, 2009)³⁵. Kontext země původu a místo usazení je klíčové pro formování vztahu k oběma zemím, a proto se v práci zaměřuji jak na vztah mnou sledovaných českých transnacionálních migrantů k České republice, tak na jejich vztah k Belgii. „Transnárodní migrační procesy jsou otevřené a dynamické. Současné migranty už není možné charakterizovat jako lidi vytržené z jejich vlasti a kultury“ (Bitušíková, 2007). Dle Bitušíkové se díky transnárodnosti stále více smazává jasné ohraničení mezi "my" a "oni". Upozorňuje na to, že země, v nichž se migranti aktuálně nacházejí, je jen jednou ze zastávek na další životní cestě. To potvrzuje i výpověď nejednoho mého informátora, kteří považují práci v Bruselu za pouhou etapu ve své kariéře a jsou připraveni odejít do dalších zemí v případě, že se jim vyplní jejich plány či získají příležitost pro další kariérní postup. Například jeden z mých informátorů, Honza (30), dlouhodobě plánuje studium v Americe, Monika (30) mi v průběhu našeho rozhovoru řekla, že pokud by se jí naskytla možnost zajímavé práce v jiných agenturách či institucích, které jsou mimo Belgii, neměla by nejmenší problém s odchodem do jiné země. S tím souvisí i přehodnocování obrazu domova, „domov už neznamená jen uzavřené místo pevně zakořeněné v jedné kultuře a identitě, ale spíše deterritorializovaný interaktivní prostor v rámci mnoha identit, kultur, sociálních vztahů a

³⁵ Glick-Schillerová ve svých příspěvcích (2009; Glick-Schiller, Caglar: 2008) upozorňuje na to, že zaměřovat studia migrace v rámci společnosti usídlení jako etnické jednotky není v rámci kontextu transnacionální migrace vypovídající. Doporučuje zaměřit se na „inkorporaci“ migrantů v rámci jednotek měst, přičemž jedním z rozhodujících faktorů podoby začlenění je velikost města. Doporučuje se zaměřit na konkrétní místa, tedy místo, odkud migranti odešli a místo, kde se usídlili. Odložit stranou optiku etnicity, jakožto produktu procesů vytváření národních států ve 20. století.

praktik“ (Bitušíková, 2007). Tento motiv se také zřetelně odráží ve výpovědích informátorů. Obecně lze říci, že v případě pojmu *domova* většina respondentů identifikovala místo, kde žije jejich rodina, především rodiče, jako místo, kam se často a rádi vrací, ale s tím, že si svůj "druhý domov", či "dočasný, přechodný domov" tvoří sami a není příliš závislý na konkrétním místě. Monika, která již od 19 let žije mimo Českou republiku, pak při mé otázce, jak vnímá "co je doma", zaváhala a přiznala, že se sice domů ráda vrací, ale ne tak často, jak by si její rodina přála, a explicitně zmínila, že za domov považuje *momentálně* Brusel.³⁶

Jen velmi letmo jsem se při rozhovorech dotkla otázky identity, protože té se v práci věnovat nehodlám, ale všichni respondenti bez výjimky na prvním místě uvedli, že se především cítí být Čechy. Pravděpodobně díky zkušenosti s prací a životem v multikulturním evropském prostoru uvedli povětšinou na druhém místě, že se cítí být Evropany. S perspektivou Čechů jakožto transnárodních migrantů ve smyslu nastíněném Alexandrou Bitušíkovou (2007) se ze své vlastní zkušenosti, ale především pak pozorování a ze zkušeností respondentů ve své práci ztotožňuji. Jsou to občané, kteří vzhledem ke své životní situaci podléhají normativnímu a legislativnímu rámci dvou států a byrokratické povinnosti současně na území dvou států. Specifičnost pozice euroúředníků spočívá pak dále v tom, že podléhají dokonce ještě třetímu systému, a to systému unijnímu. V prvé řadě je to samozřejmě domovský stát, tedy Česká republika, jejímiž jsou i nadále státními příslušníky, v druhé řadě pak musí respektovat legislativní rámec Belgického království, na jehož území žijí a jsou oficiálně nahlášeni, a v neposlední řadě pak spadají do služebního řádu úředníků evropských společenství, který má svá specifická pravidla a stojí mimo státní systémy. Pro představu, zákony Belgického království vyžadují, aby kdokoli, kdo v Belgii pobývá déle než tři měsíce, zažádal o takzvanou "*Carte speciale d'identité*". Při žádosti o její vydání musí uvést důvod, proč se v Belgii zdržuje, a také svou aktuální belgickou adresu. Většina Čechů tak má "v peněžence dvě občanky". Migrace, odchod českých euroúředníků za prací je charakteristický tím, že jejich cílem není Belgie, respektive Brusel, ale jsou to právě instituce. Belgie není země, kterou by si většina vybrala jako místo k životu; má zástupnou povahu v tom smyslu, že kdyby byly instituce EU situované v jiném státě, žili by zkrátka v něm.

³⁶ Monika, 30 let, v 19 letech odešla do Velké Británie jako au-pair, posléze v Británii pokračovala studiem vysoké školy a v okamžiku, kdy se objevila možnost odejít za prací do Belgie, respektive Bruselu, nezaváhala. Její případ nebyl tak zcela výjimečný, ale pro většinu mých respondentů byl pobyt v Belgii první takovou zkušeností, která je však přivedla na myšlenku dalšího případného cestování za prací.

Transnárodní migraci vnímají informátoři jako přirozenou součást dnešní doby, jako způsob života. Pro mnohé je bruselská etapa jen dalším krokem v rámci kariéry či důležitým bodem pro jejich další růst. Chápání domova transnacionálních migrantů je s ohledem na jejich vazby na více míst a zemí spíše komplexní a mnoho-dimenzionální (Al-Ali, Koser, 2002). Jak jsem naznačila na začátku a jak dále v práci ukáži, v kontextu českých úředníků pracujících v institucích Evropské unie na území Belgie, lze oprávněně hovořit o transnacionalitě. Naplňují požadavky, které jsou součástí konceptu transnacionální migrace. Mnou sledovaní informátoři jsou v úzkém kontaktu s domovem, tedy Čechami, často jezdí domů, nevzdávají se života ve své zemi původu, tedy České republice. Přesto se v rámci rozhovorů a pozorování vytvořily dvě ne zcela jasně ohraničené skupiny Čechů jako transnacionálních migrantů, jejichž hlavní odlišností je míra usazenosti v Bruselu. Na jedné straně, což byla převážná většina informátorů, vyjadřují především vědomou neochotu se do nové země výrazně integrovat *aktuální transnacionální migranty*. Ti se pohybují v dimenzích explicitně artikulované dočasnosti, což rozvádím v dalších kapitolách. Druhá skupina je více usazená, *usazení transnacionální migranti*, pro něž je součástí dlouhodobého horizontu, ať už z důvodů závazků jako v případě mých informátorek Lenky (38) a Dany (36), či těch, kteří chtějí "v Bruselu doopravdy žít", poznat jej lépe jako v případě Marty (31), či je pro ně Brusel místem, kde chtějí vytvořit nový a skutečný domov, jako v případě Jany (25). Jejich strategie se liší od skupiny první, přesto i zde je rozměr dočasnosti, která má souvislost s jejich existencí transnacionálního migranta, patrný.

2.2. Brusel očima informátorů

*"Když se zeptáte Belgičana - "Jaké bylo léto?" Odpoví vám
- "Ale děkuji, víkend se vydařil".
(oblíbený vtip)*

Vztah informátorů k Bruselu jako k městu lze charakterizovat především jako ambivalentní. Pohybuje se na škále od pozitivního hodnocení, přes neutrální, až po negativní. Přes mnoho nedostatků, které na životě v Bruselu pozorují, je také několik dílčích faktorů, kvůli kterým život v Bruselu považují za obohacující a zajímavý.

Výpovědi informátorů spojuje jistá efemérní nostalgie, která završuje jejich často pouze naoko negativní popis Belgie. Celkově by se výpovědi mnou zpovídaných informátorů, ale i dalších, s nimiž jsem měla možnost v průběhu svého pobytu v Bruselu mluvit, daly shrnout, že i přes často opakované a zmiňované nedostatky mají k Belgii jakýsi laskavý, shovívavý vztah. Je to ale pro ně také země, kde je třeba potýkat se s mnoha nesnáze, které jsou především výsledkem ne zrovna hladce fungujícího sektoru služeb. Přesto je patrná velká nostalgie ve výpovědích těch, kteří již z Bruselu odešli.

Mluví-li informátoři o Bruselu a potažmo o Belgii negativně, je z jejich výpovědí patrné, že se jedná především o negativní stereotypy, které často přijali od Čechů, ale i cizinců, kteří do Bruselu přijeli ještě před nimi. Tyto stereotypy jsou běžnou součástí každodenní konverzace, ale není zřejmé, že by je hlouběji přijali za své. Pokračují dál v této hře se stereotypy, pracují s nimi, stávají se součástí kulturní kodifikace.

Prvním takovým neoddiskutovatelným stereotypem je samozřejmě počasí. Klima v Belgii se od toho, které známe z Čech, výrazně odlišuje a může působit negativně na lidskou psychiku. Věčné pološero a déšť mají velký vliv na náladu, a proto informátoři často počasí řadí mezi ústřední nepříjemnost spojenou se životem v této zemi. Belgii s nadsázkou označují jako „*království věčného deště*“, „*zemi, kde ani slunce nevychází*“. Jedna informátorka mi například při našem neformálním rozhovoru s gustem vypočítala, kolik deštníků za svůj dosavadní pobyt v Bruselu již zničila.³⁷

V průběhu svého pobytu jsem získala dojem, že vyjadřovat se negativně o Bruselu je mezi úředníky až jakýmsi sportem. Druhým velmi častým a opakovaným stereotypem je Brusel, potažmo Belgie jako země "kde nic nefunguje". Každý rád přispěje do debaty svými špatnými zkušenostmi s úřady, službami, obchody, domácími a podobně. Každý z informátorů mi přesto dokázal říci, co se mu na městě a životě v něm líbí, v čem se pozitivně liší od života doma. Většinou se objevovalo téma toho, že přes jeho nedostatky má pořád v očích Čechů (zejména tedy těch, co za sebou nemají další zkušenosti se životem v zahraničí) nádech "západu". Nákupy, stejně jako životní styl je tu podle nich prostě jiný a hodnotí jej často lépe než doma. Změna pohledu na Čechy a konstantní srovnávání samozřejmě nesouvisí jen s životem přímo v Belgii, ale obecně s každou zkušeností v zahraničí - perspektiva se trochu mění. Brusel, který je současným centrem

³⁷ Smutné prvenství má bohužel Brusel i v souvislosti s vysokou kriminalitou kvůli častým krádežím, přepadením a vloupáním. Mezi pracovníky institucí dokonce kolují neoficiální e-maily s varováními před organizovanými skupinami, které číhají na úředníky před budovami institucí, především pak na ženy, které jdou po ulici samy. Tento oprávněný pocit, že Brusel není bezpečný, tak přispívá k ambivalentnímu vnímání atmosféry Bruselu u informátorů.

evropské politické moci, přitahuje všechny možné instituce a střediska vzdělanosti. Různé magisterské programy související s evropskou integrací či politickými studii. Nabízí tak široké možnosti pro další vzdělávání, kterých informátoři využívají. Obecně svou práci přirozeně považují za obohacující, svůj pobyt hodnotí tak, že si rozšiřují obzory.

Přes výrazně negativní hodnocení v některých oblastech, přesto město vnímají jako relativně příjemné místo na život. Objevují se i typicky pozitivní stereotypy. Ve svých výpovědích vyzdvihují jako kladný moment jeho kosmopolitní charakter. Město je plné příjemných restaurací, kavárniček a míst pro společenská setkání. Velká část informátorů také kladně hodnotila vysokou míru kulturního života³⁸. Ve městě se konají pravidelně výstavy, koncerty, divadelní představení. Ti, co jsou v Bruselu sami, zkrátka sami být přirozeně nechtějí. Rádi se setkávají nad belgickými specialitami jako "vol-au-vent"³⁹, či "carbonnade flamande"⁴⁰ nebo jen nad vynikajícími hranolkami, na které jsou Belgičané velmi pyšní (v Bruselu je dokonce možné navštívit muzeum hranolek). Vybírat se dá také z nepřeberného množství exotických, etnicky zaměřených restaurací - thajských, japonských, etiopských, korejských, vietnamských a mnohých dalších. Brusel je díky tomu, že každý jeho třetí je obyvatel cizinec, vysoce mezinárodní a v mnoha ohledech multikulturní. Informátoři se ve svých výpovědích shodují na tom, že si rádi užívají kosmopolitnosti a multikulturality Bruselu. Vyzdvihují pestrou nabídku restaurací a kuchyní, krámky a obchůdky s různým regionálním a exotickým zbožím a potravinami. Přesto dále tyto zajímavosti, které Brusel může nabídnout, objevují ve společnosti svých českých a dalších "institucionálních" přátel a evidentně se jedná o pokračování pozitivních stereotypů, které informátoři v rámci Bruselu kontinuálně reprodukují. Jako by pro ně byl celý Brusel spolu s jeho obyvateli jen další komoditou, jako by se i samotná

³⁸ Adrian Favell publikoval v roce 2001 výsledky svého šestiměsíčního etnografického výzkumu mezi takzvanými "eurostars", "elitami", tedy pracovníky evropských institucí; kromě neformálních rozhovorů vycházel i z 20 hloubkových interview, z nichž mimo jiné vyplynulo, že obecně je v očích informátorů "kvalita života v Bruselu" vysoká. Ve svém dalším příspěvku poukazuje na to, že tito "elitní" migranti mají výrazně lepší, privilegovaný přístup k výhodám, které život v Bruselu nabízí (Favell, 2003). Upozorňuje na výjimečnost Bruselu, který ve srovnání s ostatními evropskými městy, která sledoval, nikterak neztěžuje usídlení nově příchozích mobilních pracovníků. Jeho informátoři stejně jako moji neměli výraznější pocit diskriminace či exkluze.

³⁹ Vol-au-vent, tradiční belgický pokrm, jehož jméno se odvozuje od klíčového komponentu - slaneho pečiva, jenž má tvar korunky. Ta se plní světlou omáčkou s kousky kuřete a žampionů a jako příloha se tradičně podává rýže.

⁴⁰ Carbonnade à la flamande, tradiční belgický pokrm, neboli vlámské dušené hovězí s kořenovou zeleninou, které do jisté míry připomíná náš guláš. Tradiční příloho jsou v Belgii typické široké hranolky.

multikulturalita stala předmětem komodifikace, pouhou součástí spotřeby a životního stylu, ke kterému mají privilegovaný přístup z pozice silného mezinárodního prostředí a v kontextu příznivých platů. Jsou však i tací, kteří šli přeci jen dále. Například mé informátorky Marta, Dana, Lenka a Jana se oproti převážné většině mých informátorů snaží nahlédnout za pouhé stereotypy, poznat skutečný život v Bruselu a stát se jeho součástí. Jejich motivům a strategiím se budu věnovat dále v práci.

Marta (31) se k Bruselu vyjadřuje převážně pozitivně: *„Já se v Bruselu cítím dobře, ačkoli všichni si budou stěžovat na počasí, já si taky budu stěžovat na počasí [...] má spoustu nevýhod, nemyslím si, že je to krásný město [...] ale myslím si, že je to příjemný město k životu, že se tu dá sportovně, kulturně žít, potkat zajímavý lidi ze všech koutů světa. Je to malý město, ale je kosmopolitní. [...] je mi příjemný, že ho můžu tak nějak obsáhnout, že není tak velký.“* Dana (36), která se oproti Francii, kde dlouho pobývala, v Belgii cítí daleko lépe, *„protože Belgičani nejsou žádný nacionalisti“*. Ve Francii stále narážela na to, že po ní okolí vynucovalo, aby se podřídila, integrovala, takový tlak v Belgii necítí. *„V Belgii vlastně nemají žádnou nacionální identitu, jsou sami takový rozpolcený, takže tě nenutěj, aby ses chovala podle nějakýho modelu, protože takovej model neexistuje, takže to je příjemný“*. Honza (30) k tomu dodává: *„Tou jazykovou bariérou, ta belgická kultura je zvláštní. Když je člověk v Holandsku, tak ho ty lidi nutí nějak do té kultury proniknout, protože je celistvá, tady jsou některý části kultury valonský, některý vlámský, tak ho to nutí míň, v tomhleto je strašně zvláštní Brusel, kterej je takhle promíchanej a už jenom třeba co se týká sousedů, v mém baráku bydlí další tři Češi a většinou další cizinci. V kosmopolitních městech se člověk víc ztratí, v tý Lovani jsem měl daleko větší pocit, že přestože je to mezinárodní místo, tak že na mě ta vlámská kultura nějakým způsobem působila, zejména ten první rok [...] v tomhleto je Brusel specifickej, že vlastně není ten tlak té komunity kolem se dostat do té jejich příhrádky, protože tady nemaj žádnou příhrádku, pro nás cizince a nic celistvýho.“* Janě (25) se pak na Bruselu líbí to, že je *„multikulti“*, necítí se v Bruselu odstrčená jen proto, že je jiné národnosti. Jelikož moji informátoři, až na Honzu, neměli příliš zkušenosti s valonskou či vlámskou částí, ale pouze s Bruselem, který má v rámci Belgie výjimečné postavení, hovořili pouze o svých pocitech, které z města mají. Brusel v očích mnohých představuje neutrální pozadí, z něhož si každý jednotlivec může vybrat, co mu vyhovuje, v čem se cítí dobře. Je to jakoby neutrální báze, která tvoří vhodné pozadí pro vytvoření umělého mezinárodního prostředí ohraničeného institucemi.

Ti, co již před odjezdem do Belgie měli nějakou zkušenost se životem v zahraničí, jako Monika (30), která již v Čechách nežije 12 let a velkou část z této doby strávila studiem ve Skotsku, při našem rozhovoru kontinuálně pro srovnávání s Belgií užívala právě Skotska, k níž ji váže intenzivní sentiment. *„Třeba ta Belgie je taková kontinentální, to Skotsko, tam bylo všechno úplně jiné, mně přišli třeba hrozný rozdily, když jsem jezdila mezi Čechama a Skotskem, že prostě nejenom ty lidi a mentalita, ale i ta příroda byla jiná, třeba tady v Belgii ne taková ta kontinentální Evropa, prostě která je teoreticky stejná nebo alespoň podobná, ať už jsi v Čechách nebo tady v Belgii. Asi se na to dá zvyknout.“*

Důležitý faktor, který hraje ve prospěch Bruselu, je to, že ač velkoměsto a politické centrum Evropy, není příliš velké. Počtem obyvatel přibližně podobný Praze, což většina těch, s nimiž jsem hovořila, hodnotila kladně. Město jim svou velikostí dává pocit, že jej obsáhnou snáze než několikamilionové metropole, časté bylo srovnání s Paříží. Monika (30): *„Je pravda, že Paříž je nádherný město, ta architektura je tam nádherná. Ale je fakt, že pro mě byla moc velká, třeba Brusel je pro mě velikostně tak akorát.“*

2.3. „Bublina“

„Pisatelka toho cestopisu je povahy pravdomluvné, a proto nebudu předstírat, že se v tomto směru dobrala jakéhosi poznání. Dokonce se jí podařilo dosáhnout čehosi podivuhodného. Za dobu pěti měsíců, které strávila v Bruselu, se nedokázala sblížit ani s jediným pravým Belgičanem, ač jimi byla zem zalidněna. Nepopírá, že se v onom městě vyskytují všude. Prodávají noviny v kioscích, v hospůdkách natáčejí pivo a smaží hranolky v pouličních stáncích. Ale tím jejich styk s cizinci bohužel končí. V našem cestopise proto představují jakési rozmazané pozadí, sice všudypřítomné, ale nijak nezasahující do příběhů, které se odehrávají v cestovatelčině světě.“

(Valentová, 2006:14)

Tuto kapitulu uvádím záměrně citací z knihy mé informátorky, Veroniky Valentové, která své zkušenosti se stáží v Bruselu převedla do knihy. Knihy záměrně stylizované jako cestopis, který se snaží ukázat realitu institucionálního babylonu života

v Bruselu, jak ho prožívají cizinci, kteří přicházejí za prací do institucí. Tento úryvek považují za reprezentativní pro paradoxní situaci spolužití Bruselanů, dalších národů a Čechů, jak jsem jej za svůj pobyt v Belgii zaznamenala⁴¹.

S výše popsaným souvisí nejspíš do jisté míry i neochota bruselských Čechů vystoupit za hranice umělého českého světa na půdě institucí. Dana (36) při našem společném rozhovoru kritizovala právě tuto uzavřenost, zacyklenost většiny Čechů, kteří se v rámci pracovního prostředí každý den setkávají s Čechy, večer svůj volný čas tráví se stejnými či dalšími Čechy, vytváří se jakoby izolovaný svět, který nepřesahuje do bruselského světa, jako by ani v Bruselu skutečně nežili. Uzávorkují Brusel "tam venku" a vytváří si vlastní uzavřené prostředí, v němž se cítí pohodlně a bezpečně. Málokdo mi v rámci rozhovoru mohl kladně odpovědět na dotaz, zda zná nějakého Belgičana.

Svět Čechů v rámci institucí informátoři vědomě reflektují. Jak trefně poznamenala Monika (30) „*žijeme tu v jedné velké bublině*“. Svět institucí, jejichž pracovníci se cítají na desetitisíce, tak vytváří do jisté míry jakýsi stát ve státě. Alena (30) hovoří o „*světě ve světě*“. Je izolovaný od každodenního života Belgie, Bruselu. Lidé, pokud nechtějí, nemusí navazovat žádné vztahy mimo svět institucí. „Je to dáno tím, že Brusel je město zcela neobvyklé. Noví přistěhovalci a starousedlíci v něm sídlí vedle sebe a toto soužití je přátelské leč odtažitě. Jeden druhému nepřekážejí a nechovají vůči sobě pražádný odpor. Avšak každý se pohybuje v jiném časoprostoru. Dráhy jejich oběžnic se nikdy neprotnou, a proto si navždy zůstanou cizí“ (Valentová, 2006:14)

Přes den jsou moji informátoři díky práci převážně obklopeni buď kolegy z České republiky či kolegy z jiných zemí, kteří jsou však ve stejné situaci, a společně tvoří ono od zbytku Bruselu izolované institucionální mezinárodní prostředí. Aktéři tohoto umělého světa se mezi sebou přátelí, navazují vztahy a baví se. Nic je nenutí z něho vystoupit a přesáhnout do okolního světa každodenního Bruselu, který leží za jeho hranicemi. Jak jsem již zmiňovala, vůči této skutečnosti se jasně vymezovala Dana ve své výpovědi. V rámci svého dlouhodobého pobytu v Bruselu a díky předchozímu pobytu ve Francii bylo vždy

⁴¹ Co se koexistence velkého počtu euroúředníků společně s Belgičany týče, bohužel jsem neměla příležitost získat více údajů o reakcích místních, ale z několika málo výpovědí místních, které jsem měla možnost získat, musím souhlasit s Veronikou Valentovou v jejím hodnocení. Dle Belgičanů, s nimiž jsem měla možnost hovořit o Bruselu většinu lidí jejich přítomnost spíše nezajímá, ignorují je. O tom vypovídá jedna příhoda, kterou mi popsala Jana (25), která žije v Bruselu teprve několik měsíců. Její manžel za ní přijel z Čech na návštěvu a když se ptal místních na cestu, jak se dostat k Evropskému parlamentu, navedl jej dotyčný k budově Evropské komise, která je v asi kilometrové vzdálenosti od prostor Evropského parlamentu. Nebyl v tom žádný zlý úmysl, pouze dotyčnému místnímu jednotlivé instituce splývají. Já sama jsem se při rozhovoru s Belgičanem (respektive Vlámem, je třeba toto odlišovat) dozvěděla, že se v tom, která jaká instituce je, co obnáší a kde se nachází, nechce orientovat, protože je mu to jedno.

jejím cílem v každé zemi poznat místní kulturu, lidi a zvyky, zkrátka v té zemi žít. Dana sama právě vyhledává a využívá výhody multikulturního prostředí a Brusel ji jako místo k životu zcela vyhovuje. Na začátku si dle svých slov dala předsevzetí, aby se nestala součástí oné pomyslné bubliny. V současné době se pohybuje v rámci pracovního prostředí výhradně v českém kolektivu a sama tendence se kontinuálně vůči Belgii a Bruselu vymezovat u svých kolegů zaznamenala. Jejich vzájemný každodenní kontakt jim vyhovuje a do jisté míry stačí a takřka nikdo nemůže upřímně říci, že osobně a dobře zná nějakého Belgičana. Jejich sociální sítě sahají k dalším kolegům jiných národností, ale nadále se pohybují převážně v rámci hranic načrtnutých institucemi. Čas od času rozšíří svůj okruh známých mimo instituce, to se však děje jen zřídka. Navzájem se zvou na večírky, chodí spolu večer do hospody, rodiny se mezi sebou přátelí. Vazby jsou také posilovány tím, že si lidé navzájem pomáhají, protože jak se všichni shodují, začít život v cizí zemi není jednoduché.

Je to takový uměle vytvořený, izolovaný svět, který se díky vysoké fluktuaci pracovníků, stážistů a zaměstnanců, obstarávajících přísun "nových tváří", do jisté míry se sám saturuje. Vykročit mimo toto bezpečné území nestojí až tolik úsilí, spíše je to otázka vůle. Ne každý o to však stojí. Z výpovědí informátorů jasně vyplývá, že se sice za tuto svoji společenskou "omezenost" stydí, ale tento svět jim poskytuje pocit bezpečí a snadno se v něm orientují. Stojí proti vnějšímu světu, který může působit nepřátelsky vzhledem k odlišné kultuře, jazykové bariéře. Tyto intenzivní sítě, které se obrací dovnitř do skupiny, jsou na jedné straně výhodnou strategií pro překonání, respektive vyhýbání se hlubšímu zapojení do hostitelské společnosti, na druhou stranu je to vědomé rozhodnutí, které však paradoxně také tvoří překážku. Většina informátorů se k této strategii větší či menší měrou ve svých výpovědích přiznala. Současně však litují, že nejsou úspěšnější v poznávání neznámé společnosti a pronikání do ní. Tu totiž vnímají paradoxně pozitivně v tom smyslu, že by jim jistě byla schopná mnohé nabídnout. Svě nezapojení vnímají jako ochuzení vlastní zkušenosti.

Tento nezáměr je propojuje na úrovni vytváření sociálních sítí, ale i v kontextu pouhého sledování dění v Bruselu, do jehož životního stylu nevstupují. Málokdo sleduje belgickou politickou situaci, jen dvě osoby mi byly schopné říci, jak se jmenuje belgická královna. Situaci v Bruselu sledují obecně pouze v bodech, které se jich dotýkají. Například informace o stále se zvyšující kriminalitě, především pouličním přepadávání a vykrádání bytů, které má přímou souvislost s přítomností několika desítek tisíc euroúředníků – ti jsou častým terčem pouliční kriminality. Vysoká kriminalita mívá v

debatách za výsledek, že lidé zaujímají pozice "my" (institucionální pracovníci) versus "oni" (Belgičané, kteří páchají ty zločiny, případně "to dělají ti Arabové"), která vede k tomu, že dotyční cítí ještě větší zadostiučinění ze své uzavřenosti vůči belgickému světu. Dále informátoři sledují belgické aktuální dění s ohledem na jejich oficiální povinnosti plynoucí z dlouhodobého pobytu v Bruselu. Jak se mění platba a výše komunálních daní, případně vývoj cen na realitním trhu. Neochotu zapojit se mi informátoři ilustrovali na svých kolezích i přátelích, kteří se neradi učí francouzsky, berou to jako nutné zlo. Podle informátorů jsou i tací, kteří se programově francouzsky učit odmítají či případně francouzsky v pracovním styku vědomě nekomunikují. Vlámsky se však ze všech informátorů, s nimiž jsem měla možnost tuto otázku řešit, učí jen Monika. Tu k tomu motivuje fascinace jazykem. Jelikož francouzsky se domluví, vlámština pro ni byla logická volba dalšího jazyka. Vlámština většinu informátorů neláká, a to i přes výhodné nabídky kurzů v rámci komun, které se snaží podpořit vlámský jazyk buď kurzy cenově velmi výhodnými, či dokonce kurzy poskytovanými zadarmo.

Tato institucionální bublina může dodávat i pocit bezpečí v rámci fáze životního cyklu. Monika (30) mi přímo při rozhovoru řekla, „*já ještě nejsem připravená na život venku*“. Mluví doslova o jakési bublině, Honza (30) naopak vnímá svět českých institucionálních pracovníků jako „*virtuální svět*“. Svět, v němž vztahy a sociální sítě vnímá do jisté míry jako umělé, situací a odloučením podmíněné. Některá kamarádství a přátelství nevznikají tradičně na základě sympatií, podobných zájmů a dalších faktorů, ale čerpají z omezeného okruhu osob, „*těch, co mluví česky*“ (Zuzana, 28). Marta (31) k této věci říká, „*Sleduju jí [politickou situaci v ČR] asi tak stokrát víc než v Belgii [...] [situaci v Belgii] nesleduju. Pracuju a žiju vlastně v český komunitě, kdybych pracovala s Belgičanama, tak mě to asi bude zajímat víc[...] vzhledem k tomu, že buď jsem s Čechama, nebo s lidma jiných národností, ale Belgičanů znám skutečně málo[...], navíc mám pocit, že v Belgii vlastně ani nežiju, protože tím, že se s Belgičanama nestýkám a pracuju v mezinárodní organizaci, tak Belgii sleduju tak zpozzdálí a z toho pramení si myslím taky jistý nepochopení, který lidi pro Belgičany a Belgii maj. Často ty lidi [hovoří především o nebelgičanech, kteří se pohybují v institucích] tady Belgii kritizujou, ale asi díky tomu ty věci nedokážou pochopit, vysvětlit*“. To samozřejmě nevylučuje pevná přátelství, kterých si informátoři vysoce cení, ale sami přiznávají, že se cítí omezeni co do možnosti navázat nové vztahy a přátelství, „*pořád potkávám ty samý lidi, který jsem už viděla tisíckrát*“ (Zuzana, 28).

Bruselský babylon pracovníků z dalších unijních zemí, ale i USA, Kanady a mnoha jiných zemí, kteří jsou v Bruselu kvůli práci, nabízí nepřebernou diverzitu a možnost rozšiřovat si obzory novými přátelstvími. Málokdo však tuto možnost využívá. Honzova (30) anabáze byla kupříkladu opačná. *„Pořád jsem si chtěl držet mezinárodní prostředí, nespadnout do toho českého prostředí. Tenkrát v tom roce 2005 ani moc český prostředí rozvinutý nebylo, když jsem začínal v Parlamentu v roce 2003, tak v Parlamentu pracovali asi tři Češi, který jsem znal, možná jich tam bylo třeba šest. Ale v roce 2004, když jsem začínal v Parlamentu na stálo, tak tam Čechů přibylo víc, člověk je moh znát všechny osobně, pak už to narůstalo skokově“*. Ve finále jeho čeští přátelé převážili nad jeho rozhodnutím obracet se především do mezinárodního prostředí, které vnímal jako své osobní obohacení, kontakt *„když ne s místními, tak s tou zahraniční komunitou“*. Z rozhovorů i mého pozorování jasně vyplynulo, že míra integrace do českého prostředí přirozeně záleží na místě práce. Například pracovníci Komise a Rady⁴² mívají většinou pracovní prostředí mezinárodně rozmanité, kdežto například v Parlamentu⁴³ jsou kanceláře českých poslanců rozmístěné po Parlamentu dle politických frakcí. Či další odnože institucí, kde jsou vytvářena česká oddělení, jako například v případě překladatelů integrovaných přímo do českého oddělení. Na Stálém zastoupení⁴⁴ také pravděpodobně i přes vnější kontakty pracují v českém prostředí, *„pak jsou tací, kteří pracují v institucích, kteří se pohybují v mezinárodním prostředí [...] myslím, že tam je pak lehčí vystoupit z tý...skupiny těch Čechů, a poznáváš jiný lidi než Čechy, s kterými tě seznámí taky Češi,*

⁴² Evropská komise je iniciativním, výkonným a kontrolním orgánem Evropské unie. Je to nadnárodní orgán Evropské unie, nezávislý na členských státech a hájící zájmy Unie. Člení se dle gescí na jednotlivá generální ředitelství (Directorate General), která se následně dělí na další oddělení. Evropská Rada je orgánem, jenž je tvořen především hlavami států, či předsedy vlád jednotlivých členských zemí.

Češi pracující v Komisi a na Radě zpravidla nevytvářejí ryze česká oddělení, jsou rozeseti po různých odděleních, proto je jejich pracovní prostředí především mezinárodní (výjimkou bývají překladatelská oddělení, která naopak soustřeďují pracovníky dle jazyků).

⁴³ Evropský parlament je jediným orgánem institucí Evropské unie, jehož zástupci jsou voleni v jednotlivých členských státech. Poslanci Evropského parlamentu mají především reprezentovat zájmy občanů. Hlavním sídlem Parlamentu je Štrasburk, v němž se konají pravidelně plenární zasedání, dalšími sídly Parlamentu jsou Brusel a Lucemburk. Parlament však převážnou část roku zasedá v Bruselu, kde je i jeho ústřední administrativní zázemí. V Parlamentu lze nalézt Čechy tedy mezi poslanci, jejich akreditovanými asistenty a také jako zaměstnance přímo instituce, tedy Parlamentu. Poslanecké kanceláře nejsou v rozlehlé budově Parlamentu rozmístěné dle zemí, ale dle politických frakcí. V rámci politické skupiny jsou kanceláře europoslanců společně dle národních delegací. Další skupinu Čechů pak tvoří přímí zaměstnanci EP, kteří jsou rozeseti po rozmanitých politických, administrativních a technických odděleních. Součástí všech institucí jsou v Bruselu také tlumočníci, s nimiž jsem bohužel neměla možnost v rámci výzkumu hovořit.

⁴⁴ Stálé zastoupení České republiky při Evropské unii je diplomatická mise, jež má sídlo v Bruselu a zastupuje Českou republiku v rámci Evropské unie. Mise podléhá Ministerstvu zahraničních věcí ČR a je hlavním spojovacím článkem mezi českou administrativou a unijními orgány. Stálé zastoupení sdružuje české diplomaty (v současné době má stálé zastoupení tři velvyslance) a další administrativní pracovníky, kteří sídlí v jedné budově a tvoří tak ryze české pracovní prostředí.

takže to záleží na tom, kde člověk pracuje a nebo jak se snaží [...] někdy to může bejt i lenost, že se mu dobře mluví česky, tak se nechce snažit mluvit jiným jazykem.“ (Marta, 31) To, že má institucionální svět Čechů v Bruselu charakter pomyslné bubliny, vnímá i Jana (25), která, i když v ní zatím, jak sama přiznává, žije, rozhodně se z ní hodlá vymanit. Samozřejmě nechce rezignovat na své známé a přátele, které již za několik měsíců, co v Bruselu žije, poznala. Rozhodla se však v Belgii skutečně žít a cíleně se integrovat, čemuž se budu dále věnovat ve své práci.

Spíše než belgické přátele má většina mnou dotazovaných přátele mezi Čechy či cizinci. *„Kromě majitele mého bytu, sousedů [...] no vlastně musím říct, že znám víc Španělů, Britů než Belgičanů [...] V rámci práce chodím na jazykový kurzy a je tam směsice lidí, nepřekvapí mě, když tam potkám Španěla, ale překvapí mě, když tam potkám Belgičana. Já jsem ze začátku znala jenom Čechy, pak jsem začala poznávat další národnosti, tak si říkám, že třeba třetí krok bude poznat třeba i Belgičany“* (Marta, 31).

Svou izolovanost v rámci Belgie ale často vnímají. *„Tady [v Bruselu], je to takový, že si ani nepřijdeš v zahraničí, prostě tady je česká komunita rozrostlá prostě zahraničních lidí je tady spousta, takže člověku ani nepřijde, že žije v zahraničním státu.“* Monika (30) pak dál pokračuje: *„[...] ty Čechy ti tolik chybí, přeci jen jsi s Čechama v dennodenním kontaktu, nebo alespoň já jsem. Takže v podstatě mi to ani nepřijde, že jsem v zahraničí. Takže v tomhle ohledu Brusel je fajn. Ale co se týká Belgie, tak říkám není to super, ale jak viš žijeme v takový **bublině**, takže opravdu ani nevíme, co se v té Belgii děje. Což třeba v tom Skotsku, tam jsem měla spíš pocit, že s tou kulturou jsem se tam nějak sžila, srostla jsem se s ní, vím, jak to tam chodilo, běhalo.“* Pospolitost Čechů posilují i například již zmiňované webové stránky www.ceslobe.org, které mají účelově sloužit Čechům a Slovákům žijícím v Belgii jako místo, kam si mohou jít pro radu, navzájem si dávat tipy, například na česky hovořící lékaře ordinující v Belgii, či jako "cestovka" a "tržiště" s inzeráty. Také informuje o důležitých kulturních akcích, či dalších aktivitách, které by Čechy a Slováci mohly zajímat. Dovolím si říci, že tyto stránky vyjadřují sounáležitost "krajanů" v cizí zemi, know-how pro život v Belgii a návod, jak vyzrát na všemožné nástrahy, které na nově příchozí v Belgii čekají. Návštěva stránek ujistí nováčka vystrašeného a zmateného z nové země, o tom, že v tom není rozhodně sám. Stránky pomáhají navázat kontakty a vytvořit síť krajanů.

S **bublinou**, v níž se většina informátorů pohybuje, souvisí často i adresa, na níž bydlí. Pokud se usídlili v již zmiňované "Evropské čtvrti" (*Le quartier européen*), je těžké se vymanit z izolovaného prostředí, které instituce vytváří pracovně, i ve volném čase.

Tento pocit vytržení z běžného chodu města popsala Monika (30) takto: „[...] *no mně třeba přijde na jednu stranu divný, že vyjdu z baráku a vidím Evropskou komisi nebo jdu cvičit a jdu kolem Evropského parlamentu, takže si myslím, nevím nikdy jsem to nezkusila, ale myslím si, že asi ta zkušenost je trošku jiná, jestli se odstěhuješ tak asi nežiješ jen s těma úředníkama. Tady kolem mě v okolí jsou jenom úředníci.*”

2.4. Kde je domov?

V dnešním světě není již tradiční představa o místně zakořeněném domově tak zcela platná. V naší vysoce mobilní společnosti se tento koncept transformuje a *domov* získává nové konotace a asociace. Pro transnacionální migranty se pojem domova mění a vyvíjí. „Někdy může být domov chápán jako abstraktní ideál, touha po nostalgické minulosti či utopické budoucnosti“ (Al-Ali, Koser, 2002:7). Co mnou dotazovaní informátoři a další Češi v Bruselu vnímají jako domov? Nejčastěji jsem se setkala s odpovědí "*tam, kde jsou naši*", nebo "*doma je u mých rodičů*". Za domov v tomto pravém smyslu nepovažovala Brusel většina z mých informátorů. O Bruselu hovořili spíše jako o "*místě, kde teď zrovna žiju*", případně jako o "*dočasném domově*". Pocit, který u informátorů převažuje je ten, že i když je Brusel vzdálený cca 1000 km od Čech, hodinu a půl letu, či 10 hodin jízdy autem, nemá v podstatě nikdo z těch, se kterými jsem si o této otázce povídala, ať už formálně či neformálně, pocit, že by to bylo tak daleko. Jak to vyjádřila Marta (31) v jedné ze svých odpovědí, „*možná bych ani domů nejezdila tak často jako teď, kdybych třeba bydlela na druhý straně republiky*“. Větší vzdálenost, která Martu dělí mezi jejím dočasným domovem a "doma, kde jsou rodiče", akcentuje pocit potřeby jezdit častěji - jezdí domů nejen za rodiči, rodinou, ale i za přáteli a také do Čech. Mezi informátory však byly přirozeně i výjimky. Odlišné vnímání domova však měly dvě mé informátorky, Lenka (38) a Dana (38), které již dlouhodobě žijí mimo Českou republiku. Lenka, je již několik let provdána za Francouze a má rodinu, za domov považuje to, co sama se svým manželem a dětmi tvoří. Domov je pro ni především místo, kde má svou rodinu, a Čechy, kde žijí její rodiče, je již domovem původním, domovem, do něhož se ráda vrací, ale jehož význam se změnil. Podobné vnímání má i Dana, ta již deset let žije v zahraničí a se svým belgickým přítelem plánuje budoucnost, s největší pravděpodobností právě v Bruselu. I pro ni již domov nabývá jiný význam a vždy pro ni Čechy budou

místem, odkud pochází, kam se ráda vrací, ale již to není místo, kam by se cíleně chtěla jednou vrátit. Poslední možnost sice zcela nevylučuje, ale její představy o budoucnosti ji explicitně nezahrnují. Jejich představy o domově se tak zřetelně liší od ostatních, převážně svobodných informátorů. Mají na tom podíl také jejich minulé zkušenosti se životem v zahraničí, daleko od Čech. Jana (25), ač je v Bruselu několik měsíců, se rozhodla vytvořit se svým manželem nový domov právě v Belgii. Jejich strategiím spojeným s domovem se budu věnovat dále v práci.

Nejen moji informátoři, ale většina Čechů v Bruselu, se kterými jsem se potkala, se snaží jezdit domů co nejčastěji. O Vánocích, v létě, na prodloužené víkendy, jak to jen práce umožňuje. Díky leteckému spojení se jedná o několikahodinovou cestu a většina těch, s nimiž jsem měla možnost o tom mluvit, to nevnímá jako velkou cestu ze státu do státu, spíše to nahlíží z hlediska času stráveného na cestách a často to přirovnávají k cestě z Prahy do Brna a podobně. Vzdálenost se také pomyslně výrazně zkracuje díky moderním informačním technologiím, jak budu rozvádět v další kapitole.

Život v Bruselu je sice životem v jiné zemi, jiné kultuře, jiném jazykovém prostředí, ale zvláštní je, že většina dotazovaných to až tak extrémně nevnímá. Když jsem se Honzy (30) zeptala, zda mi dokáže říci, kde žije, zda v Čechách, či v Belgii, dostalo se mi této odpovědi: *„Určitě žiju v Belgii. Kde je domov, to už by bylo horší, zejména na začátku jsem za domov považoval Čechy, na jednou se i v jazyce objevilo označení pro "doma" Brusel, teď už je to ve stylu, že opravdu žiju tady, do Čech sice jezdím hodně, ale většinu času trávím tady, stále je to nějaký jakoby zahraniční pobyt, zejména jak jezdím hodně do Čech, neznám všechny jejich zvyky a tradice, Belgii jsem zatím pořádně ani neprojel, netrávim tu svátky, jako Vánoce, nebo léto, když je volno, tak to směřuju do Čech a nenapadá mě to trávit tady.“*

Pavla (33) to vnímá přesně opačně. Její domov je v Čechách u manžela, který vždy ráno v pondělí opouští a vrací se do něj v pátek. Brusel je pro ni pouze místem, kde pracuje, ale v němž nežije. V Bruselu pracuje již půl roku, ale kromě několika málo společenských setkání po práci nijak svůj život v Bruselu nerozvíjí, její život se dál odvíjí doma, v Čechách.

Zuzana (28) *„Čechy jsou určitě domov. Mám tu rodiče i přátele [...] snažím se tam jezdit, ale domov je teď už i tady, protože tady žiju a tady mám svůj život.“* Marta (31) se k mé otázce vyjádřila takto: *„Pro mě je to teď domov, ale tím neříkám, že doma není zároveň třeba v Praze u mých rodičů, teď jsem prostě samostatnej člověk, kterej má svůj domov, tady. [...] Dospělej samostatnej člověk se cítí doma tam, kde má svůj byt a svoje věci.“*

Marta (31) má u rodičů stále svůj pokoj z dětství, který během dospívání sdílela se sestrou a kde má „zbytek svých věcí a knížky a věci, který si do přechodný domácnosti, kterou furt považuješ, přestože za svůj domov, tak za přechodnou domácnost, tak si tam nestěhuješ“. Velká část mých informátorů po dobu pobytu v Čechách přebývá u rodičů, nevyplatí se jim udržovat druhou domácnost v Čechách. Což jim na jednu stranu navozuje pocit sentimentality, vrací se do míst svého dětství a dospívání, na druhou stranu to mohou vnímat jako nežádoucí regresi do nesamostatného období svého života. Paradoxně, i když cítí, že jsou doma v Čechách, jejich "dospělá" domácnost je právě v Bruselu. Jak mě jedna známá při neformálním rozhovoru upozornila, pro velkou část Čechů v institucích je toto první zkušenost se životem v zahraničí a pro mnohé se jedná o počátek životní etapy po ukončení studia. Část mnou sledovaných stále ještě školu dokončuje. S výjimkou Jany (25), Dany (36) a Lenky (38) má většina mých informátorů zázemí v Čechách u rodičů, vlastní domácnost v Čechách si nedrží.

Prostorově tak domov moji informátoři, kteří jsou svobodní a Brusel považují za etapu ve svém životě, často lokalizovali v Čechách, především pak u rodičů, časově je ale paradoxně domov často lokalizován v minulosti⁴⁵. Jako místo dětství, dospívání, případně období před odchodem do zahraničí. Mnou dotazovaní informátoři k otázce domova často zmiňovali tyto nostalgické, sentimentální a emociální asociace, které se vztahovaly k minulosti. V současnosti je to pro ně místo charakteristické právě jejich absencí, tím, že se na jeho každodenním reprodukování přímo nepodílí. Místo, které čas od času, jak práce a závazky dovolí, navštíví, ale aktuálně to pro ně není místem bezprostřední interakce. Jejich příjezd má charakter mimořádné události, ne běžné každodennosti, jak tomu bylo před jejich odjezdem. Obrací se do minulosti a vzpomínají na domov, který byl. Ten, který je teď, je jiný. Zároveň je pro většinu domov. Čechy jsou pak spíše místem, kam se rozhodně plánují jednoho dne vrátit.

Jak správně díky svému odstupu upozornila Dana, většina Čechů, které ona zná, se k Čechám obrací ne přímo, ale spíše k jejich mytizované, sentimentalizované verzi, která nemá reálnou povahu. Tento přístup je výrazně patrný na kontinuálním srovnávání nedokonalostí Belgie, Bruselu, služeb a dalších úrovní veřejného života, "to by se v

⁴⁵ Migranti, zejména v exilu (což přirozeně není situace této skupiny) často tíhnou k tomu, žít v minulosti, respektive idealizované a fixované minulosti, obrazu jejich země původu. Mediačním prostředkem, který předává idealizovaný konstrukt domoviny, ne vždy nutně odpovídající realitě, pak bývá televize (Hamid Naficy, cit in Morley, 2000).

Čechách nestalo", "u nás aspoň tohle funguje"⁴⁶. Opouští je kritický pohled, zároveň však přiznávají, že být "doma" v Čechách, tak to pravděpodobně taky kritizují. Často z výpovědí informátorů vyvstala přímá asociace domova se samotnou Českou republikou, jako místem původu⁴⁷, součástí identity, místem, kam se chtějí vrátit. S tím také souvisí často se opakující motiv sentimentu po českých filmech, seriálech. Běžné je jakési společné sdílení sentimentu po českém. Společně se scházejí a promítají si české filmy, pohádky, aby si společně vyvolali vzpomínky na "domov".

Představuje však jejich bydlení v Bruselu domov? Moničin (30) pohled na život v Belgii a její současné bydlení je ovlivněn tím, že již dříve žila v zahraničí. Díky studiu a dalšímu životnímu běhu to ani tak nebyl první samostatný domov od rodičů, jako spíše přechodné bydlení. Brusel a domácnost, kterou si v něm postupně a pracně vytvářela, považuje za své první skutečné bydlení se vším všudy, které dle jejího náhledu do jisté míry charakterizuje identitu dospělého samostatného člověka. „*Já jsem sem přiletěla, takže jsem si přivezla to základní a třeba pak co mi ještě rodiče přivezli. Co jsem měla doma, tak když jeli autem tak mi dovezli, ale netahala jsem sem věci, který jsem tu nepotřebovala.*“ (Marta, 31)

Chtějí se ještě vrátit někdy do Čech? Pro mnoho mých informátorů, ale i přátel je návrat do Čech samozřejmostí, přiznávají však, že se tento záměr může postupně, například s délkou pobytu, i změnit. Například Monika (30) Čechy, domov a rodiče chápe jako kotvu, kam patřila a kam třeba ještě jednou bude patřit, ale při zvažování své budoucnosti je otevřená různým možnostem. Přesto i ona pobyt v Belgii vnímá jen v rozměrech dočasnosti: „*Víš co? Já nevím, já tu Belgii neustále беру jako přechodný stádium, předtím když jsem byla ve Skotsku, tak to bylo super v tom, že se mi tam hrozně líbilo, ten stát je krásnej. V Čechách už nežiju 12 let, takže je to takový já to furt беру tak že, nevím kam se mám vrátit, mně to přijde, že nemam kořeny nikde, ani tam ani tam. Tak prostě jsem tady furt a čekám, co se stane, ono se teda nic neděje, furt je to na stejný úrovni, ale беру to tak jako neutrálně, ono není daleko jet do Čech, když člověk chce. Přece jenom je to tady taková evropská komunita, což jen je to tu jiný než v porovnání se Skotskem.*“

⁴⁶ V kontextu toho, co je „češství“ Ladislav Holý (2001) hovoří o tom, jak může být „věčné reptalství“ součástí českého autostereotypu. Je tedy otázkou, do jaké míry může být nespokojenost součástí českého kontextu a do jaké míry se jedná o reakci na aktuální situaci, respektive na pobyt v Bruselu.

⁴⁷ V tomto kontextu je nejspíš nejvýstižnější obsah německého pojmu "Heimat" (Morley, 2000), domovina jako místo narození, původu, krajina, historie, celý komplex idejí, který je asociován s přináležitostí a bezpečím, domovina v tom ohledu, jak se objevuje v německé národní tradici, v rámci filozofického diskurzu. Ladislav Holý (2001) upozorňuje na významné konotace, které v češtině nese pojem „vlast“.

Představa domova je v očích informátorů vysoce subjektivní, každý ji vnímá po svém, přesto se v některých bodech informátoři shodují - u těch, kteří nejsou v Bruselu dlouho či mají v plánu se do Čech vrátit, jsou právě Čechy pro ně domovem. U těch, kteří si budují nový domov s rodinou v zahraničí, se představa o domově mění a posouvá. Přesto u převážné většiny mých informátorů je touha vrátit se domů, tedy do České republiky, silná, a s tím souvisí i jejich vnitřní definice domova. Brusel je pak v tomto kontextu skutečně jen přechodným bydlištěm, s čímž souvisí i další jejich strategie, jako například strategie bydlení či intenzivní kontakt s domovem. Přesto se toto rozhodnutí vrátit se domů může postupně či nečekaně změnit.

Ve výpovědích informátorů se tak objevovaly tři momenty spojené s jejich bydlením a domovem v Bruselu. První je ten, že domov v Bruselu neexistuje, je to jen přechodné bydliště, místo, kde dočasně přebývají kvůli práci. Druhá poloha bydlení v Bruselu úzce souvisí s životní etapou, v níž se dotýční nacházejí. I když se může jednat o dočasné bydlení, je to zároveň první samostatné bydlení, proto má pro informátory vysoký význam. Třetí rozměr pak také souvisí s bodem v životě, v němž se informátoři nacházejí, a to tím, že počínají s partnerem budovat společný domov, který budou spolu naplňovat novými významy. Tyto důležité momenty se dále promítají ve výpovědích informátorů o strategiích spojených s bydlením a materiálem.

2.5. Spojení s domovem

Koncept transnacionality je vymezován vůči nacionalitě, tedy jako něco, co národní rozměr přesahuje. Do jisté míry až neguje⁴⁸. Internet je médiem, které významně pomáhá překonávat geografické vzdálenosti.⁴⁹ Nejen takové formy komunikace jako e-mail, skype,

⁴⁸ Vyjádření Ulfy Hamnerze použito z Goel, U., *Transnational Practices and Global Patterns*. University of Bielefelds, 24.-25.11. 2005, draft prezentovaný na konferenci „The Making of World Society“.

⁴⁹ S tématem sebe prezentace druhé generace migrantů zajímavě pracuje ve svém příspěvku právě Urmila Goel. Autorka ve svém příspěvku popisuje webové stránky "*theinder.net*", které vznikly v Německu, pro „indický národ, který se nachází v "indické diaspoře"“ (2005). Tato virtuální síť, jež pomáhá sbližovat Indy druhé generace žijící v Německu, má jasný etnický obsah. Stránky jsou k dispozici ve dvou jazykových formách, němčině a hindštině. Autorka, sama indického původu, ale narozená již ve Freiburgu v Německu však hovoří o tom, že navzdory vícejazyčné verzi, německý kontext determinuje většinu obsahu internetového portálu. Nenabízí však žádné další informace o Indech žijících v německy mluvících zemích, a je tak portálem pro "druhou generaci Indů v Německu" a "Němce". "It provides "Germans" of all different kinds of origin a space to imagine and negotiate "India" [...] "Germany is the reality which shapes the lives of most of the users and editors, it is a real experience which needs to be dealt with. "India" is much further away." (2005:7). "Many of the editors and users believe that they are "Indians" - without necessarily being able to define what this means. In their everyday life, living in a mainly "German" environment with few other

zejména v propojení s webovou kamerou, či další "chatovací" programy pomáhají stmelovat Čechy žijící v Bruselu s domovem. Skype, e-mail, i icq a možnosti soudobých informačních technologií obecně zaujímají velmi důležité místo v životě bruselských Čechů. Je to ústřední kanál pro spojení s domovem. Často jsem se setkala s tím, že moji informátoři měli pravidelný a předem dojednaný kontakt se svými rodinami. „*Jednou týdně se s rodiči domluvíme a potkáme se na skypu*“ (Marta, 31). „*S mámou si voláme tak jednou týdně, všechno probereme*“. (Zuzana, 28) „*Kontakt s rodinou je určitě důležitější, tím, že člověk může udržovat telefonický kontakt a přes skype, kdyby ta možnost nebyla, tak by mi to hodně scházelo. Ale tím, jak jsem tam [v Čechách] často, tak jako úplně nezažívám to, že by se mi po rodině vyloženě stýskalo, ten kontakt je opravdu vidět, [...] jak je často vidím, tak mám pocit, že jsou pořád součástí mého života, nemám pocit, že bych byl tak daleko*“. (Honza, 30) Pravidelná a intenzivní komunikace s rodinou a přáteli je pro mnou sledované Čechy v Bruselu velmi důležitá. Například Jana (25) si se svými rodiči a sourozenci volá či skypuje skutečně každý den, kontakt s rodinou je pro ni klíčový. Na druhou stranu však již příliš nevyhledává novinky a informace z domova, tisk sleduje kvůli práci, ale již nemá snahu si udržovat širší povědomí o aktuálním dění v České republice. Spíše se snaží orientovat v bruselském dění, i když zatím díky jazykové bariéře spíše okrajově.

Televize je významnou součástí spojení s domovem. Převážná většina informátorů má doma k dispozici internetové připojení a mohou tak sledovat různé pořady a zpravodajství, buď přímo, či díky internetovým archivům. Několik informátorů si dokonce pořídilo přímo satelit, díky němuž mají možnost sledovat televizní přenos českých televizí v reálném čase. Jak upozorňuje Morley (2000), satelitní televize má významný dopad na synchronizaci etnika i na velkou vzdálenost, synchronizaci s aktuálním děním doma. Nezřídka jsou tak tématem debat odvysílané pořady, ale i aktuální zpravodajství. „*Já sleduju po internetu český noviny, někdy českou televizi, takže já trochu žiju v Čechách, vim, co se děje v politice, mám přehled, co se děje [...] není to tak, že bych byla odříznutá od Čech, to rozhodně ne [...] za tři čtyři hodiny od té doby, co opustím kancelář, můžu být třeba doma [...] to je opravdu kratší cesta, než kdybych jela z Ostravy do Prahy.*“ (Marta, 31) Samozřejmě internet je dnes nedílnou součástí života, a tak má každý z informátorů

"Indians" around they, however, cannot realise this identity satisfactorily. *theinder.net* now provides them a space to be "Indians", to become what they always thought they are. This (ascribed) "ethnic identity is the reason for using the internet portal. They go online not out of an urge to leave the sphere of the national but rather to satisfy a longing for an accepted national identity" (2005:8). Portál se na povrchu může jevit jako transnacionální síť spojující v tom smyslu, že jeho uživatelům a správcům dává pocit propojení mezi Německem a zeměmi jižní Asie, dává prostor pro identitu, které jde za hranice národnosti, ale nenaplnuje transnacionální interakci. Indie, jak je prezentována na portálu, je totiž Indií v německém kontextu.

přístup k aktuálním českým deníkům a zprávám a pravidelně je sleduje, což mi bez výhrady potvrdili všichni informátoři. „Každý ráno přijdu do práce, první co udělám, že rychle zkontroluju maily a pak rychle prolitnu noviny, idnes, ihned, lidovky, týden. Kolikrát se taky podívám večer, ale to si spíš pustím televizní noviny, nebo ČT 24. Při obědě to všechno vždycky proberem, co je novýho.“ (Zuzana, 28) Spojení a informovanost je tak velká a každý usiluje o to, mít přehled o aktuálních událostech. Na což samozřejmě může mít do jisté míry vliv i typ práce, díky němuž se pohybují v politickém prostředí a je klíčové mít přehled o událostech. Všichni informátoři však bezesbytku považovali za důležité neztratit spojení a přehled o tom, co se děje doma.

Zájem o domácí záležitosti je jasně patrný i na velké vůli volit v rámci českých voleb. Dle neoficiálních údajů ze Stálého zastoupení se ke krajským volbám v roce 2008 zaregistrovalo na 2000 Čechů žijících v Belgii. Do toho samozřejmě nejsou započítáni ti, kteří plánovali k volbám jít přímo v Čechách. Každý zaměstnanec unijních institucí, chtěli se osobně účastnit voleb doma, má v rámci regulí Unie právo na dovolenou, která se vyměřuje dle vzdálenosti bydliště. „No jasně, že jedu domu volit, na podzim jsem se registrovala tady, abych mohla volit, ale teď ten nový termín hezky vychází s tím, kdy pojedu domů, takže půjdu volit doma.“ (Eva, 30) Stejně jako v případě informovanosti o událostech, může tato velká míra občanské angažovanosti pramenit z toho, že se informátoři pohybují v přímém kontaktu se světem politiky, ale ve výpovědích informátorů se také objevuje další, ne vždy přímo artikulovaný motiv. Vnitřní pocit, že se jedná o součást jejich české identity⁵⁰, že je to důležité propojení s tím, co jsou, a také s jejich domovem, který pouze dočasně opustili, ale který je stále jejich určujícím kontextem. Rezignovat na účast ve volbách by pro mnohé také znamenalo rezignovat na domov, s nímž se snaží mít co nejužší kontakt. Často jako by se informátoři snažili svým jednáním a strategiemi sami sobě navozovat iluzi toho, že ani Čechy neopustili, že jen pracují ve městě, které je trochu dál, než je obvyklé a hlavně je to jen "na čas". O tom napovídá i neochota opustit český ostrůvek v rámci sociálních sítí a pustit se dál, do neznámých vod. Zabydlet se více v Bruselu by nejspíše pro mnohé ve vlastních očích mohlo znamenat zradu vůči domovu, od něhož se rozhodně nechtějí odpoutat. Například Jana se však od svých dalších informátorů liší především tím, že je provdaná a plánuje dlouhodoběji v Bruselu zůstat. Jak sama v rozhovoru vyzdvihla, to že je vdaná, je velkým dělítkem mezi ní

⁵⁰ Otázce identity se v této práci hlouběji věnovat nebudu, tento pojem používám na tomto místě v souvislosti s výpověďmi několika samotných informátorů. Pojem "česká identita" nejlépe v tomto kontextu vystihuje pocit přináležetosti k Čechům jako k zemi původu, která je vlastní transnacionálním migrantům.

a dalšími Čechy, kteří jsou převážně svobodní. Ona si svůj domov v Bruselu buduje společně s manželem a nemá již, kromě své rodiny, příliš velkou motivaci obracet se k Čechám.

2.6. Cesty domů

Přináležitost či nepřináležitost k novému prostředí se projevuje na mnoha úrovních transnacionálního pole, a to především v rámci každodenního života. Zejména "cesty, návrat domů" zdůrazňují napětí mezi přináležitostí k novému a původnímu státu. Je to zážitek, který dle Klvaňové (in Hofírek et al., 2009) migrantům umožňuje reflektovat jejich vztah k novému státu a zemi původu. Klvaňová získala výpovědi migrantů z Běloruska, Ukrajiny a Ruska v České republice, kteří pravidelně, jak jim možnosti dovolily, cestovali domů. Zde nacházím styčný bod i u mnou zkoumané skupiny Čechů pracujících v Bruselu, kteří se také snaží většinou co nejčastěji jezdit domů. Z jejich výpovědí vyplynulo, že i v jejich případech tyto cesty nastavují zrcadlo jejich životní situaci a nutí je k zamyšlení, "kde jsou vlastně doma". Pro pochopení života transnacionálního migranta je třeba se zaměřit na obě místa, zemi původu a zemi hostitelskou (Levitt, et al. 2003).

Dříve, dokud nebyly dostupné levné letecké spoje z Bruselu do Prahy či do Vídně, jezdila většina Čechů domů autem či strávili 12 hodin jízdou autobusem. Na tu s nelibostí vzpomínali ti, co jsou v Bruselu již delší dobu, například Honza (30) mi ji barvitě vylíčil. Levné letenky a nabídky různých leteckých společností jsou tak také častým tématem debat mezi bruselskými Čechy. Ti, co jezdí do Čech autem, pak nabízejí možnost spolujízdy. Monika (30) „...když jsem mluvila se ségrou, která taky žije od rodičů odděleně. [...] Tak ve svý podstatě ona taky zas až tak často domů nejezdí a když jsem jezdila domů jednou za 2 měsíce, tak mi bylo řečeno, že jezdím domů častějč než moje ségra. Takže já si myslím, že je to v podstatě jedno, jestli přijedeš z Hluboký, kde žije ona, nebo z Bruselu, kde žiju já.” Marta (31) k tomu říká: „Jezdím domů, snažím se každý dva měsíce, někdy častějč, někdy míň častějč, takže si myslím, že kdybych žila v Čechách a bydlela někde na druhym konci republiky, tak bych možná tak ani často nejezdila“.

Dalším klíčovým momentem při cestách domů je interakce s těmi, kteří "zůstali doma". Klvaňová (in Hofírek et al., 2009) ve výpovědích nalézá častý moment toho, jak

jsou migranti poznamenáni v očích těch, kteří "zůstali". Dává jim to pocit, že už domů nepatří. Lidé doma je upozorňují na to, jak se změnili, či jak se změnilo jejich chování, jak již nenaplnují normy přináležitosti do jejich společenství, což mohou pociťovat jako odcizení. Důležité je tedy to, jak jejich absenci a příjezd reflektuje okolí. Monika (30) „...lidi si automaticky spojujou, že když žiješ v zahraničí, tak se máš úplně přenádherně a že žiješ v nějakém zámku ze zlata. Ač já teď tady bez práce, lidi prostě nevnímají, když řekneš, že žiješ v Bruselu, a je to wow. Ty jseš v Bruselu jo? Tak to se máš, to si za vodou. Ale jak říkám, možná je to daný i tím, že jsem z vesnice. Takže tam jsou takový ty lidi. Ve městě, já nevím, třeba když jezdím za známýma do Prahy, tak to jsou zcestovalý lidi v našem věku. Kamarádi, který žili ve Francii, žili po různu. To jsou lidi, který vnímají to, že když vyjedeš, tak to není žádná zlatá studánka. Přece jenom člověk má i nějaký ty problémy a oni asi jako jediní tomu rozumí.” Ve svých výpovědích informátoři poukazovali na to, jak jsou v domácím prostředí konfrontováni s představou, že práce v institucích je prestižní, a na druhou stranu s předsudky těch, s nimiž si nejsou tak blízcí, kteří jim právě díky jejich práci automaticky přisuzují namyšlenost a aroganci. Raději pak o své práci a životě v Bruselu v některých situacích nemluví. Problém vidí většina informátorů v obraze, který vytváří především bulvární tisk v představách "lidí doma", zejména pak díky zaměření tisku na pomyslné horentní výdělky a obecně negativní stereotyp, který si Brusel získal. Když informátoři reflektují svou situaci s ohledem na příjmy, které jsou vyšší než v Čechách, především je mrzí závist a nepřejícnost, s níž se čas od času setkávají. Nejen vzdálenost, ale i tato situace vedla k tomu, že se od nich někteří přátelé a známí odvrátili. „To, že se se mnou pár lidí doma přestalo bavit, mě mrzelo, ale pak jsem si řekla, že za to asi nestáli, když mi to nepřáli.“ (Zuzana, 28) S životem v Bruselu přirozeně souvisí i odlišný image, který přenášejí domů do České republiky. Jako například Alice (30), která již z Bruselu odešla a je doma v Čechách s manželem a nedávno narozenou dcerou; ta například cíleně konstruovala své transnacionální já skrze pocit výjimečnosti. Prezentovala tento svůj status navenek oblečením a stylem, jenž měl za cíl odlišit ji mezi Čechy doma, ukázat, jak se liší svou zcestovalostí a životním stylem. V tomto ohledu by bylo možné použít přeneseně výraz "okázalé spotřeby". Alice si díky těmto vnějším znakům cíleně zvyšovala sociální uznání v Čechách. Tato vnější odlišení pro ni sloužila jako připomínka toho, jak se změnila, nejen pro ně, ale i pro okolí. Tuto svou strategii vědomě přiznala a také to, že ji onen bruselský životní styl chybí. Vazba na obě země je zjevná.

Informátoři nevnímají své cesty domů samozřejmě pouze negativně. Důležitým motivem je však jejich *nepřítomnost* než občasná přítomnost v Čechách. Dana (36) mi přiblížila v asociaci se svými příjezdy do Čech knihu Milana Kundery „L'Ignorance“, která, jak mi líčila, vypráví o příjezdu české emigrantky po revoluci z Francie zpět na návštěvu do Čech. Dana se našla v pocitech hlavní postavy, která naráží na nezámek "těch, co zůstali doma" o její existenci mimo Čechy trávající desítky let. Pro ně je postava emigrantky a čas strávený mimo domovinu nepředstavitelný, nesnaží se dopátrat toho, co celé ty roky dělala, a v jejich očích je stále tou osobou, která před mnoha lety emigrovala. Informátory kromě návštěv rodiny přivádí domů i méně příjemné záležitosti. Tím, že jsou nadále občany České republiky, mají s tím související povinnosti administrativního charakteru, jednání na úřadech, studium a další. Například Honza (30) bývá některé měsíce v Čechách často, má tam akademické povinnosti, přednáší a sám se věnuje postgraduálnímu studiu. Stejně jako Honza, velká část informátorů preferuje navštěvovat lékaře v Čechách, a to vzhledem k jazykové bariéře a tomu, že jsou na své lékaře zvyklí. Honza se také snaží udržet pevný kontakt s přáteli v Čechách, protože dlouho žil v představě, že se brzy do Čech vrátí.

S cestami domů neplynou přes hranice pouze osoby, ale často i věci. Jsou to dary, které s sebou domů vozí a na zpáteční cestu vyráží vybaveni vším možným. Monika (30) „*Já si myslím, že dneska se dá sehnat spousta věcí i v těch Čechách, takže když to srovnám třeba před těmi deseti lety, když jsem byla v té Británii, tak u nás začínaly ty supermarkety a můj brácha, kterej je o deset let mladší, tak, to bylo wow cos nám to přivezla, ty čokolády tady nikdo neznal tehdy ty britský věci. Ted'ka když něco přivezu, tak brácha je schopnej mi říct, jo to jsem včera viděl v Delvitě. Takže už to není to, co to bývalo, už si toho asi tolik nevážej. Ted' už to není nic extra, dřív si toho asi víc vážili těch věcí.*“. Stejně tak je rodina i přátelé vybavují českými věcmi do Bruselu, aby si s sebou odvezli kousek domova. „*Třeba babička že mi koupila cibulákovéj hrneček nebo tak. Řekla mi, abych přece jenom nezapomněla na ty Čechy.*“ (Eva, 30)

„*Žijeme v kufru*“, tak mi charakterizovala situaci Zuzana (28). Většina mnou dotazovaných žije více či méně ve dvou zemích a *de facto* podléhá třem normativním a legislativním systémům - své země - České republice, místu současného pobytu - Belgii, a práci - pravidlům a normám Společenství. Symbolem tohoto trojího rozdělení života je pro mnohé právě kufr. Již v úvodu jsem nastiňovala obraz Bruselu plného úředníků a právě kufr je jasným signifikantním znakem toho, kdo je místní a kdo spadá do světa institucí. Každotýdenní masové odjezdy na víkend domů jsou typickou bruselskou scénou. Takový

život je zejména náročný pro ty, kteří jezdí domů opravdu každý týden. Alice (30) se již, celkem po pěti letech, vrátila nastálo domů. Poslední dva roky jezdila víkend co víkend za manželem, na cestě tedy strávila každý týden v podstatě dva dny. Přiznává, že jí cestování skutečně nechybí. Po definitivním návratu domů prý svůj kufr, palubní zavazadlo, s nímž každý týden opouštěla manžela a opět se s ním k němu vracela, zahrabala hluboko pod další věci v komoře, aby ho dlouho nemusela vidět. Kufr je pro ni symbolem nelehkého období, kdy těžiště jejího života bylo v Čechách u manžela, přesto většinu týdne trávila pracovně v Bruselu, v odloučení a šedém stereotypu práce. Kufr je tak pro ni negativním symbolem anti-domova. Informátoři vyjadřovali ambivalentní pocity z rozdrobenosti života mezi více státy. Stálé cestování, část z informátorů udržuje navíc dvě domácnosti, byt v Čechách i v Bruselu, z čehož často plynou pocit únavy a frustrace.

2.7. Noclehárna, či domov?

Jak jsem již v úvodu naznačila, velmi důležitou podmínkou, ovládající strategii bydlení informátorů, je právě rozměr dočasnosti. Informátoři se zpřítomňují v prostoru, ale jaké strategie volí pro to, aby vložili sami sebe do prostoru? Míra "zabydlenosti" v Bruselu přirozeně souvisí s tím, kolik času informátoři v Bruselu tráví, tedy jak si sami rozvrhují velikost podílu života v Bruselu a doma. Různé formy bydlení v Bruselu proto oscilují mezi usazením se v Bruselu, až po ty případy, kdy je pro některé Brusel pouze místem práce. Většina informátorů si *a priori* hledala byt již zařízený, často dokonce i včetně nádobí, příborů a dalších drobností, které jsou pro chod domácnosti nezbytné, ale relativně nákladné na pořízení. Avšak byli tací, kteří hledali cíleně byty nezařízené, často však bylo jejich hlavním cílem byt co nejrychleji zařídit. V tom jim výrazně pomohla IKEA, čemuž se budu věnovat v další kapitole. Z hlediska bydlení se tedy jedná o bydlení v zařízených bytech, účelových pronájmech, či zpočátku i v hotelových pokojích. Ukažme si tyto základní strategie bydlení v kazuistikách mých informátorů.

PAVLA

Pavla (33) pracuje jako asistentka v Evropském parlamentu. Je již několik let vdaná a s manželem žili až do srpna 2009 společně v Čechách. Když Pavla nastupovala na konci srpna do Parlamentu, neměli s manželem rozhodnuto, zda nakonec trvale přesídlí společně do Bruselu, či ne. Definitivní rozhodnutí zatím stále nepadlo a jak Pavla přiznává, ani nečeká, že by v nějaké nejbližší době k nějakému dospěli. Momentálně je Pavla spokojená, ale je to především proto, že jejím cílem není v podstatě v Bruselu žít, pouze v něm přes pracovní týden přespává. Její život se odehrává o víkendech doma v Čechách s manželem, což odráží to, jak "žije" v Bruselu. Samozřejmě, že si hledá přátele, ale těch několik večerů, které v Bruselu tráví, sama "společenským životem" nenazývá. Jak mi popsala, díky letecké dopravě, která výrazně zkracuje dobu cestování mezi oběma místy, má prý pocit, jak kdyby jenom dojížděla za prací do vzdálenějšího města v Čechách. V tom spatřuji hlavní zdroj Pavlina neutrálního, až ambivalentního postoje vůči svému bydlení v Bruselu.

Pavla byla zpočátku v Bruselu přes pracovní týden ubytována v penzionu typu "Bed and Breakfast", který se jí líbil, i když byl poněkud dál od práce. Na tomto uspořádání by asi ani nic neměnila, kdyby nebyla tlačena belgickými pravidly, kdy se od pracovníků institucí očekává, že budou mít bydliště v Bruselu. Překročí-li občan jiného státu dobu pobytu tří měsíců, musí si zažádat o takzvanou "*carte speciale d'identité*", kterou se prokazuje, a když o ni žádá, musí uvést adresu v Belgii, tedy adresu, na níž se v Bruselu prokazatelně zdržuje. Pavla tak nakonec byla vnějšími okolnostmi přinucena si pronájem obstarat. Její hledání pak bylo nevyhnutelně ovlivněno celou situací.

Hledala v podstatě jen něco, kde by se mohla vyspat. Neměla žádné přehnané nároky na velikost či estetickou stránku, klíčovými faktory byla cena, vzdálenost od Parlamentu a forma kontraktu⁵¹. Pavla se nechtěla nechat smlouvou vázat na delší dobu pro

⁵¹ Ta hraje v Belgii při pronajímání bytu velkou roli. Obecně zákon, který upravuje vztah majitele – pronajímatele, je spíše na straně majitele. Pronajímatel je ve většině případů nucen složit vratnou kauci ve výši dvou až tří nájmů a uzavřít pojistku na dotyčný byt po podepsání smlouvy a ještě před tím, než převezme klíče. Vratná kauce však nemusí být vždy vratná. Bohužel se traduje řada historek a případů, kdy majitelé tuto kauci zneužili, pod neopodstatněnou záminkou kauci nevrátili, případně využili toho, že pronajímatel musel Belgii opustit a vrácení kauce protahovali tak dlouho, až pronajímatel odjel a kauci zpátky nezískal. Co se délky kontraktu týče, je v rámci belgického zákona standardní délka na tři, šest a devět let. Podmínky nejsou pro pronajímatele také zrovna výhodné. Uzavře-li například tříletou smlouvu, je majiteli povinnován - v případě, že smlouvu ukončí dříve než před uplynutím tří let - vyplatit jakousi pokutu. Pokud odstoupí od smlouvy během prvního roku, jedná se o částku ve výši tří nájmů, během druhého roku ve výši dvou nájmů, během třetího roku ve výši jednoho nájmu. Částečně se tomu dá vyhnout dodatkem ve smlouvě, že potřebuje-li pronajímatel byt opustit dříve, může za sebe najít náhradu. To ale opět závisí na

případ, že by se přeci jen s manželem rozhodli pro společný život v Bruselu. Přirozeně by pak hledali něco jiného. Výsledkem bylo, že si našla maličký byt zhruba patnáct minut chůze od Parlamentu, který pronajímá Belgičanka – Vlámka. Byt je zrenovovaný, což bylo pro Pavlu důležitým faktorem, kvůli kterému se pro byt rozhodla. Protože, „*co je nový, to vím, že je čistý*“. Byt jsem měla možnost navštívit ještě před jeho dokončením a později jsem viděla fotky. Co do plochy je opravdu maličký, v podstatě garsonka. Je jednoduše zařízený. Je v něm jen postel, policová stěna, která plynule přechází do miniaturní kuchyňky a stolku, jenž opravdu není vhodný pro nějaké velké vaření a oddělená koupelna. Jak Pavla přistupuje ke svému bydlení a životu v Bruselu, je jasně patrné při pohledu na její bruselský pronájem. V bytě je pouze minimum osobních předmětů a slouží „*vyložené k přespávání*“. Pavla doslova prohlásila: „*mám pocit, že už žiju jenom v kufru, v neděli večer sbalit, v pondělí na letišti, kolikrát ani kufř nevybalim za celej tejdén, přespim tři nebo čtyři noci a zase na letišti*“.

Byt od své domácí přebírala zcela zařízený dokonce včetně obrázků, takže tím nezískala moc prostoru pro zútulnění bytu podle svého vkusu. Ale jak Pavlina výpověď ukázala, ani to nebylo jejím cílem. Sama svůj pronájem hodnotí pozitivně - v bytě se jí líbí, jelikož se její vkus náhodně shoduje se vkusem její domácí, takže jí zařízení zcela vyhovuje. Sama by tam nic podstatného neměnila ani nevnášela. Na druhou stranu jej negativně hodnotí v tom, že jej vnímá spíše jako hotelový pokoj, a ne domov. Její domov je, jak mi opakovaně zdůrazňovala, v Čechách u manžela v jejich společné domácnosti, a nikoliv v Bruselu, kde opravdu jenom přespává. Jak sama výslovně uvedla, její pronajatý byt je jen taková lepší noclehárna. V tomto kontextu bych ráda vyzdvihla důležitý moment pro Pavlinu strategii bydlení⁵², tedy vědomé rozhodnutí svůj pronajatý byt nijak neměnit, nepersonalizovat, zkrátka "nedělat z něj domov". Pavla už svůj domov má a jasně tím naznačuje hranici mezi pouhým pronájmem, který je nezbytným zlem v rámci práce a

libovůli majitele, zda s nájemníkem, jenž by měl původního nahradit, bude souhlasit. Pokud nesouhlasí, má původní nájemník dost svázané ruce. Proto většina lidí, kteří o této praxi vědí, raději uzavírá kontrakt na byt na devět let, jelikož se z něj snáze vyvazuje. Celý tento systém velmi komplikuje situace těm, kteří přijeli třeba jen na rok. Smlouvy kratší než tři roky jsou tak de facto protizákonné, přesto se najdou tací majitelé, kteří jsou ochotní je takto uzavřít.

⁵² O ambivalentním vztahu vůči svému pokoji mluví v poněkud odlišné konotaci Zuzana Búriková (2006) ve svém příspěvku popisujícím výzkum a jeho závěry, věnujícím se pokojům dívek ze severního Slovenska, které jsou zaměstnány v Londýně jako au-pair, v jejich hostitelských rodinách. Búriková vnímá ambivalentní postoj dívek ke svému dočasnému bydlišti, pokoji jako konflikt touhy si pokoj přizpůsobit a vyzdobit tak, aby se v něm alespoň částečně cítily jako doma a tendencí potlačovat viditelné známky jejich přítomnosti v pokoji a zanechat po sobě nějaké stopy. To často bývá také posilováno požadavky jejich zaměstnavatelů, kteří si nepřejí, aby dívky v pokojích měnily určité věci, nebo je nepoškodily. To je také částečným motivem Pavly, která stejně jako všichni ostatní, co mají pronajatý byt, musela složit vratnou kauci, kterou jsem již dříve zmiňovala, a která je poměrně vysoká. Pavla se tak také do jisté míry snaží minimalizovat možnost, že něco poškodí, aby jí byla až její pronájem skončí vrácena kauce.

belgických pravidel, a skutečným domovem, který není v Belgii. Nemá v něm kromě několika fotografií manžela a rodiny nic, co by její byt personalizovalo.

Byt Pavly - kromě rámečků s fotografiemi na polici nad pracovním stolem, je veškeré zařízení a doplňky (včetně obrázku na policice na snímku) dílem majitelky bytu.

HONZA

Honza (30) je v Belgii již od srpna 2003. V době, kdy jsme spolu hovořili, tedy pobýval v Belgii již šest let a několik měsíců. Honza původně přijel do Belgie za studiem a až později zůstal díky zajímavé pracovní nabídce v Evropském parlamentu. Do Belgie přijel jako student magisterského programu a ve studiích stále pokračuje na postgraduální úrovni. Jeho představy o délce pobytu v Belgii se již od začátku dle jeho vlastních slov pohybují v dimenzi „nejpozději za rok se vrátím domů do Čech“. V Belgii již za celou dobu bydlel na čtyřech adresách. Nejprve na koleji lovaňské univerzity, na které studoval, později v Lovani v pronájmu. To již pracoval v Parlamentu. Jeho další adresa však již byla v Bruselu. Bydlel se svým belgickým kamarádem z univerzity ve společném pronájmu. Z něj se však po krátké době snažil co nejrychleji přestěhovat, neboť byt byl pro ně malý. Na

současné adrese bydlí již déle než tři roky. Pro tento byt se rozhodl proto, že byl již předem plně zařízený a v dochozí vzdálenosti od Parlamentu. Byt je situován ve větším bytovém domě, rozlohou odpovídá bytu 1+kk. Honza však není se zařízením bytu spokojený. Většina nábytku je totiž černé barvy, včetně velké obývací stěny dominující ústřednímu pokoji. Ten je spojen se spacím koutem, kterému naopak figuruje bílá postel se skříňkami se zlatými detaily. Nábytek je dle Honzy evidentně takový, který již jeho domácím ve vlastním bytě dosloužil, a proto jím vybavil byt, který pronajímá. Honza se snažil alespoň částečně toto zařízení doplnit o něco, co by se mu líbilo, a proto si dokoupil bílá křesla, - snažil se tak částečně vyvážit temný dojem černého zařízení, který se mu nelíbí. Původně se Honza do bytu stěhoval s představou, že tam bude bydlet maximálně rok. Jak v průběhu rozhovoru několikrát zopakoval, celý svůj dosavadní pobyt v Belgii strávil vlastně v bytech, které pro něj měly pouze přechodný charakter. Neustále totiž předpokládal, že se bude brzy vracet do Čech. Proto ani do svého současného bytu nijak výrazněji neinvestoval.

Byt je v jeho očích malý, nevkusně zařízený a chápe jej spíše jako místo k přespaní. Většinu času tráví v práci, v Čechách, o víkendech v bytě příliš nepobývá. Byt si hledal zařízený proto, že nechtěl při předpokládaném návratu do Čech řešit stěhování nábytku. V bytě má pouze svoje knihy, pár talismanů, *„ale tím, jak to vždycky bylo přechodný, a nevěděl jsem, jakým způsobem bych ty věci stěhoval do Čech, když tady nemám auto, tak jsem se zatím vždycky snažil nedělat tam nějaký velký změny, nebo respektive tam [v bytě] by se musely udělat velmi radikální změny, abych byl spokojenější a k tomu jsem se zatím nikdy neodhodlal“*. Záměrně nemá v bytě vystavené fotky své rodiny ani přátel, protože by mu to spíše místo milé připomínky evokovalo smutek z odloučení. V bytě tak kromě pár drobností nic neměnil ani jej nijak nezdobil, jak sám říká, *„je to něco pronajatého, něco, co není moje“*. V současné době Honza už déle svůj pobyt v Belgii neohraničuje konkrétním datem, neví, zda se v nejbližší době do Čech vůbec vrátí. Naopak přiznává, že v Bruselu nejspíš ještě několik let pobude a zvažuje proto opustit svůj současný pronájem a vyměnit jej za větší, případně bydlení řešit jinak než pronájmem.

Stejně jako u Pavly, tak i v případě Honzy vyvstává absence personalizace pronajatého bytu, který zařizoval někdo jiný (tedy domácí). Oproti Pavle však Honzova rezignace na výzdobu pramení ani ne tak z vědomého protestu proti životu v Bruselu, jako spíše z racionální volby, vycházející z představy, že se "co nevidět" vrátí domů do Čech. Honza vnímal všechna svá dosavadní bydlení jako dočasná, přechodná, a neviděl proto smysl v tom, nějak si byt uzpůsobovat.

Zmiňovaná černá stěna, která dominuje obývacímu pokoji.

MARTA

Opačnou strategii zvolila Marta (31). Před příchodem do Bruselu před třemi lety studovala několik let v zahraničí a poté čtyři roky pracovala v Praze, kde také bydlela. V srpnu 2007 se do Belgie přestěhovala za práci v institucích. Když přišla po úspěšném složení EPSO konkurzu nabídka na její současnou práci, rozhodování nebylo těžké. Jelikož je Marta svobodná, nic jí v tomto ohledu nestálo v cestě a její rozhodnutí také značně ovlivnily předchozí zkušenosti ze zahraničí. Po příchodu si Marta nejprve hledala byt zařízený, ale od toho brzy upustila. Hledala si byt, který by se jí líbil, a cítila by se v něm dobře, ne jen nějaký přechodný pronájem místnosti. Její pracovní zařazení a forma smlouvy, která je časově neomezená, jí po překonání zkušebního období dávala časově neomezenou perspektivu pobytu v Bruselu, takže na tom, jak bude bydlení vypadat, jí přirozeně záleželo. Po mnoha prohlídkách bytů a vyjednávání s domácími, kteří ji několikrát zaskočili svými praktikami, často připomínajícími "casting" a dožadovali se mnoha doporučení, včetně dokladu o příjmech, zda je dostatečně solventní, se jí podařilo

nalézt příjemný dvoupokojový byt. Byt se nachází v širším centru Bruselu, v docházkové vzdálenosti od institucí, takže má pro ni výhodnou polohu. „*Nejdřív jsem začala hledat zařízenej, protože sem si říkala, neznám Brusel, nevím, kde bych vlastně chtěla bydlet, tak si pronajmu byt třeba na půl roku na rok [...] a nechtělo se mi hned shánět nábytek [...] ale když jsem viděla asi dva nebo tři a zjistila jsem, co to pro některý lidi znamená, že s nábytkem, a jakej příplatek za to chtěj, tak sem se rozhodla, že začnu hledat bez nábytku, že je to levnější a že si ho budu moct zařídit sama a nebudu tam mít starej nábytek, kterej se mi nebude líbit.*“

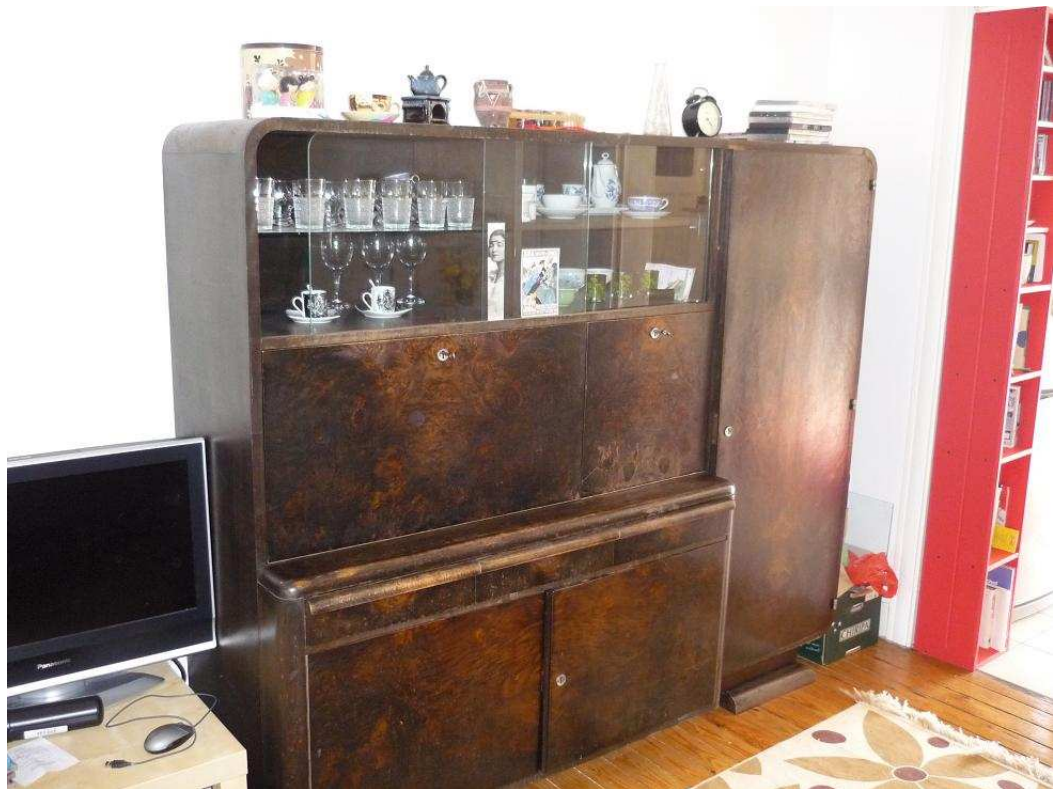
Rozvržení bytu reprezentuje tradiční podobu bruselské bytové zástavby z padesátých let. Dřevěné podlahy jsou ve starších bytech v Bruselu tradiční, propůjčují bytu útulnost, včetně dvou dnes již zaslepených krbů v obývací a ložnici. V době, kdy se Marta do bytu stěhovala, byl zařízen pouze kuchyňskou linkou a lednicí.

Prvním důležitým kusem nábytku byl starý sekretář, jenž Martě rodiče pomohli dovézt z Čech autem. Několik týdnů po nastěhování pořádala Marta "housewarming" neboli "kolaudaci" pro své české kolegy, na něž jsem byla pozvána i já. V té době měla Marta ve svém bytě vše podstatné pro běžné fungování, ale stále to ještě dle jejích slov opravdu nebyl domov. Jelikož od začátku do zařizování vstupovala s dlouhodobější perspektivou, odrazilo se to přirozeně na pečlivém výběru zařízení. Marta například téměř celý rok neměla v obývacím pokoji pohovku, pouze stůl s židlemi, protože dlouho hledala tu, která by skutečně odpovídala jejím představám a vkusu. V rámci zařizování bydlení tak zaujala strategii, která se liší od dalších informátorů. Samozřejmě i u Marty se najde zařízení původem z IKEY, ale zároveň se Marta snažila vytvořit unikátní směs nového se starým, tedy syntézu tradičního nábytku. Nejedná se přímo o starožitnosti, ale nábytek z druhé ruky, který má pro Martu význam díky své historii. Zařízení bytu sháněla a kupovala na stejných místech jako ostatní informátoři, ale zabrousila i do mnoha dalších.

Marta investovala do svého bydlení nejen finančně, ale také důkladnou rozvahou. Záleželo jí na tom, jaký nábytek a další drobnosti budou tvořit její, byť dočasný, přesto dlouhodobější domov daleko od jejího původního domova. Marta již před odchodem do Bruselu měla zkušenost s životem v cizí zemi díky studiu v zahraničí a také již nějakou dobu žila v odloučení od rodičů. Přesto, jak sama poznamenala, je pro ni bydlení v Bruselu skutečným prvním samostatným bydlením se vším všudy. Díky finančním možnostem pracovníka unijních institucí nebyla tak omezována při svém výběru. Při pohledu na Martin byt je jasné, že si své bydlení do všech podrobností přizpůsobila svému vkusu a životnímu stylu. Zároveň se výzdoba za ty tři roky, které již v Bruselu žije, stala důležitým

svědkem cestování a využívá všech příležitostí k poznávání cizích zemí a kultur. Na stěnách u ní proto najdeme obrazy a obrázky dovezené z cest, ke kterým ji poutají vzpomínky na zážitky z putování a které také odrážejí její zájem o latinskoamerickou a španělskou kulturu. Na dveřích lednice si vytvořila rozkošnou, až překrásnou provizorní výstavu, mozaiku z pohledů z míst, která v posledních třech letech navštívila.

Pro Martu má bydlení v Bruselu ještě jiný klíčový význam a to ten, že poprvé ve svém životě nebydlí na koleji, u rodičů, či ve výrazně dočasném pronájmu. Za domov to považuje právě v kontextu toho, že je to její první samostatné, nezávislé bydlení, které si mohla zařídit podle svých představ a potřeb. Zařízení a uspořádání bytu je tak jen její koncepcí, které věnovala čas a úsilí. Shromáždila v něm věci a osobní předměty, které jsou pro ni důležité. „*Věci, který mi přivezli rodiče, který mi věnovali jako do té my první skutečný domácnosti, jenom **mý***“. V případě Marty se tedy jedná o první samostatnou domácnost, tedy o víc, než o pouhý byt v Bruselu.

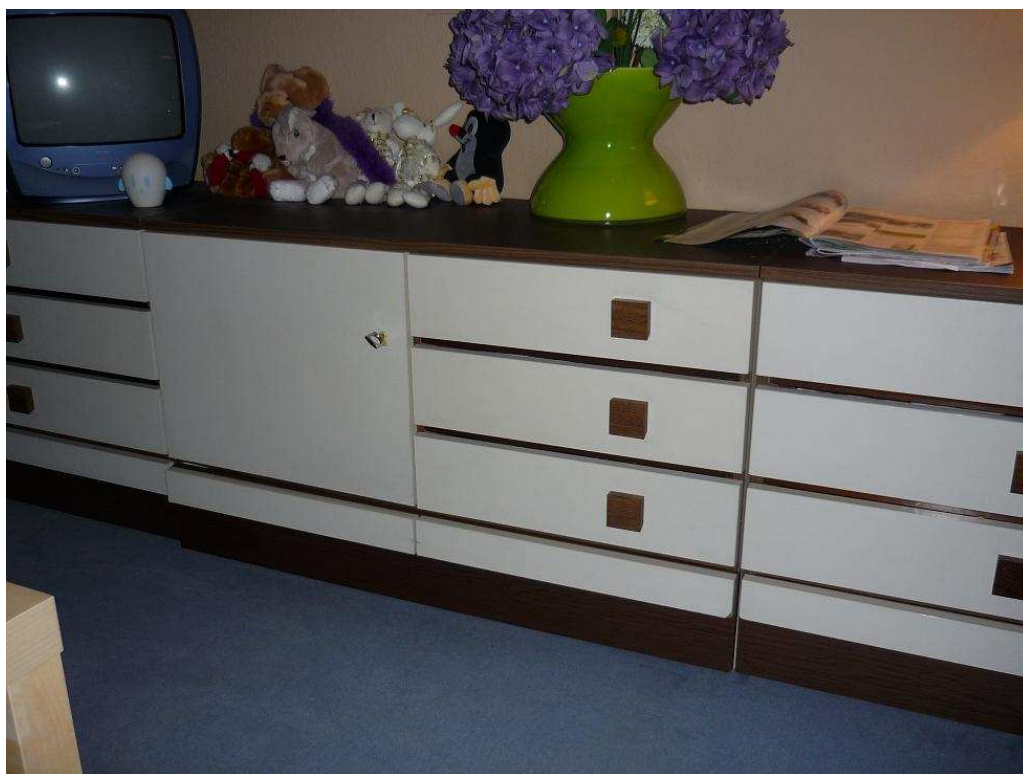

Zmiňovaný sekretář, který je dominantou Martina obývacího pokoje.

JANA

Jana (25) se přestěhovala do Bruselu v souvislosti s nástupem do zaměstnání v srpnu 2009. Je již několik let vdaná, její manžel pochází z Francie a před odchodem do Bruselu žili společně v Čechách. V létě se vydala hledat byt, který měl nejprve sloužit jí samotné - manžel přijel později vzhledem ke svým pracovním závazkům v Čechách. Ještě z Čech si také hledal v Belgii práci. Jana hledala záměrně byt nezařízený, kvůli jeho nižší ceně. Další faktor, který ovlivnil její hledání, byla velikost bytu. Ten nesměl být vyloženě malý, protože plánovala, že v něm budou po čase bydlet společně s manželem. Podařilo se jí nalézt byt v novostavbě, byla tak prvním nájemníkem. Nezařízený byt představoval výzvu. Na jejím stěhování a zařizování se podílel nejen manžel, ale i Janini rodiče, kteří autem pomohli Janě převézt většinu jejích věcí. Janě šlo především o to, zařídit byt v co nejkratší době a co nejlevněji. Nic drahého do bytu nechtěla kupovat také z toho důvodu, že v Čechách s manželem již jednu kompletně zařízenou domácnost mají. Touha zařídit byt rychle a levně nasměrovala Janu do IKEY. Fenoménu IKEY se budu věnovat v dalších kapitolách.

Postupně se však Jana s manželem začali přiklánět k tomu, že pobyt v Bruselu nemusí být jen dočasný. S životem v Belgii je spokojená a zároveň má pro ni Belgie důležitý symbolický význam jako neutrální území pro ni a pro manžela, jako kompromis mezi jejich odlišnými kulturami a jazykovým prostředím. Jana tak do jisté míry vnímá v životě v Belgii perspektivu jejich společného života. Byt, v němž v současné době s manželem žijí, je však stále jen dočasný. Jejich rozhodnutí o budoucnosti ještě není definitivní, a tak má bruselský byt stále status přechodného ubytování. V případě, že se skutečně rozhodnou svůj život dlouhodobě přesunout do Belgie, uvažují Jana s manželem o dalších způsobech, jak uspokojivě vyřešit bydlení. Minimálně nalezením většího pronájmu. Svůj byt v Čechách však rozhodně prodávat nehodlají. V současné době je byt pronajatý, aby "neležel ladem", a své pobyty v Čechách tráví pár u Janiných rodičů. Svého českého bytu se vzdávat zatím nechtějí s tím, že dle Janiných slov „*nikdy nevíš, co bude a třeba se domů jednou vrátíme*“.

Příklad starého, zjevně vyřazeného nábytku. Podobný nábytek bývá často k nalezení v zařízených pronájmech.

3. STRATEGIE "ZABYDLOVÁNÍ"

3.1. IKEA

Řetězec s nábytkem IKEA nejspíš není třeba představovat. Jeho hlavní motto⁵³, nabízet zákazníkům nábytek a bytové doplňky, u nichž je klíčová nízká cena, nábytek, který má především sloužit mladým lidem "do začátku". V případě Čechů pracujících v Bruselu tak zcela potvrzuje své motto. Nezapomenu, jak mě zaskočil úředník v bance, když jsem uzavírala pojistku na pronajatý byt. Nejdříve jsme spolu prošli několik dotazů ohledně stavu pojišťovaného bytu. Jedna z otázek zněla, zda je byt zařízený. Když jsem odpověděla, že není, pousmál se na mě a s lehce ironizujícím podtónem mi popřál šťastnou

⁵³ Heslo společnosti je „dostupná řešení pro lepší život“. Naši vizi v IKEA je přispívat k lepšímu každodennímu životu mnoha lidí. Naše obchodní myšlenka tuto vizi podporuje tím, že nabízíme široký sortiment výrobků pro zařízení domácnosti s dobrou funkcí a designem za ceny tak nízké, aby si je mohlo dovolit co nejvíce lidí.“ (Zdroj: www.ikea.cz) „Demokratický design“ a definovaná "levná kvalita" oslovující mladé páry na životním startu. IKEA dobře ví, že „doma je nejdůležitější místo pro novomanžele“. (Zdroj: <http://www.zivotnistryl.cz/clanky/bydleni/582/polsky-nabytek-v-ikei.html>)

cestu do IKEY. V tomto konkrétním okamžiku jsem si uvědomila, jak je zařizování bytu v IKEE příznačné pro ty, kteří žijí v Bruselu pouze dočasně. Například již zmiňovaný případ Jany, kdy se IKEA stala cíleně strategií zařizování. Odpovídá to vkusu a naladění Jany. Jana má ráda nové, moderní, funkční věci a cena je pro ni samozřejmě rozhodujícím faktorem. Díky IKEE se Jana zvládla kompletně zařídit během dvou dnů. Do IKEY jela s tím, že měla předem z katalogu a webových stránek vybrané vše, co si potřebuje koupit. Pod jednou střešou získala takřka vše, co potřebovala.

Život bruselských úředníků provázejí interní inzeráty jako „prodám pohovku Beddinge“⁵⁴ - víc se říkat nemusí. Případně se připojí ještě internetový odkaz na stránky belgické IKEY. Takových inzerátů je na parlamentních a komisičních stránkách nespočet. Když se lidé natrvalo vrací domů, rozprodávají tu část svého zařízení, která byla jen dočasná (například komoda a skříň z IKEY). Alena (30), která již v Bruselu není a do Čech se vracela nastálo v květnu 2009, to líčí takto: „*ne, že by se mi jako věci z IKEY nelíbily, to tak není, naopak, mně se to, jak jsem si to doma zařídila, teda jako co jsem dokupovala k tomu, co tam v bytě už bylo, víš, musela jsem koupit ještě jednu skříň, protože tam bylo málo místa a já toho mám hodně (smích), hlavně bot teda, to je moje [...] no, ale prostě jsem něco musela ještě koupit, no a když jsem to vybírala, tak jsem jako chtěla, aby to bylo hezký, ale hlavně jsem teda řešila cenu. Bylo mi jasné, že nevím, jak dlouho tu budu, ale že to nebude určitě navždycky, a tak jsem prostě věděla, že nemá smysl stěhovat domů třeba nějakou hezkou drahou postel. Tu jsem si plánovala, že si jí pak jako koupím, až se vrátím domů a budu tam už napořád. Tak jsem prostě nakoupila to, co jsem věděla, že se mi hodí jen na tu dobu, co jsem byla v Bruselu a tolik jsem to neřešila, pak jsem se to snažila stejně prodat přes inzeráty, aby se mi aspoň něco z peněz vrátilo. Stůl, co jsem měla v kuchyni, ten třeba nikdo nechtěl, na inzerát se nikdo neozval, tak ten jsem tam prostě nechala. Stejně stál nějakých dvacet nebo třicet euro, to nemělo smysl tahat domů.*“

Inzeráty tak nejen slouží k prodeji toho, co si s sebou dotyčný nechce odvézt, ale pro mnoho nově příchozích také slouží jako způsob, jak se levně zařídit. Zuzana (28) si tak přes inzeráty, jak mi v průběhu rozhovoru sdělila, koupila pohovku a televizi s tím, „*pak to stejně zase zkusím prodat někomu jinému, ta pohovka ještě vydrží, já jí mám přikrytou takovým přehozem, tak třeba se mi jí povede prodat, nebo jí tu nechám, třeba mi domácí za ní něco dá, a tu televizi, no ta už stejně asi končí, ale stejně se moc nekoukám, protože*

⁵⁴ Ukázka z inzerátu na stránkách www.ceslobe.org - "Dobry den, prodam z duvodu stehovani TV stolec Besta bile barvy s praktickymi dvirky (zejm. v domacnosti s malymi detmi). Puvodni cena 250 EUR, nyni 35 EUR!"

mám internet, tak jsem nechtěla kupovat úplně novou, doma, teda jako v Čechách už televizi mám, tak přece si nebudu kupovat druhou.“ Byla ráda, že ušetřila a zároveň - jak mi později popsala - tak sledovat inzeráty pro ni byla svým způsobem i zábava, zpestření, protože když už se v nabídce objeví nějaký zajímavý inzerát, jde často o čas, a Zuzana tak měla radost ze svých "úlovků"⁵⁵.

Alena (30) strávila v Bruselu dva a půl roku. Hledala si primárně byt zařízený. Zařízení jejímu vkusu zcela nevyhovovalo, byt byl malý. Přesto se snažila vytvořit si z bytu provizorní domov alespoň detaily. IKEA jí posloužila při nákupu několika drobností, jako byly obrázky, svíčky, polštářky, k doladění zařízení bytu dle jejího vkusu.

Nábytek z IKEY v případě mých informátorů ztělesňuje právě onen rozměr dočasnosti prostupující životem Čechů v Bruselu. Výrobky z IKEY bývají v domácnostech českých institucionálních "expatů" hojně zastoupeny. Díky své příznivé ceně, snadné přepravě a rychlému pořízení jsou jasnou volbou pro ty, kteří chtějí bydlet rychle a levně. K těmto kouskům nábytku ani citově příliš nelnou. Jsou nahraditelné, a proto ani nelitují, když je v případě stěhování opouštějí. Neobtěžují se s tím stěhovat je domů, do Čech; buď se je snaží prodat přes inzerát, případně se třeba snaží domluvit s majitelem opouštěného bytu, že je v bytě za nějaké odstupné ponechají. IKEA jako signifikantní produkt globalizace se stává součástí transnacionálních migrantů, pro které je hlavní flexibilita a vysoká mobilita. Dobře vědí, že například stejnou knihovnu, kterou měli v Bruselu, si mohou případně koupit jak v Čechách, tak i v ostatních státech Evropy, kam by je případně jejich kariéra dovedla. Nábytek z IKEY se tak stává výhodným zařízením domácnosti na jedno použití, zařízením dočasného domova.

3.2. Kousičky domova

Spojení mezi předměty a pamětí je velmi důležité. Předměty dokáží být silným spouštěčem vzpomínek na konkrétní místo, osoby, zážitek, pocit. Paměť má vysoce subjektivní povahu, je to důležitý proces pro umístování a lokalizování lidí a společností, jak geograficky, tak sociálně. Vizuální a materiální kultura může být mechanismem

⁵⁵ Pro příklad: inzerát, který koloval v rámci pracovního e-mailu doplněný o fotky prodávaného nábytku - „Look no further if you need 'new' furniture... Maybe some of you think it is old crap. But hey, think positively, it might be useful crap!!!“

paměti, zejména pak v situaci diaspory a s ohledem na tvorbu identity (Tolia-Kelly, 2004: 314). Dle Maria Kwinta (Kwint et al., 1999) v západních společnostech mají předměty trojí vztah k paměti, za prvé tvoří náš obraz minulosti, za druhé stimulují naši paměť, evokují vzpomínky a za třetí předměty slouží jako záznam, hmotná připomínka minulosti. S tím úzce souvisí historie samotných předmětů. Kwint vyslovuje názor, že vztah mezi paměti a předměty je dialektický.

Co si s sebou přivezli Češi do Bruselu jako připomínku domova? Jak jsem již zmiňovala, často cestovali nalahko. To, co si s sebou vezli, tak často bylo limitováno váhovým limitem zavazadla v letadle. Jedná se často o různé talismany, české knihy, obrázky, fotky. „Jednotlivé předměty se vztahují k individuálním biografickým, ale jsou také současně významnou součástí v příbězích identity na národní úrovni, občanství a intimitu domácího prostředí v zemích, které byly opuštěny“ (Tolia-Kelly, 2004: 315) Například Alena (30) si ve svém pronajatém bytě vystavila své talismany, plyšáky pro štěstí, koupila si pokojové květiny, které má ráda. Nicméně do větších úprav v bytě příliš neinvestovala. Zpočátku v bytě trávila i víkendy, postupně však jezdila více a více do Čech za manželem. Tím, že se postupem času z bytu stal skutečně jen byt pro přespání v rámci pracovního týdne, ztrácela chuť do bytu investovat.

V případě stěhování autem se může jednat i o větší kousky, jakými může být například nábytek. Marta (31) si například dovezla za pomoci rodičů již zmiňovaný masivní sekretář z 50. let, tradiční kus nábytku, se kterým se často můžeme potkat na chatách a chalupách. Jak mi Marta vysvětlila, šlo především o to, že jí byl nabídnut zadarmo do začátku v Bruselu od vzdálených příbuzných, tak jej ráda přijala. Celkově je sekretář a jeho obsah laděn do nostalgické nálady, za skla vitríny si Jana dala staré fotky své babičky, hrníčky a skleničky jsou starožitné, samotný sekretář zaujímá centrální místo v obývacím.

Danin (36) pohled na Čechy se poněkud od ostatních informátorů liší. „*Pěstuju si český svět ve svém nitru a nechci ho ani moc konfrontovat s realitou [...] jsou věci v Čechách, co se mi nelíbí [...] vlastně si vytvářím takovej svět, Čechy v 19. století, Národní obrození, Božena Němcová [...] beru to přes tu literaturu, čtu si starý autory [...] a vytvářím si takovou idealizovanou představu o českém národě [...] vím, že je to takový absurdní, ale svým způsobem mi to dělá dobře [...] je to takovej můj český svět, co v sobě mám*“. Dana, jak sama v rozhovoru uvedla, není zrovna povaha, která by se obklopovala věcmi. V nedávné době se svým belgickým přítelem zakoupila dům, který nyní zařizují. Kupují starý nábytek, který mají oba rádi. „*Starej nábytek v Čechách je to, co zdědíš po*

babičce, nebo po nějakých příbuznejch, no a já tady žádný příbuzný nemám, tak nakupuju ten starej nábytek a vytvářím si takovou jako iluzi toho, že nějaký kořeny tady mám a vlastně nemůžu tady po nikom nic zdědit, ale aspoň mám doma ten starej nábytek.” (Dana, 36)

Dalším mobilním společníkem, který počestňuje prostor bytu a pomáhá Čechům v Bruselu jakožto transnacionálním migrantům zvládat vzdálenost od domova, jsou české filmy. Například Eva (30) „*Mam tady videa český, ty jsem chtěla po babičce, ty jak vycházeli v trafikách. Tak babička dostala za úkol shánět, takže teď tady mam takovou kolekci. Nemám sice DVD přehrávač, ale mam video (smích). Ono je příjemný se podívat na nějaký "Marečku podejte mi pero".*” Filmy, především české a starší, informátoři často zmiňovali jako něco, co je pro ně klíčové. Například Zuzana (28) mi vyprávěla, jak krátce poté, co přijela do Bruselu, když přechodně bydlela u kamarádky, než si našla bydlení, během jednoho víkendu zhlédla celou sérii českého seriálu "Četnické humoresky", které „*se mi nikdy nelíbily, ale když jsem zjistila že je tam má [kamarádka, u níž bydlela] video a videokazety s nahranýma humoreskama, tak jsem se od toho nemohla odtrhnout. Mně se to nikdy nelíbilo, když jsem byla doma, ale tam jsem na to koukala a byly tam, no Čechy a prostě mě to nějak sentimentálně sebralo a koukala sem na to“.*

Důležité je pro české transnacionální migranty nejen zařízení bytů, ale také další součásti bydlení, které pomáhají reprodukovat českou atmosféru. Konzumace české kultury, filmů, knížek a tak dále je důležitým rozměrem identity⁵⁶ Čechů v Bruselu, kteří svůj pobyt vnímají jako dočasný, jen na určitou práci danou dobu. Jejich cílem je udržet si svou původní integritu, s níž do Bruselu odjížděli, nemají zájem o to se příliš integrovat, vytváří si umělý český svět, který je jen geograficky dále od Čech, do nichž se hodlají vrátit. Materiální předměty a kultura z Čech jsou intenzivním pojítkem k domovu, nejen pro jeho zobrazování, ale také pro evokování pocitů a vzpomínek na dobu a konkrétní okamžiky, kdy je sledovali doma, tedy v Čechách. Snaží se udržet kontinuitu v rámci české kultury, sledují nejnovější vývoj, nechťejí ztratit přehled o tom, co se děje.

Tato strategie lpění na všem českém je nástrojem vydělení se jak z belgického prostředí, tak ale také odlišení se od zbytku mezinárodního prostředí, v němž se celé dny

⁵⁶ Ruiz Baia (1999) upozorňuje na problematiku identity v kontextu transnacionální migrace a její vliv na vytváření identity. Identitu je třeba v podmínkách globalizačních procesů uvažovat jako neustále vyjednávanou na mnoha úrovních a jako multipolární. Dále navrhuje, aby se pohled na vytváření kolektivní identity vymanil z dichotomie „vysílací-přijímací“ společnosti, neboť je vysoce komplexní. Push-pull teorie, která identifikuje počáteční ekonomické motivy pro migraci, není dostačující pro tvorbu identity transnacionálních migrantů.

pohybují. Moniččina (30) nostalgie má ale například již jinou podobu „*Od kamarádky jsem dostala dva takový krásný hrnečky, kde je napsáno handmade, jako třeba pražská výroba. Tak ty mam dodnes a vždycky jsem z nich ráda pila a i dneska z nich ráda piju. Ale spíš je to daný asi tou velikostí toho hrnečku, než že je to vyrobený v Čechách. Takže já asi takovej cíťa nejsem. Já když porovnáám Čechy a to Skotsko, tak fakt po Čechách až takovou touhu nemam. Mně přijde, že když chci, tak si do těch Čech jako dojedu.*“

České knížky, časopisy, noviny, filmy, hudba mají však v očích Čechů žijících v Bruselu velkou hodnotu. Z každé cesty domů se vrací vyzbrojeni zásobou všeho možného, co jim domov, tedy Čechy, alespoň dočasně pomůže přenést do Bruselu. Důležitá je samozřejmě i česká kuchyně a tradiční české pochoutky. Obklopují se českými věcmi, vytváří si svůj ostrůvek domova v Belgii.

3.3. Tatranka a spol.

Nezřídka jsem při svých návštěvách v domovech informátorů, a při mnoha dalších příležitostech narazila na různé pochoutky z "domova", tedy z Čech. Na misce na kuchyňském pultu, kde mívají lidé například sladkosti, bývají k nalezení tatranky, studentské pečeti, bebe sušenky, lentilky, ovocné čočky a mnohé další. Jídlo je důležitou součástí domova, a proto mě zajímalo, jak sami informátoři budou tento vztah k českým sladkostem a dalším pochoutkám reflektovat. Antropologie jídla a jeho subjektivní významy jsou důležitou částí antropologického zkoumání. Samotné téma, kterého se v této části práce spíše jen dotknu, je vysoce komplexní a jistě by dalo základ pro mnohem širší analýzu. České jídlo a kuchyni vnímám jako velmi důležitou součást identity a praktik Čechů v Bruselu, proto ji zde nemohu opomenout. Jídlo, ať už zabalené v kufru při cestách, nebo posílané z domova, tradičně doprovází transnacionální migranty na jejich cestách.

Sama z vlastní zkušenosti vím, že být pohoštěna při návštěvě něčím z Čech je chápáno s lehkou nadsázkou jako něco prestižního. Zdroje jsou limitované, protože jsou závislé na cestách a dodávkách z Čech, případně laskavosti někoho, kdo se do Čech chystá a dostává za úkol přivést různé dobroty. Mají opravdu bebe sušenky tak neodolatelnou a nenapodobitelnou chuť oproti sušenkám, které se dají koupit v obchodě v Bruselu? Proč si lidé z Čech vozí do Belgie, země, která je čokoládou proslulá, Studentskou pečeť?

Nejeden informátor mi potvrdil moji domněnku o tom, že je hodně důležité spojení zmiňovaných dobrůtek se sentimentem. Nejen na Čechy, ale také na dětství. Proces sebeutváření jedinců skrze interakci s předměty, které si dotyčný asociuje s domovem, nemá geografické omezení (Petridou in Miller 2001). Tím, co tuto schopnost má, je samozřejmě i jídlo. Jídlo dokáže skrze smysly zpřítomnit v myšlenkách domov. Chuť a vůně jsou velkým spouštěčem vzpomínek. Problematika jídla antropologům neukazuje významy pouze skrze strukturu, respektive strukturalistické kategorie, jak to dle Suttona (2001) sledovala Mary Douglasová, ale skrze jeho každodennost - každodenní praktiky s ním spojené. Schopnost jídla generovat subjektivní komentáře a dekodovat silné významy je důležité spojit s pamětí. Paměť je stejně jako jídlo úzce spjata s genderem, třídou a dalšími faktory. Jídlo je úzce propojené s nostalgií (Sutton, 2001).

Vždy, když přijedu domů, zajdu na návštěvu k babičce. Ta má vždy napečeno, v kuchyni na mě čeká nějaký koláč nebo perník. Kousek si spolu dáme při čaji a povídáme si o tom, co se událo, co je nového a jak se máme, část pak na mě vždy čeká v krabičce před odchodem - "na cestu". Pokaždé mi ji podává s tím, "ať tam v tom Bruselu mám taky něco pořádného k jídlu". Nevím, jestli si to babička uvědomuje či ne, ale tím kusem koláče mi dává na cestu také maličký "kousek domova". To, že je jídlo schopné evokovat vzpomínky, je úzce spjata s jeho schopností reprodukovat sociální identitu (Seremetakis in Sutton, 2001). Jídlo z domova, jak ukazuje Petridou (in Miller 2001), je součástí procesu, kterým můžeme skrze chuť budovat pocit stability, smysl příslušnosti ke svému domovu a kontinuity idealizovaného domova (Petridou in Miller 2001), i když jsme od něj vzdáleni stovky kilometrů. Jídlo je přirozeně důležitou součástí sociálního života a díky smyslovému prožitku má velkou sílu zpřítomňovat místa i velmi vzdálená, vyvolává vzpomínky.

Poměrně nízká integrace do belgické společnosti, patrná u většiny informátorů vede logicky k intenzivním kontaktům v rámci uzavřené skupiny. S tím souvisí i časté pořádání společných večeří a večírků. Nejčastějším motivem večeří pak bývá přirozeně česká kuchyně. To mě přivádí k další klíčové surovině, která je součástí žádaných produktů dovážených z Čech, a tou je mouka. V Belgii stejně jako v dalších západních zemích není v obchodě k dostání hrubá a polohrubá mouka, pouze hladká. Jak se má známá Ivana (31) rozčilovala „*jak mám dělat knedlíky z hladký mouky?*“. Ivana, která je provdaná za vlámského Belgičana a již několik let spolu žijí v domě ve vesničce za Bruselem, pořádá tradičně dvakrát do roka slavnostní večeří pro přátele. Ivaniny večeře jsou mezi okruhem známých proslaveným kulinářským zážitkem, o němž se v rozhovorech dále traduje a

vypráví. U novoroční večeře, i když se již několikrát s ohledem na časové možnosti pozvaných odehrála až na konci ledna, nesmí chybět čočka a uzené maso. To si vozí zmražené z vánočních cest do Čech. Druhá večeře, která se konává na podzim, je již tradičně kachno-knedlo-zelo. Nejen Ivana, ale i další lidé, s nimiž jsem měla příležitost hovořit, kladou patrný akcent na autentické suroviny, které dodávají pokrmu ještě vyšší symboliku. Ne vždy se tyto večeře konají v rámci nějaké konkrétní příležitosti, ale právě ony jsou událostí samy o sobě. Mají za cíl nejen oživit v přítomných obraz Čech a sentiment, který je s klasickými českými pokrmy spojen, ale také posílit skupinovou identitu Čechů v Bruselu, tedy Čechů mimo domov, kteří drží spolu. To přirozeně neznamená, že se těchto večeří a událostí podobného charakteru, které pořádají další moji přátelé a informátoři, účastní pouze Češi. Jsou zváni i přátelé z dalších zemí. Češi se rádi českou kuchyní pochlubí a mají radost, když chutná. Obecně známý poznatek, že společná konzumace jídla utužuje sociální vazby (Sokol, 2001), platí samozřejmě i v tomto případě. Také ovšem to, že rituály spojené s konzumací jídla posilují národní identitu, zejména v případě komunit v diaspoře může zážitek z tradičního jídla vytvořit pocit sdílené zkušenosti se vzdálenou širší společností, což úzce opět souvisí s Andersonovou (2006) *imagined community*.

Praktiky spojené s jídlem nejsou jen způsobem reprodukování identity, ale také cestou, jak identitu konstruovat (Ashley, B. et al., 2004). Česká kuchyně a její společné sdílení tvoří tmel mezi členy a důležitým společným jmenovatelem. Má trojí funkci: nejen že evokuje vzpomínky na domov, na rodinu, ale také v kontextu pobytu mimo zemi původu i na Čechy jako domov a zároveň posiluje vazby mezi okruhem Čechů v Bruselu. Velké úspěchy tak mívá například na předvánočních večírcích domácích, typicky české vánoční cukroví. Mnozí informátoři měli v živé paměti, kdy a kde měli příležitost dopřát si pochoutek z české kuchyně, neváhali mi je popsat včetně barvitého vykreslení pokrmů a jejich hodnocení.

Český obchod s potravinami v tomto ohledu v jinak značně kosmopolitním a rozmanitým Bruselu chybí, ale podobné produkty jako české, občas i dokonce přímo české, lze zakoupit v polských obchodech. Jak jsem již popisovala v úvodu, česká restaurace v Bruselu byla nedávno definitivně uzavřena. Když jsem se ptala informátorů, proč do restaurace Golem nechodili, když tak často se sentimentem vzpomínají na českou kuchyni, pochopila jsem, že to nebylo motivováno nezájmem o českou kuchyni a pivo, ale nedostatkem atmosféry v restauraci, kterou si s českou kuchyní a stolováním spojují. Dalším nedostatkem bylo její umístění. Byla situována poměrně z ruky s ohledem na

vzdálenost od většiny institucí a také ceny, které byly i na místní poměry vyšší. Umístění restaurací je velmi důležité a nejfrekventovanější jsou ty, co jsou přímo u Parlamentu na náměstí Place Luxembourg. V jedné z restaurací dokonce točí plzeňské pivo, nemusím asi zdůrazňovat, že je mezi Čechy velmi oblíbená.

Potraviny, různé dobroty a sladkosti přímo z Čech mají v očích Čechů v Bruselu tedy vysokou hodnotu. Zcela jistě to nebude jen jejich chutí, ale symbolikou, kterou nejen jejich získání a shánění, ale především pak následná konzumace. Potraviny vyvolávají vzpomínky na domov, na minulost, ale i aktuální pouto s domovem. Jak upozorňuje Kathy Gardnerová (1993) na případě bengálské vesnice, jídlo pocházející z domova (*desh*) má silnou symboliku a jeho konzumace vytváří k domovu vazbu, je jeho součástí. Konzumací potravin z domova jako by dotyčný konzumoval i samotný domov v tom smyslu. Jídlo je silně lokálně vázané. Proto je globalizace pocíťována jako možné ohrožení této vazby. Život v zahraničí může často být náročný a stresující, jídlo, respektive vzpomínky, které vyvolá chuť a vůně jídla, především pak jeho pojídání, alespoň dočasně člověku poskytnou útěchu, vyvolají přímé vzpomínky na domov (Sutton, 2001). Jídlo evokuje celý svět dotyčného, rodinu, domov, místa a jména, vzpomínky na jeho konzumaci v určitých kontextech. Jídlo je nejen zážitkem smyslovým, ale také zážitkem sociálním (Sutton, 2001). Vůně a chuť dokážou evokovat lokální (rodina, Praha, domov), ale i národní rovinu. Zároveň tento pocit umocňuje kolektivní sdílení.

Dana se záměrně ve vaření českých chodů vyžívá a vnímá velké vaření jako součást víkendové relaxace. Lenka je již v rámci své role matky tří malých dětí v této otázce přirozeně více prozaická: „*Český jídla, omáčky a knedlíky dětem nechutnají, tak je nevařím[...], to českou kuchyni značně omezuje[...]. Vaříte jenom to, co děti snědí a co je rychlý. [...]Když do něčeho dáte kmín, tak to stejně chutná po česku*“. Lence tak slouží k naplnění sentimentu kmín, který dodá s nadsázkou českou chuť všemu.

Jídlo v kuchyni může odhalovat pluralitní identitu některých mnou sledovaných transnacionálních migrantů. Například u Moniky (30) v kuchyni lze nalézt belgické, české a především britské či skotské pochoutky. Vzhledem k jejímu dlouhodobému pobytu ve Skotsku a tomu, že již 12 let žije mimo Českou republiku, její "potravinový sentiment" směřuje spíše k typicky britským a skotským potravinám. V jiných případech jsou však často české pochoutky taky vystavovány, slouží nejen pro prezentaci návštěvám, ale také jako vizuální připomínka nostalgie po Čechách. Idealizování českého jídla je také možné chápat v opozici vůči belgickému stravování, především v zaměstnaneckých kantýnách. Časté jsou reminiscence nad jídlem v kantýně, které vedou k debatám o tom, co by si kdo

dal, být v Čechách, ke vzpomínání na mamčinu kuchyni a dobroty z dětství. Marta (31) například „Z Čech si vozím třeba sýry, někdy Lučinu si vozím, někdy taky už miň, ale takový ty uzený sýry, třeba taky tatranky, nebo když přijedou rodiče, tak mi přivezou tatranky, někdy mi přivezou pivo, když jedou autem, takovýhle maličkosti, který se tady neseženou, nebo v trochu jiný podobě [...] třeba k těm tatránkám, nebo horalkám já tady nemám jinej ekvivalent[...] něco, co mi rychle zažene hlad.“ Mnou dotazovaní Češi uváděli zejména chleba jako to, co v Belgii postrádají. Je to jídlo, které nás provází celý život, takřka každý den. Chléb s typicky českou chutí a konzistencí není v Bruselu přímo dostupný. Trochu podobný lze v Bruselu sehnat v německém obchodě.

Dana (36) popisuje, jak její kolegové z Čech čas od času dovezou třeba rohlíky či další české pochoutky a ráno pak uspořádají na oddělení společnou snídani. Dana o tom říká „Jsou závislý na takovýhlech drobnostech.“ Jak Dana, tak Lenka (38) na tento "potravinový sentiment" nahlíží z jiné pozice, pozice lidí, kteří jsou již dlouhou dobu v zahraničí, mají za sebou již dávno začátky v cizině, kdy si má člověk zvykat na život daleko od rodiny, od známého prostředí a v odlišné kultuře a společnosti. Dana žije v zahraničí již deset let a Lenka dokonce již jedenáct let. Jak říká Lenka na základě vlastní zkušenosti: „Silná emotivní vazba na všechno, co je český, není, mně už to nechybí. Nejdřív člověku chybí chleba, nebo okurky, hořčice, takový ty úplně základní materiální věci, chutě, to tak po pěti letech přestane člověku vadit, pak zjistíte, že je fajn si koupit v Čechách tatranku, když jste tam, ale nemusíte si jich dvacet vozit s sebou“. Ale detaily, které vyvolají vzpomínky, jsou důležité, například pochoutky z dětství mohou být spojené s konkrétní představou. Dana vzpomíná na marmeládu z černého rybízu, kterou dělávala babička. V rozhovoru mi krátce popsala shánění oné marmelády. Vždy když na ni v nějakém v obchodě v Belgii, v Čechách, či všude možně, kam cestuje, narazí, hned ji koupí a snaží se vypátrat tu, která by alespoň tu babiččinu připomínala. Naději ještě vidí v tom, že babička vařivala ze "Sandtnerky", což znamená, že by recept na marmeládu mohl být z této kuchařky, a Dana plánuje recept vyzkoušet.

Pro některé informátory byla důležitým rozměrem autenticita kuchyně, tedy především autenticita ingrediencí. Ti, kteří vnímají jejich autenticitu jako důležité pouto k Čechám, se nechtějí "zpronevěřit" tradičnímu receptu, a proto si z Čech vozí například již výše zmíněnou mouku. Odlišný přístup však volí například Lenka (38), která se vařit

učila až ve Francii, neměla tak možnost si vaření jakožto habitus⁵⁷ osvojit ještě v Čechách. Sice postrádá typicky české potraviny, ale zná tipy a triky, kterými je možné suplovat některé konkrétní ingredience, které například nebyly ve Francii či Belgii dostupné. Podařilo se jí třeba získat recept na vánoční perníčky, pro které není nezbytné použít polohrubou mouku. Vanilkové rohlíčky však na jejich vánočním stole nesmí chybět. Nejen že dětem chutnají, ale jejich společné pečení je také důležitým rodinným zážitkem. Velká část informátorů však autenticitu ingrediencí vnímá jako důležitou. Ty správné (tedy české) ingredience a správné vaření dávají možnost vyjádřit respekt k tradici. Česká kuchyně a české potraviny tak mohou sloužit jako prostředek vymezení se. Kuchyně tak může sloužit jako diferenciativní znak vůči Belgičanům, ale také dalším národům přítomným v institucích v Bruselu.

3.4. "Housewarmingy"

Důležitou aktivitou jsou mezi Čechy v Bruselu takzvané "housewarming party", aneb kolaudační večírky. Večírky u příležitosti nového bytu jsou velmi časté, nejen mezi nově příchozími, ale i mezi těmi, kteří již v Bruselu pobývají delší dobu a přestěhovali se do nového. Při takové příležitosti sezve hostitel známé a přátele na oslavu nového bydlení. Nepsanými pravidly je, že pozvaní s sebou přinesou nějaký dárek či pozornost. Z principu housewarmingové party se jedná většinou o nějakou drobnost do bytu, drobný příspěvek k jeho zařízení. Samozřejmě druhou nejčastější pozorností pak bývá alkohol, láhev vína a podobně.

Všichni moji informátoři se alespoň nejméně jednou za svůj pobyt v Bruselu účastnili tohoto typu večírku. Jelikož se jedná o dost rozšířenou společenskou událost, měli informátoři dost zkušeností s těmito večírky. Dokonce sami housewarmingovou party, někdy i dvakrát v případě přestěhování, uspořádali.

Častým darem, který informátoři sami dávali nebo od někoho dostali, jsou pokojové květiny. Místní klima a sousedství s Holandskem přispívá k velkému trhu s květinami a velkému výběru. Snad nejvíce oblíbené jsou orchideje, které bývají obecně častým darem, nejen při kolaudačních večírcích.

⁵⁷ Vaření ve smyslu praktické znalosti – habitus v Bourdieově smyslu (Sutton, 2001). Habitus jako „socializované tělo, tělo strukturované, jež do sebe pojalo imanentní struktury určitého světa nebo jeho části, určitého pole, a strukturuje způsob vnímání tohoto světa i jednání v tomto světě.“ (Bourdieu, 1998)

V rámci Čechů žijících v Bruselu, jak mi potvrdila Anna (31), to je velmi typický dar. Pokojové květiny jsou podle informátorů nesrovnatelně hezčí a levnější, než bývají v Čechách. Zuzana (28) například pozvala na svou nedávnou kolaudační párty 20 hostů a mezi dárky, které u této příležitosti od svých hostů obdržela, bylo především víno, případně další alkohol, celkem také dostala šest květin, z toho tři orchideje. V kontextu Bruselu, kdy většina Čechů pracujících v institucích hledá bydlení pouze dočasně, se však význam těchto kolaudačních večírků posouvá. Jelikož se nejedná o stálý byt, který by si dotyčný zařizoval s velkou péčí, nejedná se u těchto večírků o způsob, jak si pomyslně dozařídít byt. Jedná se o společenskou příležitost, důvod, proč uspořádat večírek a příležitost pro "networking". Každý rád pozná nové přátele, případně utuží své stávající společenské kontakty. Samotné očekávání darů vychází z již ritualizované formy večírku, ale v praxi se jedná nejčastěji o dary, které nemají za cíl usnadnit hostiteli zařizování bytu, ale spíše "nepřijít s prázdnou". Proto tvoří dárky donesené na večírek především alkohol či pokojové rostliny. Pokud se skutečně jedná o dar, jehož cílem je zútulnit a zabydlet byt toho, jenž večírek pořádá, pozvaní při svém výběru daru významně zohledňují to, že se jedná pouze o dočasnou domácnost, a dárky jsou spíše přímo vázané na osobu hostitele. V případě Moniky (30), která ráda hraje společenské hry, se mezi dary u příležitosti kolaudace vyskytlo několik stolních her. Ty Moniku nejen potěšily, ale je možné je považovat i za vybavení bytu. Také je důležité, aby si je případně mohl obdarovaný kamkoli znovu odvézt, jedná se tedy o různé dekorační drobnůstky, obrázky a podobně.

3.5. Proti dočasnosti

Od většiny mých informátorů a od většiny nově příchozích do Bruselu se liší Dana (36) a Lenka (38). Jejich život v Bruselu a pohled na Čechy je poněkud odlišný, a to vzhledem k jejich situaci, která je jiná než u většiny ostatních v institucích, s nimiž jsem se měla příležitost setkat. Obě jsou v Bruselu mnohem více zakotvené a obě mají již zkušenosti se životem v zahraničí, shodou okolností obě strávily několik let ve Francii. Do Bruselu přišly za lukrativní práci v institucích. Dana v Bruselu potkala přítele, s nímž momentálně bydlí a plánuje budoucnost, Lenka se již z Francie stěhovala s rodinou, se dvěma dětmi, k nimž pak v průběhu pobytu v Bruselu přibylo ještě třetí. Obě jsou v Bruselu již přes pět let a oběma se tu líbí. Obě vnímají v rámci svého okolí "českou

bublinu" a obě jednájí programově tak, aby se jí nenechaly pohltit. Tento svůj odstup explicitně reflektují. Pohybují se vně či na okraji české institucionální komunity v Bruselu. Dana si záměrně rozšiřuje obzory, co se společenských kontaktů týče. „*Vždycky jsem si říkala, že se nechci pohybovat jenom v těch institucionálních kruzích*“. Kontinuálně se obě definují vůči svým českým kolegům, kteří často otevřeně proklamují svoje negativní pocity vůči Belgii, například co do neochoty pracovat s francouzštinou. Dle Dany je v nich bariéra, kterou si staví mezi sebe a svět v Belgii. Vidí za tím vnitřní nejistotu, kterou směřují k idealizaci Čech, kde je všechno lepší. „*Člověk, který začne žít v cizině je jako malé dítě, nerozumí ničemu, rozkukává se, jazyková bariéra, bojí se...*“ (Dana, 36). "Know-how" pro život v Belgii, kteří nově přichozí ještě nemají, podle Dany se všechno musí učit od začátku, přijmout to, že se zkrátka „*dostanou někdy v rámci toho procesu do situace, kde narazí, nebo budou třeba za hlupáky*“.

Jak Lenka, tak Dana jsou s prací v institucích spokojené. Nejen že jim dává pocit jistoty s ohledem na neomezenost kontraktu, ale obě kladně hodnotí dobré pracovní prostředí, dobrý plat, příjemné podmínky. Jak poznamenala Lenka, pro ženu s rodinou jsou skvělé. Ani jedna nevidí momentálně důvod, proč svou životní situaci měnit a s tím souvisí i to, že obě plánují v Bruselu zůstat dlouhodobě, ne-li napořád. Jak Dana, tak Lenka ve svých praktikách naplňují podmínky, které definují transnacionální migranty, tedy jsou ve spojení s domovem, zajímají se o dění doma, jezdí do Čech, ale výrazně se svými postoji a jednáním liší od převážné většiny mnou dotazovaných Čechů, s nimiž jsem se za dobu svého pobytu v Bruselu setkala. Nepochybně to bude tím, že se jejich světy z hlediska závazků, předchozích zkušeností a životní etapy liší od světů převážné většiny mých informátorů, kteří jsou svobodní či nezadaní. Obě se hodlají v Belgii, potažmo v Bruselu usadit dlouhodobě či nastálo. Lenka, která se svým manželem Francouzem vychovává tři děti, se pro život v Belgii rozhodla s ohledem na pracovní možnosti Lenky, která rodině nabídla stabilitu a zajištění. Důležitým faktorem, ovlivňujícím rozhodnutí bylo, je to, že je Belgie frankofonní. Změna tak nebyla pro rodinu, zejména pro děti, náročná, jelikož vyměnili jedno frankofonní prostředí za druhé. Lenka je se svou prací nadmíru spokojená, nejen finančně, ale obecně je svou povahou pro Lenku ideální, od čehož se odvíjí i její dlouhodobé uvažování o tom, zůstat i nadále v Bruselu.

Jak se jejich strategie od ostatních liší? Například Lenka, která svůj čas dělí mezi práci na plný úvazek a rodinu, má kromě svých kolegů, spíše než přátele především známé, a to Belgičany ze svého okolí či z mezinárodního prostředí. Ve čtvrti, kde momentálně s rodinou bydlí, rozvíjí přátelství na velmi dobré sousedské bázi. „*To je také podmíněné tím,*

že jsme rodina s děckama. Nemůžete bydlet s děckama ve čtvrti, která je víceméně domková [...] a nemůžete chodit každý den po ulici s děckama, aniž by vás lidi nezaznamenali, začnete se samozřejmě zdravit“. Lenka mi vyprávěla o zajímavé akci, která se konává v jejich sousedství, „v okrajových částech se to běžně dělá "fête de rue" , lidi z ulice se domluví, že by si chtěli navzájem popovídat, zažádají si na komuně a na policii o povolení, ulice se uzavře pro dopravu, a život se, samozřejmě za hezkýho počasí, přesouvá na ulici“. Někteří si připraví stánky, kde prodávají různé výrobky nebo domácí pochoutky, každý něco donese, něco, co třeba vlastnoručně upekl, lidé si mezi sebou povídají, popíjejí, děti si spolu hrají, zkrátka sousedství se sblíží a poznává, bojují tak proti anonymitě ve velkoměstě. Dle Lenky takové akce pořádají zejména Vlámové. Ve své ulici již zažila dva ročníky a považuje to za důležitou příležitost pro navazování kontaktů.

Jak Lenka, tak Dana, jak z jejich výpovědí vyplynulo, volí strategie, které mají za cíl je více a lépe integrovat do bruselské společnosti, snaží se vymanit z okruhu institucionálního prostředí, přesto jej nemohou ignorovat a jsou jeho součástí. Budují si zde svůj život a stálý domov, i přesto že svým kontaktem a vazbami na domov, tedy Českou republiku, vyplňují představu o transnacionálních migrantech. Svou strategií jednání, bydlení, ale i životního stylu jdou však výrazně proti dočasnosti, která je tak vlastní většině Čechů pracujících v institucích. Dana svou představu o dalším životě v Bruselu stvrdila tím, že s přítelem nedávno zakoupili společně nemovitost v Bruselu, kterou si v současné době zabydlují. Jejich nově vytvářený domov je prostorem pro rozvíjení společné budoucnosti. Dana rozvrhuje svůj život tak, aby se v Belgii cítila co nejlépe a především jako doma.

Proti dočasnosti vystupuje vědomě i Jana (25), která je již tři roky vdaná. Ta mi v rámci rozhovoru přiznala, že ač je v Belgii teprve krátce, již ji v podstatě považuje za svůj domov. Původně do Bruselu přijela s tím, že se jedná o dočasné řešení, ale po příjezdu se jí život v Bruselu zalíbil a začala o něm uvažovat z dlouhodobého hlediska. Hlavním motivem pro její rozhodnutí je to, že po zkušenostech se životem v Německu a ve Francii vidí v Bruselu a Belgii celkově příjemný kompromis mezi kulturou českou, tedy svou, a francouzskou kulturou manžela. Jako neutrální půdu, na které mohou společně vybudovat domov, naplněný novými významy. Ráda by se integrovala do bruselské společnosti, i když si je plně vědoma toho, že se jí to nejspíš nikdy nepodaří zcela. Podniká takové kroky, které považuje v rámci integrace za důležité. Učí se francouzsky, neboť jak sama s nadsázkou řekla, je to "klíčem k přežití" v Bruselu. Také má v plánu se učit i vlámsky. Ráda by poznala místní kulturu a společnost co nejlépe, i když k tomu zatím neměla

vzhledem k intenzivnímu pracovnímu nasazení příliš příležitost. Janin manžel se pracovně pohybuje v belgickém komerčním sektoru, takže Jana doufá, že by jeho kontakty mohly sloužit jako úvodní cesta k poznávání světa mimo instituce. I Jana, ostatně jako další informátoři, považuje svět institucí za izolovaný a odtržený od bruselské reality, což by ráda překonala a stala se spíše součástí toho "pravého" světa v Belgii. Její motivací je to, že oproti převážné většině informátorů si nemyslí, že by Češi drželi spolu: *„Mně připadá, že Češi spolu nedrží tak těsně, jako to třeba vidím u Poláků, ti se schází ve vlastní hospodě, která je přímo hned před parlamentem. Ale i tak je fajn, že se tu Češi vídají a dělají různé akce, aspoň se tak člověk necítí tolik jako v cizině“*. (Jana, 25)

Jak sama vnímá, jejím specifikem je, že oproti svému bezprostřednímu okolí je vdaná, což ji v rámci společenských kontaktů výrazně ovlivňuje. Více času než přátelům přirozeně věnuje manželovi a společnému trávení volných chvil. Také by se ráda vymanila ze světa přetvářky a intrik, které podle ní svět českých institucionálních pracovníků naplňuje. Jana tak jde důsledně proti strategiím většiny mých respondentů. Čechy vnímá stále jako místo, odkud pochází, kam by se třeba jednou "na stará kolena" mohla vrátit. Rozhodně však do Čech v nejbližší době nesměruje a nevyklučuje možnost, že ji životní cesta zavede do jiné země.

4. ZÁVĚR

Většina z mých informátorů si cení každé drobnosti, která je nějakým způsobem spojuje s Čechami. Na jedné straně jim dle výpovědí ani nepřipadá, že jsou od domova - Čech - tak daleko, přesto je evidentně vzdálenost implicitně v jejich představách obsažena a tímto svým jednáním, které se obrací k materiálnímu sentimentu, bojují proti tlaku, který na ně vzdálenost klade. Do jisté míry však právě onen materiální sentiment slouží také jako prostředek, jak si udržet integritu své české identity, která může pro každého přirozeně znamenat něco jiného, a spojení s domovem, který ve většině případů opustili pouze dočasně, kvůli práci. Cílem většiny mnou zpovídaných transnacionálních migrantů, Čechů pracujících v institucích a žijících v Bruselu, je udržovat co nejtěsnější kontakt s domovem. Velký podíl na tomto spojení mají materiální připomínky, jako například výzdoba bytu, věci, které jsou pro ně důležité a převezli si je z Čech do Bruselu, jídlo a česká kuchyně, ale také konzumace české kultury, která se často obrací v nostalgii. České knihy, filmy a hudba nejsou samozřejmě v domácnostech Čechů pracujících v institucích vzácností. Naopak leckdy tvoří drtivou většinu všeho, co lze v bytech nalézt. Z výpovědí mých informátorů jsem zaznamenala, že to považují za velmi důležité pro zachování jejich vlastní představy o svém původu a české přináležitosti v dočasných podmínkách života v Bruselu.

Často se však zuby nehty drží této své české identity a jako by se snažili nikterak se nezměnit oproti svému já, které odjíždělo do Bruselu, což jak sami vědí, není přirozeně možné, i když si to nejsou vždy ochotni přiznat. Takováto zahraniční zkušenost každého poznamená, v něčem ho obohatí, v něčem ho může ochudit. I přesto jsem zaznamenala tendence informátorů jakoby zakonzervovat to, čím jsou ve spojitosti s domovem a Českou republikou, uzavřít se do své české ulity a bránit se integraci do belgické společnosti, která se pro ně stala dočasným domovem. Leckdy se až Belgie může stát v tomto smyslu nepřítelem. Okázalá konzumace všeho českého tak působí jako prostředek, kterým si mnou zkoumaní Češi v Bruselu potvrzují svou českost, svou předcházející existenci v Čechách, která již není aktuální. Vydělují se a izolují se z belgické společnosti a uzavírají se do svého bezpečného světa, který jim dává pocit kontinuity v návaznosti na Čechy a domov. Snad by se dalo říci, že ač nekontinuálně, v určitých momentech budují pečlivě iluzi toho, že jsou stále doma, jen geograficky o trochu dál.

Metody materiální kultury poodhalily, jak je prostor transnacionálního migranta vyplněn komoditami a singularitami, především pak to, jakých nabývají významů. Mnou sledované Čechy obklopuje několik typů předmětů. Díky specifickému kontextu diaspory nabývají v očích transnacionálních migrantů nových významů a mění se jejich poloha jakožto komodit či singularit. Na jedné straně jsou obklopeni světem komodit, které jsou všude stejné. Mám na mysli nábytek a zařízení bytů z celosvětového řetězce IKEA. Je zaměnitelný a jeho hodnota spočívá v účelovosti. To potvrzuje i způsob, jak s nimi nakládají poté, co se z Bruselu stěhují. Málokdo se obtěžuje stěhovat zařízení bytu do Čech. IKEA v tomto ohledu odkrývá dimenzi dočasnosti.

Odlišně však nakládají například s potravinami z Čech. To, co může být pro leckoho v Čechách komoditou, jako například zmiňovaná Tatranka, v kontextu migrace dosahuje nového rozměru - směřuje k tomu stát se singularitou. Tatranka jako komodita, která je lokálně specifická, je úzce vázaná na Čechy a může sloužit jako silná upomínka na domov. Její hodnota pak také umocňuje to, že je třeba ji z Čech dovážet. Další důležitou sférou předmětů, které vyplňují život transnacionálních migrantů z Čech, jsou věci, které si s sebou do Bruselu z Čech přivezli. Jedná se o singularity, které singularitami buď byly na samém počátku, nebo svoji singularitu v kontextu pobytu v Bruselu ještě posílili. Ať už talismany, obrázky, či knihy, ale i česká kuchyně ve formě "Sandtnerky" mají povahu singularit, jejich hodnota je v očích mnou dotazovaných vysoká a tvoří důležitou součást jejich bydlení. Tyto singularity jsou ovšem z hlediska objemu a transportovatelnosti většinou drobnostmi. Objemné předměty jsou naopak téměř vždy komoditami, věcmi které lze směnit, což se také koneckonců děje. Tedy i tento vztah k věcem potvrzuje dočasnost jejich pobývání v Bruselu.

V neposlední řadě je třeba zmínit i komodity, které zpřítomňují jejich domov v Bruselu. V tomto smyslu je jejich vztah k tomuto místu komodifikován, pro mnohé z nich neexistují singularity, které by je s tímto místem spojovaly. Naopak tato komodifikace, svět na prodej jim umožňuje si z něj vybírat a žít paralelně několik kultur. To potvrzuje patrný zájem o etnokomodity, což často potvrzuje transnacionálnost.

Dočasnost tvoří důležitý rozměr v životech mnohých těch, s nimiž jsem mluvila. Za všechny mluvím případ Honzy (30), který ač je v Bruselu již v podstatě sedmým rokem, dlouhou dobu žil s představou, že se co nejdříve vrátí domů. Tomuto také odpovídaly strategie, které volil v rámci životního stylu a bydlení. Neobklopoval se příliš věcmi ani osobními, ani užitečnými, a to z prostého praktického důvodu – aby nepředstavovaly problém při stěhování zpět do Čech. Zároveň se do jeho strategií promítá to, že díky svým

častým cestám do Čech a domů, se tolik necítí odříznutý od své země původu a částečně v ní dále, i když často zprostředkovaně, žije. Přesto sám cítí, že žije právě v Bruselu, jelikož v něm tráví většinu času. Jeho subjektivní definice "domova" se posunula, dokonce až rozostřila tak, že již sám není přesně schopen říci, co to pro něj obnáší. A v této situaci rozhodně není sám.

Měla jsem možnost se setkat jen se střípkem Čechů z oněch odhadovaných dvou tisíc žijících v Bruselu. V rámci formálních i neformálních rozhovorů jsem se setkala s různými subjektivními pohledy na celou situaci. Na to, jak vnímají dotyční svůj vlastní život v Bruselu a jak vnímají životy ostatních na kolektivní úrovni. Jeden z mých závěrů, který může působit jako samozřejmost, ale až v rámci rozhovorů jasně vytanul, je ten, že životní styl, strategie a představy o domově se liší v závislosti na tom, v jakém životním okamžiku dotyčný do Bruselu odjížděl a v jakém se nalézal v okamžiku, kdy jsme spolu hovořili. Ti, co do Bruselu odjížděli bez závazků či své závazky měli dále v Čechách a chtěli je v průběhu času naplnit, jsou jednoznačně nakloněni tomu, spatřovat svůj pobyt veskrze dočasně, i když nemají často přesnou představu o tom, jak dlouho nakonec v Bruselu pobudou. To se jasně projevilo i na jejich strategiích souvisejících s bydlením, ale také na snaze neintegrovat se, případně minimálně a především pak v rámci mezinárodního prostředí. Často dotyční intenzivně lpěli na své české identitě, kterou posilovali věcmi z Čech a konzumací české kultury a popkultury, obklopovali se Čechy a účastí na formálních i neformálních společenských akcích všeho druhu. K tomuto poslednímu bodu dává i Brusel mnoho příležitostí, Stálé zastoupení a různé organizace často pořádají kulturní akce.

Převážná většina mnou sledovaných není příliš ochotná opustit uměle vytvořené a tolik chráněné české prostředí uprostřed cizí země a města. Izolovaný a umělý český svět má všechny vhodné podmínky pro to, aby fungoval nezávisle na skutečnosti, že se nalézá v Belgii. V tomto kontextu jsou důležité i cesty domů, které jsou pro většinu mých informátorů spíše návratem, pro jiné jsou již pouhou návštěvou. Ti, kteří se domů vrací, mívají zázemí v ČR, ať už v podobě vlastní domácnosti, či jako svůj prostor u rodičů.

Co se zmiňované izolovanosti, bubliny, či virtuálního světa týče, naráželi na ni ve svých výpovědích bez výhrad všichni ti, s nimiž jsem měla příležitost tuto situaci hlouběji probírat. Reflektovali tuto izolovanost, ať už vědomě či nevědomě. Jak ti, kteří se na ní intenzivně podílejí, stejně tak i druzí, kteří jsou spíše jejími pozorovateli a vnímají ji negativně, a jsou svým přístupem vůči integraci otevřenější. Přesto se na ní díky pracovnímu prostředí, v němž se pohybují, podílejí. Jejimi největšími kritiky jsou ti, jejichž

cílem je nestát se zajatcem této bubliny, případně se z ní vymanit. Tato pomyslná bublina je patrná nejen mezi Čechy v kontextu mezinárodního a belgického prostředí, ale je patrná i v další rovině, a to ve světě institucí obecně. Je to svět, který je jasně ohraničený a do jisté míry oddělený od ostatního běžného života v Bruselu.

Ti, s nimiž jsem se v rámci výzkumu setkala, kteří do této kategorie "bubliny" a dočasnosti nespádají, ať už z důvodu jejich aktuálních životních závazků a celkové situace, se do jisté míry z této dočasnosti a lpění na jakémisi "životě v Čechách mimo Čechy" vymanili. Příkladem takového vědomého jednání jsou Lenka a Dana, které se od tohoto izolovaného světa cíleně distancují. U těch, co dlouhodoběji žijí v zahraničí a sentiment po Čechách či dočasnost vnímají odlišně, jsou i přesto jak dočasnost, tak "bublina" v jejich postojích přítomné, i když do nich nejsou přímo zapojeni. Dočasnost se u nich promítá jak do myšlení, tak do vytvářených sociálních sítí či do zacházení s materiálem. Přátelé těch, kteří jsou součástí bubliny, se poměrně často mění, střídají. Lidé odcházejí ať už do jiných zemí, či se vrací do Čech a na jejich místa přicházejí další. Někdo, kdo může pobýt několik let, ale také nemusí. Je to svět, který se neustále mění a přináší v tomto ohledu rozmanitost, zároveň je však český ostrůvek malý a každý zná každého. Nelze než opakovat, jak se smíchem proneslo několik mých informátorů „*Brusel je opravdu malý*“. Přesto z výpovědí informátorů a dalších lidí, s nimiž jsem měla možnost v rámci svého výzkumu hovořit, vyplývá, že si v tomto ohledu nejsou všichni čeští transnacionální migranti podobní. V určitém okamžiku se dočasnost změní a nabude rozměrů perspektivy, ať už k dlouhodobějšímu setrvání v Belgii, či ztrátě sentimentu, který je pro pocit dočasnosti důležitý. Doba, než jednotlivec do tohoto okamžiku dospěje, se liší, má různé motivy, a ne každý k tomuto zlomu musí nutně dospět. Pro někoho to může být poznání, že je pro něj práce v Bruselu natolik důležitá, že v ní bude pokračovat déle, než plánoval. Jinému zase jeho pohled může změnit plánování budoucnosti s partnerem či rodina. Dočasnost je typická pro ty, kdo jsou na počátku procesu, který nemusí být nikdy dovršen.

V závěru musím znovu konstatovat, že mnou zkoumaní Češi vykazují znaky, které jsou dle akademické debaty typické pro novou podobu migrantů, tedy transnacionálních migrantů. Jsou intenzivně napojeni na Čechy, aktivně se o dění v Čechách zajímají, je to země, ze které jen na chvíli vyjeli do zahraničí za prací, a většina je pevně rozhodnutá se jednou domů vrátit. Avšak v rámci specifických podmínek volí typické strategie, kterými se brání proti výraznější integraci do bruselské společnosti, k čemuž přispívá i svět institucí, v němž se pohybují. Svět, který je charakteristický dočasností.

BIBLIOGRAFIE

AL-ALI, N., Koser, K. (2002), *New Approaches to Migration?: Transnational Communities and the transformation of home*, Routledge: London.

ANDERSON, B. (2006), *Imagined Communities*. London: Verso, rev. vyd.

APPADURAI, A. (1986), *The social life of Things: Commodities in a Cultural Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.

APPADURAI, A. (1996), *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

ASHLEY, B.; HOLLOWS, J.; JONES, S.; TAYLOR, B. (2004), *Food and Cultural Studies*. London: Routledge.

ATTFIELD, J. (2000), *Wild Things: The Material Culture of Everyday Life*. Oxford: Berg.

ATTFIELD, J. (1999), „Review: Beyond the Pale: Reviewing the Relationship between Material Culture and Design History“. In: *Journal of Design History*, Vol. 12., No. 4, str. 373-380.

BERNARD, H.RUSSELL, (2005), *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: AltaMira Press.

BASCH, L.; GLICK-SCHILLER, N. (1995), „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration“. In: *Anthropological Quarterly*, Vol. 68, No. 1, str. 48-93,

BASCH, L.; GLICK-SCHILLER, N.; SZANTON BLANC, C. (1994), *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. London: Routledge, 5. vydání.

BIRDWELL-PHEASANT, D.; LAWRENCE-ZUNIGA, D.(1999); *House Life: Space, Place and Family in Europe*. Oxford: Berg.

BITUŠIKOVÁ, A. (2007), „Transnárodná migrácia – nový fenomén globálneho sveta? (Slovenskí občania ako transnárodní migranti v Bruseli)“, In: *Slovenský národopis*, ročník 55, číslo 4.

BOURDIEU, P. (1998), *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

CANO, G. (2005), „The Mexico-North Report On Transnationalism“- Přednáška - 63rd Annual Conference of the Midwest Political Science Association Chicago, 7.-4. 2005.

BÚRIKOVÁ Z. (2006), „The Embarrassment of Co-Presence: Au Pairs and Their Rooms“. In: *Home Cultures*, Vol. 3, Issue 2, London: Berg, str. 99-122.

CUBA, L.; HUMMON, D.,M. (1993), „Constructing a Sense of Home: Place Affiliation and Migration Gross the Life Cycle“. In: *Sociological Forum*, Vol. 8., No. 4., str. 547-572.

- DOUGLAS, M. (1991), „The Idea of a Home: A Kind of Space“. In: *Social Research*, Vol. 58, No.1. str. 287-307.
- FAVELL, A. (2001), *Free Movers in Brussels. A Report on the Participation and Integration of European Professionals in the City*. Brussels: IPSOM Working Paper.
- FAVELL, A. (2003), *Eurostars and Eurocities: Towards a Sociology of Free Moving Professionals in Western Europe*. Working Paper, 71, The Center for Comparative Immigration Studies, San Diego: University of California.
- FONER, N. (1997), „The Immigrant Family, Cultural Legacies and Cultural Changes“, In: *International Migration Review*, Vol. 31, No.4, Special Issue: Immigrant Adaptation and Native-Born Responses in the Making of Americans, str. 961-974.
- GARDNER, K. (1993), „Desh-Bidesh: Sylheti Images of Home and Away“. In: *Man*, New Series, Vol. 28, No. 1, str. 1-15.
- GLICK-SCHILLER, N. (2008), „Beyond Methodological Ethnicity: Local and Transnational Pathways of Immigrant Incorporation“. In: *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*. Malmö: Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) and Department of International Migration and Ethnic Relations (IMER).
- GLICK-SCHILLER, N.; CAGLAR, A. (2009), „Towards a Comparative Theory of Locality in Migration Studies: Migrant Incorporation and City Scale“. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol 35, No. 2, London: Routledge, str. 177-202.
- GLICK-SCHILLER, N. (2005), „Transborder citizenship: an outcome of legal pluralism within transnational social fields“. In: *Forthcoming in Mobile People, Mobile Law: Expanding Legal Relations in a Contracting World*. von Benda-Beckman, F., von Benda-Beckman, K.; Griffiths, K., eds. London: Ashgate, str. 48-90.
- GODELIER, M. (1999), *The Enigma of the Gift*, Chicago: The University of Chicago Press.
- GOEL, U. (2005), „Transnational Practices and Global Patterns“. University of Bielefelds, draft prezentovaný na konferenci „*The Making of "World Society"*“, 24.-25.11. 2005.
- GREGSON, N.; LOWE, M. (1995), „"Home"-Making: On the Spatiality of Daily Social Reproduction in Contemporary Middle-Class Britain“. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 20, No. 2, str. 224-235.
- GUARNIZO, L.E. (2003), „The Economics of Transnational Living“. In: *International Migration Review*, Vol. 37, No. 3, Transnational Migration: International Perspectives, str. 666-699.
- GUARNIZO, L.E.; PORTES, A.; HALLER, W. (2003), „Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants“. In: *AJS*, Volume 108, No. 6, str. 1211-1248.
- HANNERZ, U. (1996), *Transnational Connections*. London: Routledge.

- HANUŠ, L. (2009), „‘Nové diaspory’ - diaspora jako transnacionální moment“. In: *Antropowebzin*, Antropowebzin 2-3/2009, str. 13-17.
<http://antropologie.zcu.cz/webzin/nove-diaspory-diaspora-jako-transnacionalni-moment>.
- HENIG, D. (2007), „Transnacionalismus“. In: *Přehledové studie*, 07/3, Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu (CAAT), Katedra antropologických a historických věd FF ZČU, www.caat.cz.
- HOFÍREK, O.; KLVAŇOVÁ, R.; NEKORJAK, M. (2009), *Boundaries in Motion: Rethinking Contemporary Migration Events*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- HOLÝ, L. (2001), *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: Slon.
- JACKSON, P. (1999), „Commodity Cultures: The Traffic in Things“. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 24, No. 1, str. 95-108.
- KWINT, M.; BREWARD, C.; AYNSLEY, J. (1999), *Material Memories*. Oxford: Berg.
- LEVITT, P.; DEWIND, J.; VERTOVEC, S. (2003), „International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction“. In: *International Migration Review*, Vol 37. No. 3, Transnational Migration: International Perspectives, str. 565-575.
- LEVITT, P.; GLICK-SCHILLER, N. (2004), „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society“. In: *International Migration Review*, Vol. 38, No. 3, Conceptual and Methodological Developments in the Study of International Migration, str. 1002-1039.
- LEY, D. (2004), „Transnational Spaces and Everyday Lives“. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 29, No. 2, Geography: Making a Difference in a Globalizing World, str. 151-164.
- MASON, J. (2002), *Qualitative Researching*. London: Sage, 2. vyd..
- MAUSS, M. (1999), *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Slon.
- MILLER, D. (1995), „Consumption and Commodities“, In: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24, str. 141-161.
- MILLER, D. (2001), *Home Possessions, Material Culture behind Closed Doors*. Oxford, New York: Berg, str. 87-107.
- MILLER, D. (1998) *Material Culture: Why some Things matter*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MILLER, D. (1987), *Material Culture and Mass Consumption*, Oxford, New York: Basil Blackwell.
- MORLEY, D. (2000), *Home Territories: Media, mobility and identity*. London: Routledge.

- ØSTERGAARD-NIELSEN, E. (2003), „The Politics of Migrants' Transnational Political Practices“. In: *International Migration Review*, Vol. 37, No. 3, Transnational Migration: International Perspectives, str.760-786.
- PATTERSON, R. (2006), „Transnationalism: Diaspora-Homeland Development“. In: *Social Forces*, Vol. 84, No. 4., str. 1891-1907.
- PATTERSON, T., R.; KELLY, R.,D.,G. (2000) „Unfinished Migrations: Reflections on the African Diaspora and the Making of the Modern World“. In: *African Studies Review*, Vol. 43, No. 1, Special Issue on the Diaspora, str. 11-45.
- RIBEIRO, G. L. (1994) „The Condition of Transnationality“, *Serie Antropologica* No173, Brasilia: Universidad de Brasilia, Departamento de Antopología 1994, www.ung.br/ics/dan/serie173empdf.pdf.
- ROST, F. (1994), *Theorien des Schenkens, Zur kultur- und humanwissenschaftlichen Bearbeitung eines anthropologischen Phänomens*. Essen: Blaue Eule.
- RUIZ BAIA, L. (1999), „Rethinking Transnationalism: Reconstructing National Identities among Peruvian Catholics in New Jersey“. In: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*. Vol. 41, Issue 4, str. 93+.
- SCOTT, S. (2007), „Způsobilost teorie "globálního města" vysvětlit současné vzorce a procesy pracovní migrace v rámci Evropy.“ www.migraceonline.cz
- SIMMEL, G. (2006), *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Slon, 2. vyd.
- SMITH, M. P.; GUARNIZO, L. E. (1998), „Transnationalism from Below“, In: *Comparative Urban and Community Research V6*, New Brunswick: Transaction Publishers, , kap. 1, část I. "The Locations of Transnationalism", str. 3-31.
- SOKOL, J. (2001), *Filosofická antropologie: Člověk jako osoba*. Praha: Portál.
- SUTTON, D.,E. (2001), *Rememberance of Repasts: Anthropology of Food and Memory*. Oxford: Berg.
- SYKES, K. (2005), *Arguing with Anthropology: An Introduction to Critical Theories of the Gift*, Routledge: London.
- SZALÓ, C. (2007), *Transnacionální migrace: Proměny identity, hranic a vědění o nich*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.
- TOLIA-KELLY, D. (2004), „Locating Processes of Identification: Studying the Precipitates of Re-Memory through Artefacts in the British Asian Home“. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol.29, No. 3, str. 314-329.
- UHEREK, Z. (2002) „Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců: závěry z terénních výzkumů“. In: Uherek, Z.; Hošková, S; Otčenášek, J., *Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců*. Výzkumná zpráva pro komisi integrace cizinců a vztahy mezi

komunitami Ministerstva vnitra České republiky. Praha: Etnologický ústav AV ČR, str. 124-163.

VALENTOVÁ, V. (2006), *Zmatení jazyků aneb Bruselský cestopis*. Praha: Albatros.

VERTOVEC, S. (2003), „Migration and Other Modes of Transnationalism: Towards Conceptual Cross-Fertilization“. In: *International Migration Review*, Vol 37. No. 3, Transnational Migration: International Perspectives, str. 641-665.

VERTOVEC, S. (2004), „Migrant Transnationalism and Modes of Transformation“. In: *International Migration Review*, Vol 38. No. 3, Conceptual and Methodological Developments in the Study of International Migration, str. 970-1001.

WILLIAMS, P. (2003), *Gypsy World: The Silence of the Living and the Voices of the Dead*. Chicago: The University of Chicago Press.

INTERNETOVÉ ZDROJE

<http://antropologie.zcu.cz/webzin/nove-diaspory-diaspora-jako-transnacionalni-moment>

www.beseda.be

<http://www.brusk.eu>

www.caat.cz

www.ceslobe.org

<http://www.divadlojentak.eu/divadelnici>

<http://europa.eu/epso/>

www.krajane.net

<http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=1844>

www.migraceonline.cz

http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/evropa/belgie/

http://www.mzv.cz/brussels/cz/krajanska_komunita/cesky_krajansky_spolek_beseda/krajane_v_belgii.html

http://www.mzv.cz/brussels/cz/krajanska_komunita/index.html

http://www.mzv.cz/brussels/cz/krajanska_komunita/ceske_listy_na_internetu.html

http://www.mzv.cz/public/1b/d3/2a/127602_14883_Stoleti_Besedy_Volnost_v_Belgii.pdf

<http://www.skmbrussels.be/>

www.ung.br/ics/dan/serie173empdf.pdf

<http://www.xpats.com/home>